

**MEŞRUIYET KAYNAĞI OLARAK İNSAN HAKLARI: HELSİNKİ
SÜRECİ**

Selahattin GÜVEN
103614004

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
(İNSAN HAKLARI HUKUKU)

Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM

2006

MEŞRUIYET KAYNAĞI OLARAK İNSAN HAKLARI: HELSİNKİ SÜRECİ

HUMAN RIGHTS AS A SOURCE OF LEGITIMACY: HELSINKI
PROCESS

Selahattin GÜVEN
103614004

Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM :

Prof. Dr. Belgin ERDOĞMUŞ :

Yrd. Doç. Dr. Dolunay ÖZBEK :

Tezin Onaylandığı Tarih :

Toplam Sayfa Sayısı : 86

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

1)) İnsan hakları

1) Human Rights

2) Meşruiyet

2) Legitimacy

3) Helsinki Süreci

3) Helsinki Process

4) AGİK

4) CSCE

5) Sivil Toplum Örgütleri

5) Non-Govermental
Organization

ÖZET

İnsan hakları günümüz toplumlarında sıkça tartışılan bir değerdir. İnsan hakları genellikle mağdurların ve muhalefetin dili olarak gündeme gelmektedir. O halde, “insan hakları” hangi tarihsel, kavramsal ve işlevsel süreçlerden geçirilerek bir değer hüviyeti kazanmıştır? Bu çalışmamızda genel olarak sorunun cevapları içerikte belirtilen temalar çerçevesinde aranacaktır. Sonuçta, elde ettiğimiz bulgulara koşut çeşitli değerlendirmeler de bulduk. Çalışmamız, giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

*****

ABSTRACT

Human rights are among the values which have been constantly debated in the current societies. Often human rights are evaluated as the language of victims and dissidents. What are the historical, conceptual and functional processes that have shaped the human rights as recognized by the current societies/debates? Our answers to this question are broadly given in accordance with the themes that are mentioned in the table of contents. In the end, we made several concluding points in the contexts of the findings of our investigation. This study is composed of an introduction, four main chapters and a conclusion.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ:	1
I. İNSAN HAKLARI KAVRAMI, TARİHÇESİ, ÖNEMİ VE İŞLEVİ	8
A. Devlet:	8
B. Hak:	10
C. Meşruiyet.....	11
D. İnsan Hakları	12
II. İNSAN HAKLARININ POZİTİF HUKUKUN KAYNAĞI OLMASI	16
A. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi:	17
B. Amerikan İnsan Hakları Bildirisi ve Sözleşmesi:.....	18
C. Afrika Halkları ve İnsan Hakları Sözleşmesi:	19
III. MEŞRUIYET SORUNU VE KAYNAĞI	21
A: Meşruiyet Sorunu	23
B. Tarz-1 Meşruiyet:	26
B. 1. Teokrazi:	27
B. 2. Ulusal Egemenlik:	27
B. 3. Toplumsal Sözleşme:.....	29
B. 4. Devlet Aklı:	31
B. 5. Hukuk Devleti:	32
C. Modern Devletin Meşruiyet Kaynağı:	34
D. Meşruiyet Kaynağı Olarak İnsan Hakları:.....	39
D.1. İnsan Hakları ve Devletin Sınırlandırılması:.....	40
D.2. Koruyucu-Önleyici Bir Mekanizma Olarak İnsan Hakları:	42
D.3. Ahlâki Bir Gereklilik Olarak İnsan Hakları:	44
D.4: Meşruiyet Kaynağı: İnsan Hakları:	45
IV. BİR İKTİDAR SÖYLEMİ OLARAK İNSAN HAKLARI: HELSİNKİ SÜRECİ	47
A. Giriş.....	47
A.1. Helsinki Belgesi Öncesi	49
A. 2. Helsinki Belgesinin İmzalanmasını Kolaylaştıran Etmenler.....	51
A. 3. Helsinki Nihai Senedi.....	52
A. 4. Helsinki Nihai Senedi'nin İçeriği.....	53
B. Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Konferansının Karar Mekanizması Ve Yapısı:54	
B.1. AGİK'e Katılım Şekli:.....	55
B.2. Karar Alma Şekli:.....	55
B.3. Denetim Mekanizması.....	56
B. 3. 1. İnsani Boyut Mekanizması.....	56
B. 3. 2. İzleme Toplantıları	58
C. 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı.....	60
D. Doğunun İnsan Haklarına Bakışının Değişmesi	60
E. ABD'nin Helsinki Sürecine Bakışı.....	63
F. Helsinki Sürecinde Sosyal Hareketler, Sivil Toplum Kuruluşları ve Kilise'nin Etkisi.....	65
G. Derneklerin Kuruluşu	68
G. 1. Polonya.....	69
G. 2. Çekoslovakya	69

G. 3. İtalya.....	71
G. 4. Rusya.....	71
G. 5. ABD.....	71
G. 6. İsveç.....	72
G. 7. İsviçre.....	72
H. Sivil Toplum Hareketlerinin İşlevi.....	72
J. Helsinki Sürecinin Farklılığı.....	75
V. SONUÇ: İNSAN HAKLARINI SAVUNMAK.....	79
SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA.....	87

GİRİŞ:

Bütün toplumlar bir siyasi iktidar tarafından yönetilmektedir. Her toplum günün koşullarına uygun olarak bir siyasi iktidara ihtiyaç duyar. Toplumlar farklı siyasi iktidar ve iktidar elitlerine sahip olagelmışlerdir. İktidarların, toplum tarafından benimsenmelerinde iktidarın toplumun rızasını kazanmak için başvurduğu araçlar önemli rol almaktadır. Hangi araçlara başvurulacağı ve hangi türden yöntemlere sahip siyasi elitlerin iktidarda söz sahibi olacağı toplumun dini, felsefi, ahlâki, tarihi, siyasi vs. tecrübesine bağlı olarak belirlenir. Bu bağlamda, iktidar biçimleri toplumun genel gidişatının ve birikimin bir resmi olmaktadır.

Belirli bir toprak parçası üzerinde hâkimiyetini sürdüren devletler, yerel ve uluslararası ilişkilerini hangi zeminde sürdürüyorlarsa, buna bağlı olarak varlıklarının meşruiyet ölçüsü ortaya çıkmaktadır. Bir devlette birey-devlet ve toplum-devlet ilişkileri vaz edilen meşruiyet ekseninde belirlenir ve bu ilişkiler çerçevesinde de yeniden üretilir.

Siyasi iktidarlar, bir(çok) meşruiyet kaynağına sahiptirler ve her siyasi iktidar bir meşrulaşma unsurunu aramak zorundadır (Akal, 2003: 65). Bu meşrulaşma unsurları ilahi veya dünyevi olabilmektedir.

Meşruiyet sorunu her eylemde ve her durumda güncelliğini korumaktadır. Bu, bir eylemin ahlâki olma sorunu olarak da tanımlanabilir. Siyasi iktidarın eylemini haklı kılan nedir? Bu soru tarihin farklı dönemlerinde ve farklı ülkelerinde çeşitli şekillerde cevaplanmıştır. Bunlar, ilahi irade, toplumsal sözleşme, milli egemenlik, güvenlik veya milli çıkar olarak tanımlanabilmektedir. Siyasi iktidar, yerel ve uluslararası politikalarını belirlerken, iktidar olma hakkını hangi değerlere dayandırıyor, yerel ve uluslararası toplumun rızasını kazanmak için aynı kaynağı başvurarak, politikalarını kabul ettirmektedir. Toplum tarafından benimsenmeyen ve

toplumun rızasını kazanmaya dönük bir çalışma yapmayan siyasi iktidardan bahsetmek mümkün değildir. İktidar toplum ilişkisinde karşılıklı bir gereklilik ve ihtiyaç söz konusudur.

Günümüz siyasi iktidarları; ekonomik, sosyal ve uluslararası ilişkileri belirlemede hayati rol almaktadır. Devlet, bu ilişkileri belirlemede rol alırken ve düzenlemeler yaparken, ahlâki ve hukuki bir çerçeveyi göz önüne almak zorundadır. Bunun temel nedenleri modern toplumlarda ikincil ilişkilerin belirleyici olması ve günümüzde devletle kurduğumuz temasın çoğalmasındır (Giddens, 2001: 100). Devlete olan bağımlılık artıkça, devlet ile birey arasında kurulacak ilişkinin dengeli olması, belirli kurallarca şekillendirilmesi ve sürekliliği olan bir yapının oluşturulması sağlıklı bir ilişki için zorunlu hale gelmektedir.

Max Weber'e göre, Yerel düzeyde devlet zor kullanımı yoluyla bir coğrafi bölgeye sahiptir ve sınırları içinde güç kullanımının meşru denetimi üzerinde tekel kurmuştur (Weber'den aktaran Giddens, 2001: 42). Belirlenmiş bu bölgedeki hâkimiyet alanında vatandaşları ile kuracağı ilişkide devletin hangi şartları gözeteceği toplumsal ve siyasi çatışmaların sonucunda belirlenmiştir.

II. Dünya savaşından sonra ise insan hakları bu ilişkinin nasıl olması gerektiğinin ölçütü olma yönünde önemli bir kavram olmuştur. Ancak, hâlâ çoğu zaman “milli çıkarlar” gerekçesi ile insan haklarının ihlal edildiğini görüyoruz. Mesela bir ülkenin ulusal çıkar algılaması, başka bir ülkedeki insanların haklarının ihlali gibi bir sonuç ortaya çıkartabilir (Sancar, 1998a: 36).

Toplumsal uzlaşma veya çatışma siyasi meşruiyetin kaynağı olabilmektedir. Toplumsal uzlaşmanın sonucu olarak kabul gören siyasi iktidarlar olduğu gibi toplumsal çatışmadan beslenen veya toplum-devlet karşıtlığı üzerinden meşruiyet arayan siyasi iktidarlar olabilmektedir. Bu temel durum, devletleri demokratik ve totaliter olarak tanımlamamızı sağlamaktadır.

Bir siyasal sistemin meşruluk iddiası ile pozitif hukuk düzeni arasında bir çatışma olmaması beklenir. Çünkü yürürlükteki hukuk, sistemin meşruluk dayanaklarını kendine özgü formüller ve araçlarla somutlaştırmasıdır (Sancar, 1998a: 36).

İktidar, meşruiyet kaynağı ile vücut bulur ve güçlenir. Meşruiyet sürekli ve yeniden üretilir. Meşruiyet, siyasi iktidarı belirler. Dahası, siyasi iktidar tarafından meşruiyet biçimi yeniden şekillendirilebilir. Durkheim'e göre, "Devlet kendi gücüyle hareket etmez, çoğunluğun ne idüğü belirsiz hislerinin peşine düşmek zorundadır. Ama aynı zamanda sahip olduğu güçlü eylem araçları onu, aslında hâlâ hizmetçisi olarak kaldığı aynı bireyler üzerinde ağır bir baskı uygulamaya muktedir kılar" (Durkheim'dan aktaran Giddens, 2001: 101).

İnsan hakları kavramı felsefi ve siyasi içeriğinden ziyade günümüzde pozitif hukuk ile olan ilişkisindeki referans olma özelliği ile gündemdedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin uygulamaları ile pozitif hukuk ve insan hakları arasındaki ilişki daha görülür bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. AHİM insan hakları normları üreten ve insan hakları kavramını pozitifleştiren bir merci durumuna gelmiştir. Bu gün Avrupa Konseyi üyesi ülkelerde pozitif hukukun bir kaynağı olan insan haklarının pozitif hukukun üstünde yer aldığı tezinin felsefi temellendirilmesinde tabii hukuk önemli bir kaynaktır.

İnsan hakları, bir yönüyle hukuka diğer yönüyle ise hukuk ötesi (siyasal veya ahlâki) alana dönüktür. Hukuksallaşma, bir yandan insan haklarının en önemli gerçekleşme modalitesini oluştururken, diğer yandan bu hakların eleştirel ve devrimci potansiyellerinin budanması ve evcilleştirilip etkisizleştirilmesi amacına da hizmet edebilir (Sancar, 2000: 130). İnsan haklarına Türkiye özelinde bakıldığında muhalif grupların siyasal dili olarak gündeme gelmektedir. Ancak, liberal devletler ise - Helsinki sürecinde- sosyalist devletlerin iç politikalarındaki yanlış uygulamaları, insan

hakları söylemi üzerinden gündeme getirmişlerdir. Kavramı dile getiren kişi, grup ve devletlerin kimliğine bağlı olarak toplumun insan haklarına bakışı farklılaşmaktadır.

Vahap Coşkun'un Arka Plan isimli web sayfasında söylediği gibi "insan haklarının uluslararası mekanizmalara konu olmasıyla insan hakları, devletlerin bir "iç sorun"u veya "ulusal sorun"u olmaktan çıkmıştır". 2. Dünya Savaşı'nın ardından, savaşa sebebiyet veren totaliter devletlerin tasfiye edilmesi ile birlikte, birey haklarının ve özgürlüklerinin tanınması ve korunması artık salt bir ulusal sorun, daha doğrusu her devletin kendi içinde, kendi dilediği biçimde halledeceği bir sorun olmaktan çıkmıştır. Böylece tüm devletler insan haklarını her koşulda korumakla mükellef bir hâle gelmiş, "iç koşullar" ve benzeri argümanlar insan haklarını ihlal etmenin mazereti olmaktan çıkarılmıştır. Bugün insan hakları, siyasal meşruluğun temel ölçütüdür. Hükümetlerin uygulamaları, insan haklarını korudukları ve geliştirdikleri ölçüde meşrudurlar. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde ifade edildiği gibi, "insan hakları bütün halklar ve bütün uluslar için başarının bir ölçütüdür."

İnsan hakları, günümüzde uluslararası ilişkilerde ve bölgesel işbirliğinde söylem bazında önemli bir rol almaktadır. Bu çerçevede, insan hakları bir değer olarak felsefi bir tartışmanın unsuru olmaktan çıkmış, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin kilit kavramlarından biri olmuştur. Tezimizde insan haklarını ve meşruiyet tartışmasını bu ilimlerin ürettiği bilgiler ışığında irdelemeye çalışacağız.

İnsan haklarının zaman zaman istismar edildiği bilinmektedir. Bütün insanların sahip olması gereken asgarî hakların ölçüsü olarak gördüğümüz insan hakları bir bölgede ihlal edildiğinde uluslararası platformlarda önemli bir tartışmaya neden olurken, bir başka bölgede vuku bulduğunda ise uluslararası toplumun sessiz kaldığını veya sesinin gür çıkmadığını görmekteyiz. Bu nedenle, insan haklarının yerel ve uluslararası toplumun ikna edilmesinde nasıl bir rol aldığı ve buna bağlı

olarak politikalar belirlenirken, insan haklarının araçsallaştırılması ve bu kavram üzerinden siyasal baskı ve değişimin gerçekleşmesi irdelenecektir. Bu çerçevede, insan haklarının uluslararası ilişkilerde önemli rol almaya başladığı Helsinki süreci ele alınacaktır. Helsinki sürecini ele almamızın nedeni, uluslararası ilişkilerde insan haklarının önemli bir kavram haline gelmesinde bu sürecin önemli bir rol oynamasıdır.

Toplumsal bir varlık olarak insan eylemlerinde sınırsız özgürlüğe sahip değildir. Eylemlerinde sosyal normların belirlediği çerçevede kendini gerçekleştirme veya sosyal normlara karşı mücadele ederek kendini gerçekleştirme iradesine sahiptir. Genel kabul gören ve bu çerçevede meşruluğu tartışılmayan eylem, mevcut sosyal veya siyasal iktidarın dili ile kendini ifade etmek ve bu dilin ekseninde kendini var kılmak ve tanımlamak olarak açıklanabilir. Ancak, sosyal normlara rağmen kendi olma çabası bir muhalefet dili oluşturmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, olanın ötesinde bir merkeze veya bir merkezsizliğe vurgu ile eylemi meşru zemine taşımış oluruz. Bu çerçeveden bakıldığında insan hakları muhalefet dili olarak 1948'lere kadar kendini tanımlamıştır. Ancak, her ne kadar insan hakları dünyanın bütün bölgeleri için bir muhalefet dili olmaktan çıkmışsa da bu tarihten sonra insan hakları Kuzey Amerika ve Batı Avrupa için muhalefet dili olmaktan çıkmaya ve iktidar dili olmaya başlamıştır. Bu durum Helsinki Süreci ile daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

İnsan hakları yerel ile uluslararası arasındaki farkı ortadan kaldıran bir değerdir. Bir ülke iç politikasında insan haklarına saygılı, dış politikasında ise insan haklarını ihlal eden bir devlet ise bu devlet eğer meşruiyetini insan haklarında alıyorsa, meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu bağlamda, meşruiyet kaynağı olarak insan hakları, milli egemenlik ve toplumsal sözleşme gibi meşruiyet kaynaklarından farklılaşmaktadır. Çünkü insan hakları dışında yukarıda sayılan siyasi

meşruiyet kaynakları yerel olmaktadır. Ancak, insan hakları küreselleşmenin, yerel ve uluslararası arasındaki farkı ortadan kaldırarak, siyasetin ahlâki bir zeminde seyrelmesini sağlayan bir değerdir.

Bu çalışmada meşruiyet, insan hakları ve siyasi iktidarın meşruiyet arayışı ulusal veya uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde Helsinki süreci bağlamında tartışılacaktır. Bu kavramların kendileri tartışılacağı gibi bu kavramların farklı görünüşleri ele alınarak, Helsinki sürecinin önemi ve farklılığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tezimizin birinci bölümünde, insan hakları kavramı ekseninde ilgili kavramların tarihsel ve felsefi arka planlarını göz önüne alarak, tanımlanmaya ve kavramsal çerçeveyi netleştirmeye çalışacağız. Böylece tezimizin kavramsal sınırlarını belirleyeceğiz.

İkinci bölümde ise insan haklarının pozitif hukukun kaynağı olması ve uluslararası belgelerde ve bölgesel ittifakların oluşmasında veya bu ittifakların çalışmalarında insan haklarının rolü irdelenecektir. Bununla birlikte, bölgesel insan hakları komisyonları, bildirgeleri ve mahkemelerine bakılacaktır.

Üçüncü bölümde ise konu, meşruiyet sorunu ve kaynağı üzerinden tartışılacaktır. Bu çerçevede, farklı meşruiyet ölçülerine değinilecektir. Meşruiyetin verili bir bilgi vasıtasıyla birey veya toplum katında geçerliliğini, izah olunmuşluğunu ve haklılığını ifade eden bir mekanizma olması, Ejder Okumuş'tan hareketle tartışılacak, Mithat Sancar'ın savlarıyla meşruiyet tartışması güçlendirilecektir. Bu bağlamda, insan haklarının meşruiyet ölçütü olması tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde, ilk iki bölümde kurulan kavramsal çerçevelerin yardımıyla Helsinki (AGİK) Süreci incelenecektir. Bu bölümde ilk olarak dış ve iç politikada insan haklarının Helsinki Sürecinde farklı taraflarca nasıl değerlendirildiği tartışılacaktır. Helsinki sürecinde NATO ve Varşova Paktı arasındaki münasebetlerde

insan haklarının rolü irdelenecektir. Bununla birlikte Helsinki Sürecinde insan haklarının bir iktidar söylemi ve muhalefet söyleminin kesişmeleri Daniel C. Thomas ve Iain Elit çalışmalarından faydalanılarak tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Son bölümde, ağırlıklı olarak daha önceki bölümler özetlenecek ve genel bir değerlendirme sunulacaktır. Önceki bölümlerde ortaya konulan savların, insan haklarını algılamada nasıl bir yere oturdukları gösterilecektir. İlk olarak, insan haklarının politik araçsallaştırılmasına karşı ahlâki bir değer olması savunulacaktır. İkinci olarak, tez boyunca ortaya konan kavramsal çerçeveden hareketle, insan hakları söylemi hakkındaki değerlendirmelerimizi sunacağız.

I. İNSAN HAKLARI KAVRAMI, TARİHÇESİ, ÖNEMİ VE İŞLEVİ

A. Devlet:

Thomas Hobbes'un şu sözü devletin varlık nedenini açıklamaktadır: “Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir.” (Hobbes, 2004: 94) Platon ise devlette bulunması gereken dört değer olduğunu söylemektedir: Ölçü, doğruluk, yiğitlik ve bilgelik (Platon, 1975: 122). Liberalizm, Marxizm ve realizm gibi dünya görüşleri devletin varlık nedeni konusunda, —adı geçen iki filozofun düşüncelerinden farklı—açıklamalar geliştirmişlerdir. Liberalizm, devletin ortaya çıkışı işlevsel bir şekilde açıklamaktadır. Bu görüş sahiplerine göre, ortak amaçları gerçekleştirmek için bir organa duyulan ihtiyaç devleti doğurmuştur. Marxizm ise, devleti sınıfsal bir temeli olduğunu iddia eder. Ekonomik ve politik sınıfsal tahakküm devleti doğurmuştur. Üçüncü görüş ise, Alman sosyal kuramcılarının temsil ettikleri “realist” görüştür. Realist yaklaşımın önemli isimlerinden biri olan F. Oppenheimer'e göre, devlet esas itibariyle askeri fetih sonucu, nomadların tarımsal nüfusun yerleşik olduğu alanları fethetmeleri takiben doğmuştur. Ona göre her devlet bir sınır devletidir (Sarıbay, 2000: 114- 115).

Larousse'ta ise devlet, “bir toplumun ortak kaderine hakim olan, bu niteliği ile iktidarı icra eden kuruluşlardan oluşan siyasi varlıktır” biçiminde tanımlanmaktadır. En genel tanımıyla ise devlet, “kurumların varlığını gerektiren kurumsal düzeyde somutlaşmış bir siyasal iktidar biçimidir” şeklinde ifade edilebilmektedir (Arslan, 2005). Ancak, devletin ne olduğu tartışması nihayete ermiş bir tartışma olmaktan uzaktır. Fakat tartışma sona ermede de devletin tanımı üzerinde sosyal bilimcilerin ittifak ettiği üç temel unsur bulunmaktadır. Birincisi, devlet bir kurumlar bütünüdür. İkincisi, bu kurumlar genellikle bir topluma mal edilen, coğrafi olarak sınırlanmış bir

bölgenin (*territory*) merkezindedir. Üçüncü olarak, devletin tüm vatandaşlarınca paylaşılan ortak bir politik kültürün yaratılması eğilimidir (Hall ve Ikenberry, 2000: 11). Bu tanımlamalardan yola çıkarak, gerek siyasi varlık gerek yönetim biçimi açısından bakıldığında yapısal kurumsallaşmanın yatay ve dikey örgütlenme biçimini de içerdiği görülmektedir. En nihayetinde, “Devlet kurumsallaşmış bir siyasal iktidar, kendine bağlı insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş, etkin bir toplumsal örgütlenme biçimi, en yüksek düzeyde egemenliğe sahip, meşruluğunu sağlayan belirli hukuk kurallarına bağlı, belirli bir toprakla sınırlı bir teşkilat, bir siyasal iktidardır” (Aslan, 2006).

Devlete bir başka isim eklendiğinde devlet asıl renk ve karakterini kazanmaktadır. Başka türlü devlet yalnızca bir tarafsız kurumlar bütünü olacaktır. Hukukun üstünlüğüne her şart ve durumda uyan devlet, hukuk devleti; hukukun üstünlüğüne bağlı olmayan devlet, polis devleti; salt güvenlik, savunma ve adalet gibi klasik görevleri yerine getirmekle kendini sınırlayan devlet, jandarma devleti; klasik işlevlerinin dışında da görevler üstlenen devlet, sosyal devlet; belli bir ideoloji adına bireysel ve toplumsal faaliyetler üzerinde baskı kuran devlet, totaliter devlet; iktisadi ve siyasi liberalizmin ilkelerine riayet eden devlet, liberal devlet olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2000: 242).

Devletin mahiyetine ilişkin olarak üç temel görüşten bahsedilebilir: Birincisi, *devleti kutsayan anlayıştır*. Hegelci yaklaşım da denen bu anlayışa göre devlet kutsal bir olgudur. Bu görüşe göre devlet yapma bir şey değildir, bir bakıma ilahi bir varlıktır. Kısaca söylemek gerekirse toplum devletin bir yansımasıdır, onun için vardır. İkincisi ise, *devleti önemsiz ve hatta patolojik bir olgu olarak gören anlayıştır*. 19. yüzyıl ortalarında anarşistler ile bu anlayış başladı. Anarşistler devlete karşı çıkarak, “devletin gereksiz bir üretim olduğunu” ileri sürdüler. Anarşistlere göre, “toplum ihtiyaçlarımızın, ama devlet aptallıklarımızın bir ürünü” idi. Üçüncüsü ise,

sosyolojik anlayıştır. Bu anlayışla bakıldığında devlet sosyal bir kurumdur. “Gücü de sosyal içeriklidir, toplumun üstünde ve dışında bir veri olarak var değildir. Soyuttur ve bir tüzel kişiliğe sahiptir ki bu durum aynı zamanda onun sürekliliğini sağlar” (Aydın, 2002: 79).

B. Hak:

Hak kavramı, sözlükte “gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek” anlamların yanında “buyurmak, bir kanunla sabit hale getirmek; tanrı ve insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz” manalarına da gelmektedir. İngilizce’de “hak” kelimesinin ise biri ahlâki biri siyasi olmak üzere iki anlamı vardır: doğruluk ve yetki (Donnelly, 1995: 19). Hak kavramı, kökündeki uygunluk ve yerindelik anlamları nedeniyle ahlâki bir güce sahiptir (Akdoğan, 2004: 12).

Hak, hak sahibini bir şey veya eylem üzerinde tasarruf sahibi kılar. Hak kavramından söz edildiğinde, çoğunlukla, hak sahibi olduğu düşünülen insanın bir şeye yetkili olduğu veya bu kişinin bir şeyi meşru olarak talep edebileceği kastedilmektedir. Hak kavramı, ahlâki kavramdır. “Bir bireyin davranışlarına rehberlik eden ilkelerden diğer insanlarla ilişkisine rehberlik eden ilkelere mantıksal bir geçişin sağlanması hak kavramı aracılığıyla olmaktadır.” Hak(lar) temelde ahlâki bir kavram olmakla birlikte insanların ahlâki iyiliklerinin gerçekleşebileceği toplumsal ortamı temin ederler (Can, 2005: 286).

Hak kavramının manası ve muhtevası hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Nevzat Can’a göre bunlar beş alt başlık altında toplanabilir: Birinci görüş, “irade kuramı”dır. Bu kurama göre, hak kavramı açısından yalnızca iradenin önemli olduğunu ve hakkı yaratan gücün irade olduğunu dile getirmektedir. İkincisi görüş ise “menfaat kuramı” olarak bilinmektedir. Hakkın hukuk tarafından korunan

bir menfaat olduğunu söyleyen bu kuram, hakkın özünü menfaatin oluşturduğunu iddia etmektedir. Hak kavramına ilişkin üçüncü kuram ise “analitik görüş”tür. Bu görüşe göre hak, egemen gücün belirlediği hukuki ödevin yani egemen gücün bir kişiye yönelen emrinin yerine getirilmesi durumunda oluşur. Dördüncü görüş ise hakların yaratılmasını kanun koyucunun iradesine bağlayarak hak kavramı ile hukuki pozitivizmi bağdaştıramaya çalışan “beyan kuramı”dır. Beşinci görüş ise, “tasarım kuramı”dır. Bu kuram, hakkın aslında bir tasarım ve gerçekliği olmayan bir simge olduğunu öne sürmektedir. Altıncı kuram, birinci ve ikinci kuramın bir sentezi olan “karma kuramı”dır. Bu kuram, hakkı “insana irade kuvveti tanımak yoluyla korunan menfaat” olarak tanımlanmaktadır (Can, 2005: 287- 288).

C. Meşruiyet

Meşruiyet, “Politik bir sisteme, devlete veya hükümete itaat edilip edilmemek, bir teoriyi benimseyip, benimsememek gerektiğini belirleyen durum. Siyasi iktidarın sadece kurumsallaşmasına değil, fakat aynı zamanda ahlâki bakımdan temellendirilmesine imkân veren süreç” (Cevizci, 2000: 639) olarak tanımlanabilir. Meşruiyet, aynı zamanda, yönetenin yönetme hakkının bilincinde olması ve yönetileninde yönetene bu hakkı vermesi olarak anlaşılabilir (Gürbüz, 1998: 11).

Meşruiyet kavramı yalnızca politik bir kavram değildir; aynı zamanda, hukukun temel dayanağıyla da ilişkilidir. Meşruluk, “haklı olma” iddiasını içermektedir (Gürbüz, 1998: 4). Meşruiyet bir şeyin salt zora değil, bir hakka dayanması ve bu nedenle de saygıya ve itaat edilmeye layık olmasıdır. Bu bağlamda, siyasi meşruiyetin dayandığı yer halktır. Çünkü yönetenlerin itaat edilmeye layık olup olmadığına halk karar vermektedir (Aydın, 2002: 115- 116). Halkın politik otoriteye desteğini geri çekmesi, ahlâken var olan sistemin geçerliliğini kabul etmemesi

durumunda o ülkede meşruiyet bunalımı (Cevizci, 2000: 639) baş gösterir. İnsanların rızasını ve meşruiyetini yitiren devlete karşı insanların yeni bir devlet kurma hakkını beraberinde getirir (Berzeg, 1997: 40).

D. İnsan Hakları

İnsan hakları, “kötülük görmeme hakları olarak ta tanımlanabilir: insan hayatının, bedeninin (işkence, zulüm) ya da kültürel kimliğinin (kadınların, azınlıkların aşağılanması dehşeti) taciz edilmemesi veya kötü muamele görmemesi”dir (Badiou,2003: 25).

İnsan hakları, ahlâk alanını dar anlamda kapsama eğilimindedir ve bundan ötürü esas itibariyle negatif haklar ya da dokunulmazlık haklarıdır. Ahlâki değerler ile temellendirilen insan hakları, bu yönüyle ütopyik veya hayalîdir. Siyasi davranışın asgarî standartlarını (Donnelly, 1995: 78) belirler. Öte yandan, insan hakları herhangi bir siyasal toplumun aşması gereken temel bir sorunu çözmeye yarar. Birey/toplum/devlet ilişkisi insan hakları üzerinde meşruiyet kazanır (Dağı, 2000: 209). İnsan hakları bu bağlamda kurumsal bir nitelik taşır, çünkü gerek uygulanma gerekse ihlal edilme biçimleri, devletin örgütlenişi ve eylemleri ile ilişkilidir (Çavalieri, 2005: 38).

İnsan hakları, bireyi devlet karşısında koruyan değerlerdir. İnsan hakları devletin müdahale alanının dışında olan alana referans etmektedir. Birey, devletten bu haklarını korumasını talep etme ve haklarının ihlal edilmemesi hususunda güvence isteme imkânını verir. İnsan hakları bireyin devlete *prima facie* önceliğine dayandırır (Donnelly, 1995: 79). Birey-devlet ilişkisinde bireyi önceleyen modern bir kavram olarak insan hakları bireyin mahfuz alanını belirler. Mahfuz alan insan onurunu koruma ve gerçekleştirme (Donnelly, 1995: 80) imkânı verir.

İnsan hakları öğretisinin temel işlevi siyasal niteliktedir. Öğretinin amacı, devlet iktidarını sınırlamaktır. Bu bağlamda insan haklarına dayanan iddia ve taleplerin hedefi, siyasal iktidarın kendisidir. Bir başka deyişle, insan haklarına ilişkin talepler, doğrudan doğruya devlet iktidarına karşı ileri sürülür. Bu tür iddiaların hedefi, devletin, insan haklarına dayandırılmasını ve uygulanmalarında insan haklarını koruma duyarlılığı ile hareket etmesini sağlamaktır. Bu nedenle, insan hakları genellikle başka kişi ya da gruplara yönelik iddialara temel oluşturamazlar (Turan, 2002: 6). Öte yandan, insan haklarının (kişinin sırf insan olması dolayısıyla sahip olduğu hakları ifade ettiğinden) evrensel niteliği, onun, yerel, bölgesel ve uluslararası bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı, yerel, bölgesel ve ulusal sınırları aşan bir meşruluk kaynağı olan insan haklarının, bu alanlarda kullanılan yetkileri sınırlayan bir güce sahip olmasıdır. Bu bağlamda insan hakları ihlalleri ve bu ihaller çerçevesinde yaşanan sorunlar, artık devletlerin bir iç sorunu olmaktan çıkmış, ulusal sınırları aşarak evrensel bir sorun haline gelmiştir (Turan, 2002: 7).

İnsanın, kendisinin haklarından, yani “insan hakları”ndan söz edilmesini mümkün kılan şey, kendisinin salt kendi dışından belirlenmiş bir varlık değil, özne de olabilen bir varlık olmasıdır. İnsanın kendi dışından belirlenmiş yanına tekabül eden hiçbir şeyin, kendisinin hakları konusunda bir ölçüt oluşturamayacağı, bir nirengi noktası olarak alınmaz. Bu nedenle, cinsiyet, kafatası biçimi, deri rengi, boy pos, sağlamlık-solaklık, sarışınlık-esmerlik ve bunların yanı sıra fizyo-anatomik olmamakla birlikte, yine birey olarak hiçbir insanın kendisi tarafından belirlenmesi mümkün olmayan (etno-kültürel, dinsel-mezhepsel mensubiyet, doğum yeri, günü, tarihi, anadili vb. türünden) özellikler, başka bir ifadeyle insanın “yapmak”ına değil de “olmak”ına ilişkin hiçbir şey, hiçbir şekilde bir hak ölçütü olarak ele alınmaz (Cangızbay, 2001: 106).

Ahlâkî cemaat içerisinde insan hakları kavramı, eksiksiz ahlâkî statüye sahip varlıklar alanının sınırlarını belirler. İnsan haklarının en tatmin edici savunma temeline göre, bu alana dâhil olmanın ölçütü, sadece bir amil olmak, yani hedeflere ve bu hedefleri gerçekleştirme arzusuna sahip, amaçlı bir varlık olmaktır (Çavalieri, 2005: 39). Bir bireyin haklarının, başkalarının çıkarları uğruna feda edilmesi kabul edilebilir olmayacağından, bireylere farklı değerler atfetme sorunu bu anlamda da gündeme gelemez (Çavalieri, 2005: 39).

İnsan hakları, insanın asırlar içinde önce düşünsel alanda, daha sonra, sırasıyla, anayasal belge ve bildirimlerde, anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde yer alan ve korunması gerektiği konusunda ortak kanıya dayanan değerler bütünüdür. İnsan hakları, insanın salt insan olmakla kazandığı haklardır. Bu haklar, temelde bireyin herkese karşı ileri sürebileceği yetkiler katalogudur. Kişi, bu hakları doğum öncesinde kazanır. İnsan hakları, devlet gücünü sınırlar; bu haklar, bireyi, devlet karşısında kimi hak ve yetkilere sahip özne durumuna sokar, obje olmaktan kurtarır. İnsan hakları, bireye, insan olarak sahip olduğu ortak değerlerin sömürü, baskı, şiddet, saldırı ve her türlü olumsuz dış etkiler karşısında korunmasını isteyebilmesi yetkisini veren evrensel niteliklidir (Aliefendioğlu, 2006)

Aristoteles'e göre "doğaya göre haklı olan" her şey "yasalara göre haklı" değildi; insanların düşünce biçiminden bağımsız, her yerde aynı güçte geçerli bir doğal adalet vardı. Kition'lu Zenon'un kurucusu olduğu Stoacı görüşe göre ise, site (devlet) düzeni dışında ve üstünde us, yasa ve adalet vardır. Özgürlük, doğaya, akla ve aklın gerektirdiği etik değerlere uygun davranıştır. Erdem, doğayla uyum içinde yaşamaktır (Aliefendioğlu, 2006). Doğal hukuka bağlı haklar ile liberal düşünce akımının öngördüğü özgürlükler arasındaki bağlantı, Ortaçağı takiben Rönesans'la, Aydınlanma döneminin düşünürleri tarafından kurulmuştur. İlk kez XVII. yüzyıl düşünürü Hugo Grotius (1583 – 1645) hukukun akla ve doğaya uygun olması

gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, doğal hukuk nitelik, zaman ve yer açısından değişmez (Aliefendioğlu, 2006). İnsan, yaşamla kazandığı doğal hakka sahiptir. Doğal hak (*jus naturale*), "her insanın kendi doğasını, yani yaşamını korumak için kendi gücünü kullanma özgürlüğüdür (Aliefendioğlu, 2006).

XVIII. yüzyıl düşünürü John Locke, insanın bazı haklarının, sırf insan olmasından dolayı var olduğunu, toplumsal sözleşme öncesinde içinde yaşadığı doğal durumda da bu haklara sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Locke, doğal durumu, "doğal hukuka uygun davranan özgür ve eşit insanların oluşturduğu bir toplum" biçiminde tanımlayarak, Hobbes'un kötümserliğinden uzaklaşmıştır. Ona göre, insanlar, önceki yaşamlarında sahip oldukları yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, kişi dokunulmazlığı (keyfi tutuklanmama) gibi hakların, kendisini değil korunmasını, toplumsal yaşama geçişle devlete devretmişti, devlet koruma görevini yerine getirmezse, insanların karşı koyma (direnme) hakkı doğacaktı (Aliefendioğlu, 2006).

II. İNSAN HAKLARININ POZİTİF HUKUKUN KAYNAĞI OLMASI

İnsan hakları anayasa ve anayasalcılığa bağlılığın ve bu kavramlara dair daha geniş bir söylemin parçasıdır(Weiller, 2005: 73). Günümüzde; insan hakları, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de mahkemelerin ve mahkeme üyelerinin kamusal söylemde merkezi rolünün artan biçimde kabul görmesinin de işaretidir(Weiller, 2005: 74). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yerel mahkemelerin verdiği kararları insan hakları açısından değerlendirmeye tabi tutması bunun önemli işaretidir.

İnsan hakları, 1215 tarihli Büyük Özgürlük Fermanı (*Magna Carta Libertatum*)'da, XVII. Yüzyılda İngiltere'de Haklar Dilekçesi (1628), 1689 tarihli Haklar Bildirisi'nde (Bill Of Rights); Virginia Haklar Bildirisi (1776), Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776) ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde yer aldı. Osmanlı'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839), Islahat Fermanı bu tür belgelerdendir (Aliefendioğlu, 2006).

İlk anayasalar aynı amaçla ortaya çıkmıştır. 1787 tarihli Amerikan Anayasası; 1791 (1789 Bildirisini anayasallaştırmıştır), 1793 ve 1795 tarihli ilk Fransız Anayasaları; 1791 Polonya ve XIX. Yüzyıl Anayasaları (1831 Belçika, 1848 Fransız, 1848 Almanya, 1848 İtalya, 1851 Prusya Anayasaları) ve daha sonraki anayasalar bu kapsam içindedir. İlk Anayasalar büyük oranda doğal hukuk ve liberal hukuk öğretilerinden esinlenmişlerdir (Aliefendioğlu, 2006).

Birleşmiş Milletler (BM) 1966 yılı sonlarında, "Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Protokolleri" ile sosyal ve ekonomik hakları içeren "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi" olmak üzere iki önemli antlaşmayı kabul etti. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletlerde ilk kez sözleşmede öngörülen hakların ve özgürlüklerin uygulanmasını gözetmek ve taraf

devletlerin uygulamalarını izlemek üzere İnsan Hakları Komitesi kurulmasını öngörmüştür (Aliefendioğlu, 2006).

A. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi:

Avrupa Konseyi'nin 1950 yılında kabul ettiği "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) ek protokollerle birlikte 1953 yılında yürürlüğe girdi. AİHS, kişisel, hukuki, sivil ve siyasi haklar garanti altına almıştır (Donnelly, 1995: 226). Daha çok kişinin negatif haklarına yer veren bu sözleşmeyi, sosyal ve ekonomik hakları içeren 1961 tarihli "Avrupa Sosyal Şartı" izledi. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kuruluşunu öngörerek, Sözleşmeye uygunluk denetimine olanak tanıdı. Böylece devletten devlete ve bireyden devlete karşı başvuru yolları açıldı (Aliefendioğlu, 2006).

Denetim sistemi, 11 Mayıs 1994'te kabul edilen ve 1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 sayılı protokol ile yeniden yapılandırıldı. Tek ve sürekli bir mahkeme sistemi getiren bu protokol, 2, 3, 5, 8, 9 ve 10 sayılı protokollerin yerini aldı (Aliefendioğlu, 2006).

Avrupa rejimi, Avrupa Konseyine üye ülkeler arasında kurulmuş etkili bir rejimdir. Özellikle karar alma usulleri bakımından ayrı bir öneme sahiptir (Donnelly, 1995: 226). Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun izlemeye yönelik oldukça etkili yetkilere sahiptir. Bununla birlikte, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi emredici karar alma yetkisine sahiptir.

Avrupa rejimi, görece homojen ve sosyo-kültürel açıdan birbirlerine yakın topluluklara aittir. Bu bağlamda, rejim normlarının yorumlanmasında radikal farklılıkların ortaya çıkması olasılığı azdır (Donnelly, 1995: 227). Ancak, özellikle

Müslümanların başvurularında AHİM'in izlediği tavır, dinsel ve kültürel farklılığın yorum farklılığını derinleştirdiğini ortaya koymuştur.

Avrupa rejimi önemli ölçüde yargısallaşmıştır. Fakat mahkemenin vermiş olduğu kararların icrasının siyasi bir organ olan Bakanlar Komitesince(Döner, 2003: 177) takip edilmektedir. Devlet temsilcilerinin (mahkûm olan devletin de temsilcisinin) bulunduğu kişilerden oluşan bu siyasi organ kararlarının uygulanmasından sorumludur.

B. Amerikan İnsan Hakları Bildirisi ve Sözleşmesi:

Amerikan Devletleri Örgütü, Bogota'da toplanan "1948 IX. Pan-Amerikan Konferansı'nda, "Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi"ni yayımladı. 1959 yılında Amerika Dışişleri Bakanları Amerika Devletler Organizasyonu (Organization of American State-OAS)'nun çatısı altında bir araya gelerek Amerikan İnsan Hakları Komisyonu oluşturdular(O'Sullivan, 2004: 37). 1969'da Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi imzalandı, klasik ve sosyal hakları içeren bu metin 1978'de yürürlüğe girdi(O'Sullivan, 2004: 37). Amerika İnsan Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi (1948) Evrensel bildirgedekine benzer bir insan hakları listesi içerir. Amerika insan hakları sözleşmesinin Avrupa sözleşmesinden tek farkı mülkiyet hakkına da yer vermesidir (O'Sullivan, 2004: 37).

Merkezi Kostarika'nın Sean Jose olan Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi 1979 yılında kuruldu. Mahkemenin karar yetkisi, kabul eden ülkelerin seçimine bırakılmıştır. Bununla birlikte, mahkeme zorlayıcılığı olan bağlayıcı kararlar alabilir. Bu rejimde, bireylerin mahkemeye doğrudan başvurma hakkı bulunmaktadır(Donnelly, 1995: 228). Sözleşmeye göre, Amerika'daki devletlerin sözleşmeye taraf olup olmamasına bakılmaksızın kişisel başvuruları komisyon kabul

etmektedir. Bu yönüyle Amerikan İnsan Hakları sistemi, Birleşmiş Milletler ve Avrupa sisteminden farklılık arz etmektedir. Diğer iki sistemde, sözleşmeye taraf olmayan ülkelerin vatandaşlarının başvuru hakkı bulunmamaktadır(O'Sullivan, 2004: 37).

Amerika İnsan Hakları Komisyonu, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olsun ya da olmasın herhangi bir Amerika Devletler Organizasyonu üyesi devletin uygulamalarına ilişkin kişi ya da gruplarca yapılacak şikâyetleri kabul etme yetkisine de sahiptir. Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesinden yirmi yıl önce kurulan ve Amerika devletleri organizasyonu içerisinde bağımsız bir konumu sahiptir. Komisyon, ABD'de dâhil olmak üzere bölgedeki yirmiden fazla ülkeden gelen bireysel şikâyetleri çözümlenmiş ve hakkında karar vermiştir(Donnely, 1995: 228).

C. Afrika Halkları ve İnsan Hakları Sözleşmesi:

Afrika Birliği Örgütü 1981 yılında Nairobi'de Afrika Halkları ve İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul etti. Bu Sözleşme 1986 yılında yürürlüğe girmiştir (Aliefendioğlu, 2006). Afrika(Banjul) Şartında, AHİS ve AKİHS'den farklı olarak, barış ve kalkınma hakkı gibi kolektif ya da topluluk hakları sözleşmeye (Donnelly, 1995: 230) eklenmiştir. Afrika Halklar ve İnsan Hakları Sözleşmesi ile devletlerin birbirlerine yönelik şikâyetlerine ve bireysel başvurulara bakmak üzere Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu oluşturulmuştur. Ancak, etkili bir denetim ve karar alma sistemi oluşturulmamış ve bölgesel düzeyde emredici nitelikte zorlayıcı kararlar alan bir mahkeme ya da benzeri mekanizmalara da yer verilmemiştir (Donnelly, 1995: 230). Afrika Beyannamesi ile kurulan İnsan Hakları Komisyonu, yapılan şikâyetleri

kendisi incelemek yerine ilgili devletin şikâyetçi olanlarla antlaşma yoluna gitmesini özendirir (O'Sullivan, 2004: 39).

Beyannamenin sekiz maddesi topluluk haklarına vurdu yapmaktadır. Afrika İnsan ve Topluluk Hakları Beyannamesi bu yönüyle diğer beyannamelerden farklılık göstermektedir (O'Sullivan, 2004: 39).

III. MEŞRUIYET SORUNU VE KAYNAĞI

Meşruiyet sorunu; toplumsal, siyasal yapının fertleriyle olan ilişkisini ve eylemlerini kabul edilebilirliğini izah etme sorunudur. Eylemlerine haklılık kazandırma kendinden olduğu gibi kendiliğinden de olur. Bu kendinden ve kendiliğinden ortaya çıkan ve soru sormayı gerektirmeyecek kadar açık ve kabul edilebilir izahatı olan durumlarda, toplumsal ve siyasal yapının meşruiyet sorununa büyük ölçüde cevap verdiğini göstermektedir. Bu sorunun yeniden ve yeni baştan sorulduğu her dönemde toplumsal ve siyasal yapıda bir değişimin iz düşümüne rastlamak mümkündür. Meşruiyet sorunu bu bağlamda değişim ve istikrar sorununu beraberinde getirmektedir. Meşruiyet sorunun derinleştiği oranda değişim talebi ve siyasi düzende kırılmaların yaşanması muhtemeldir. Ancak, siyasal düzeninde yaşanan kırılmalar hukuk sisteminin lâfzî ve fiili durumu arasında da bir farklılaştırma ortaya çıkarmaktadır. Fakat değişim sürecinde birbirine geçişler olduğu gibi birbiriyle tezat düzenlerin “geçerliliğe” sahip olabilmektedir (Weber, 2002: 61). Sosyal düzende meydana gelen çeşitliğe uyum sağlayamayan siyasal düzen meşruiyet sorunun dramatik bir şekilde karşılaşacaktır. Ancak, bu tür durumlarda siyasal düzen ya sert tedbirlere başvurarak kendini yeniden inşa etmeye çalışacak ya da değişime açık bir seyir izleyerek toplum ile arasındaki makası daraltacaktır. Aksi durumda, “hukuk” kavramının belirleyici unsuru olan bir zorlama (icbar) organının mevcudiyeti (Weber, 2002: 65) zaafa uğrayacaktır. Bu durumda geçerli bir siyasal ve hukuki yapının mevcudiyeti söz konusu olamayacaktır. Bütün düzenlerde düzenin geçerliliğini ihlal eden durumlar ortaya çıkmaktadır. Fakat bu ihlaller kimi zaman gizlenmektedir. Kimi zaman meşru gösterilmeye çalışılarak (Weber, 2002: 61) gerçekleşmektedir. Faillerin fiillerini gizlemek veya geçerli düzenin kavramları ile izah etmeye çalışma çabasından

vazgeçtiği durumlarda cari sistemin varlığına yönelik önemli bir tehdidin zuhur ettiği tespitinde bulunabiliriz.

Her toplumsal ve siyasal sistem kendi varlığını izah etmeye çalışmıştır, çalışmaktadır. Weber'e göre meşru bir düzenin üç dayanağı bulunmaktadır: Gelenek, inanç ve yasamadır¹. Sistemlerin meşruiyet ölçütlerinin temelinde bu üç kavram üzerinden tanımlamak mümkün olduğu gibi bununla birlikte alt başlıklarla bu kavramları çeşitlendirmek mümkün olabilir. Ancak, bu mümkün olma haline ek olarak söylenmesi gereken bütün geçerli düzenler varlıklarını sürdürmek için meşruiyet kaynaklarını toplumsallaştırmak(Gelenek ve İnanç) ve yasallaştırarak, tartışma konusu yapmaktan çıkarmaya çalıştığı söylenebilir. Bunu başardığı oranda da bir sistem kendi varlığını kaim kılabilir.

---

1 Bir düzenin varlığı insanlar tarafından şu yollarla meşru kabul edilmiş olabilir:
geleneğe binaen: hep olagelmiş şeyin geçerliliği
hissi bir inanca binaen: yeni tebliğ edilen bir şeyin veya ideal olanın geçerliliği
değer-bilinci taşıyan bir inanca binaen: mutlak şekilde geçerli olduğuna hükmedilen şeyin geçerliliği
pozitif yasamaya binaen: pozitif yasamanın yasallığına inanılır.
Bu yasallık (ise) muhataplarca şu yollarla meşru kabul edilmiş olabilir:
 tarafların anlaşması yoluyla
(insanın insan üzerinde meşru addedilen bir egemenliğine binaen uygulanan) dayatma ve itaat yoluyla.(13. maddeye bakınız) (Weber, 2002: 69)
Gelenek tarafından kutsanma düzenlerin geçerlilik kazanmasının en genel ve en eski yoludur. Bir takım esrarengiz musibetlere uğrama korkusu, yerleşmiş alışkanlıklarda meydana gelebilecek her türlü değişikliğe karşı ruhi direnci arttırmakta ayrıca yerleşmiş bir düzene itaatten elde edilen muhtelif çıkarlar da düzenin muhafazasında tesirli olmaktadır. (Weber, 2002: 70)
Yepyeni bir düzenin bilinçli bir şekilde getirilmesi önceleri hemen hemen tamamıyla peygamber tebliğiyle veya en azından nebevi bir müeyyideye bağlanan ve bu yüzden de kutsal olarak görülen tebliğler yoluyla olmuştur (Weber, 2002: 70)
4- Günümüzde en yaygın meşruiyet biçimi yasallık inancıdır: yani şeklen tam ve kusursuz ve mutad bir biçimde vaaz edilen yasalara itaate hazır olma. Karşılıklı sözleşmeye dayalı düzenler ile dayatmacı düzenler arasındaki zıtlık izafidir. Karşılıklı sözleşme yoluyla tesis edilmiş bir düzenin geçerliliği ittifaka dayanmaktan çıkıp –sık sık görüldüğü gibi- bir topluluk içindeki farklı taleplerin fiilen çoğunluğa tabii olmasına dönüştüğü anda artık azınlığa karşı fiili bir dayatma ile karşı karşıyayız demektir. Bunun yanında bilinçli bir şekilde zulüm ve şiddet uygulayan bir azınlık tarafından dayatılan bir düzenin, önceleri muhalif olanlarca bile zamanla meşru addedildiği de sık sık görülmektedir. (Weber, 2002: 70-71)

A: Meşruiyet Sorunu

Meşruiyet (legitimacy) kavramı çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Ancak, en çok kabul görececek tanım “*sübjektif ya da objektif alanlarda ortaya çıkan veya var olan bir durumun gerçekliğinin, verili bir bilgi vasıtasıyla fert veya toplum katında geçerliliğini (validity), izah olunmuşluğunu (explanation) ve haklılığını (justifiability) ifade eden bir mekanizma veya kurumdur*” (Okumuş, 2003: 32). Daha geniş anlamda ise meşruiyet, bir siyasi iktidarın insanları yönetme hakkının siyasi topluluk (Vatandaş) tarafından kabul edilmesi olarak açıklanabilir (Okumuş, 2003: 33). Schmitt’e göre meşruiyet kavramı, ahlâki bir tanım içerir. “Meşru otoriteyi yansıtan buyruklara geçerlilik kazandıran, kendi içinde geçerliliği olan, buyurgan bir ideale ilişkindir” (Poggi, 1991: 128)

Siyasi iktidar her zaman meşruiyet sorunu ile karşı karşıyadır. Siyasi iktidar, yurttaşlardan otoritesine boyun eğmesini istediğinde yurttaşların otoritesine boyun eğmesini icraatlarının doğru olduğunu düşündüğü için bekler (Poggi, 1991: 122). Sosyolojik düzlemde; “meşruiyet, sosyal düzenin, rıza, sükûnet ve uzlaşma içerisinde geçerliliğinin kabul edilmesini” ifade eder (Okumuş, 2003: 32).

Meşruiyet, Weber’e dayandırılan modern siyaset tanımının en temel unsurlarından birisidir; yöneten ve yönetilenler arasındaki bağı kuran ve yönetenlerin yönetme hakkı nereden aldıkları ve yönetilenlerin bu hakkı nasıl benimsediği sorunu etrafında şekillenmektedir. Meşruiyet, siyasi gücün otoritesini meşrulaştırma (justification) süreci ile ilişkilidir (Yürüşen, 97: 23). Günümüz siyasetinin şekillenmesinde, yönetenlerin bu yönetme hakkının nereden aldığı ve halkın bunu nerede ve nasıl içselleştirdiği belirlemektedir (Sarıbay, 2000: 115). Bu hususta, Tabii hukukçular ve pozitivistler, hukuk ve hakların kaynağını bir yaratıcı ararlar. Fakat ikisinin arasında meşruiyet kaynağı farklıdır. Tabii hukukçulara göre

meşruiyet kaynağı Tanrı veya Tabiattır. Pozitivistler, devleti meşruiyet kaynağı olarak görmektedirler. Sentezci etikcilere göre ise meşruiyetin kaynağı ahlâki haklarla donanmış bireydir (Akal, 2003: 32).

Höfte üç hali pozitif meşrulaştırma² olarak tanımlamaktadır. Ona göre, pozitif meşrulaştırma zorlama gücünü meşrulaştırmada yetersiz kalmaktadır. Höfte'ye göre, zorlama gücünün meşruiyeti için pozitif öncesi veya pozitif-üstü bir zeminde anlamını bulan ahlâki bakış açısında konumlanan siyasal adalet perspektifidir (Höfte'den aktaran Tombuş, 2003: 88). Habermas'a göre ise, siyasal gücün meşruiyeti tartışımsal görüş- ve istenç- oluşumu sonunda vatandaşlarca rasyonel olarak kabul edilen meşru hukuk düzeni çerçevesinde hareket etmesinden kaynaklanır. Vatandaşların özgür ve rasyonel tartışımlarındaki iletişimsel güç, idari gücün şekillenmesinde belirleyici olmalıdır. Hukuk vatandaşların iletişimsel gücü ile yapıldığından dolayı idari güç de hukuk düzeninin yazarları olarak vatandaşların iletişimsel gücüne bağımlı olmuş olacaktır. Hukuk, temelinde tartışım ettiği olan görüş ve istenç- oluşumundan kaynaklanmasından ötürü meşru; devlet de tartışımdan meşruiyetini sağlamış hukuka uymakla meşru sayılacaktır. Böylelikle, hukuk, ahlâk ve siyaset arasındaki ilişki de meşru bir şekilde kurulmuş olur (Tombuş, 2003: 82). Liberal perspektifte ise politik meşruiyet, devletin tarafsızlığı ilkesinde kaynağını bulur. Bu bağlamda, liberal tarafsızlık ilkesine göre; bir toplumdaki çeşitlilik unsurlarının her birinin diğerlerine objektif kriterlere göre zarar vermedikçe devlet müdahalesinden beri olmaları politik meşruiyetin asli kaynağıdır (Yürüşen, 1997: 31). Bu bakış açılarının hepsinde ortak olan failin eylemine haklılık kazandıran şey failin kaynak ile kurduğu ilişkidir. Fail kaynağın özüne aykırı hareket ettiği takdirde, gayri meşru addedilir.

---

²Eğer bir şeyin meşruiyeti onun varolan normlara uygunluğunun gösterilmesi yoluyla sağlanıyorsa, bu sürece pozitif meşrulaştırma denir. Pozitif meşrulaştırmada, bir yasanın meşru olduğu, halihazırda var olan kanunlara uygun/göre yapıldığının gösterilmesi ile iddia edilir.

Meşruiyet ve kanunilik zaman zaman bir birlerinin yerine kullanılmaktadır. Fakat bu iki kavram aynı anlamı içermemektedir. Kanunilik ve meşruiyeti idareciler aynı anlamda kullanabilir. Çünkü idareci meşruluğunu kanundan alır. Fakat bir kanunun meşru olması sorunu meşruiyet ile ilişkilidir. Bu bağlamda; idare, hukuki veya kanuni (legal) anlamda meşruluk kazanabilir, ancak bu meşruiyet için yeterli değildir. Devlet için asıl gerekli olan toplumdaki meşruiyet (sosyolojik meşruiyet) elde edebilmektir. Şu halde bazen kanuni manada kendini meşru gören bir yönetim, sosyolojik ve siyasi anlamda meşru sayılmayabilir (Okumuş, 2003: 51). Siyasi meşruiyetin dayandığı yer halktır. Siyasi iktidarı itaate layık bulacak olan halktır (Aydın, 2002: 116).

Modern dönemde toplumsal kabul bir rıza ifadesi olmaktan çıkmış, kurucu iktidar olmuştur. Milli egemenlikle kavramsallaşan ve anayasayı kuran güç halk olmaya başlamıştır. Cari sistemde; egemenlik, siyasi yapıyı belirleyen “kurucu iktidar” olarak algılanmaktadır. Bu da sonuç olarak Anayasayı belirleyen halk tercihi demektir (Aydın, 2002: 122).

Halk iradesini esas alan egemenlik kavramı ile kanunları yapma ve uygulama yetkisi çoğunluğa verilmektedir. Hukuk devletini bu şekilde kanuniliğe indirgeyen anlayışa karşı, hukuk devletinin sadece yasallık ilkesinden ibaret olmadığı, ayrıca yasaların içeriğiyle de ilgili olduğu yaklaşımı geliştirilmiş ve böylece hukuk devletinin tanımında “amaç” ve “değer” unsurları öne çıkarılmıştır. Maddi hukuk devleti olarak adlandırılan bu yaklaşımın yaygın versiyonunda yasallık, meşruiyetin zorunlu, fakat tek başına yeterli olmayan şartı olarak kabul edilir. Buna göre, “yasallık ilkesi”, hukuk devletinin asgarî anlamıdır; fakat bu ilkenin ve onun gerçekleştirilmesine hizmet eden bütün kurumların derindeki anlamı “özgürlüğün” korunmasıdır. Bugün, bu kavram “insan hakları” olarak tanımlanmaktadır. Bu

yaklaşımın “meşruluk anlayışını şöyle bir formülle özetlemek mümkündür: Meşrulu=yasallık+insan haklarına uygunluk” (Sancar, 1998a: 36).

Meşruiyet sorunu tek yönlü değildir. Hem Siyasi iktidarın kendini meşru görmesi hem de yönetilenlerin yönetenin yönetme hakkını kabul etmesi olarak iki yönlüdür. Bu iki taraftan biri meşruluk, halin meşru olmadığına dair bir düşünceye sahip olursa, iktidarın meşruiyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Meşruiyet sorunu bir defalığına tanımlanmış ve her dönem için geçerli olan bir tanım değildir. Bu nedenle, meşruiyet sürekli yenilenen bir olgudur. Bunun için meşrulaştırma araçlarına ihtiyaç duyacağı bir vakadır. Meşruiyet araçları dönem ve yönetim şekline bağlı olarak şekillenir. Demokratik meşrulaştırmada birey olarak toplumun farklı kesimlerinin düşünce ve gereksinimlerini göz önüne alarak, yeniden üretimini gerçekleştirir. Bu bağlamda, meşrulaştırma, “ikna etme” anlamına gelmez. Oxford English Dictionary’de meşrulaştırma, “bir kimsenin, bir durumun, bir eylemin vb.” doğru, haklı, makul, uygun ve yerinde olduğunu, etik bakımdan “iyi-doğru bir neden”e dayanarak göstermek şeklinde tanımlanır. Meşrulaştırma, bu bağlamda normatif bir kavramdır (Yürüşen, 1997: 25).

Meşruiyetin kaynağı ya ilahidir ya da beşeridir. İlahi güce dayanarak varlığını tanımlayan iktidar dinsel bir açıklama yoluna gidecektir. Öte taraftan ilahi olanın dışında bir meşruiyet kaynağı arayan siyasi iktidar bir birinden farklı ancak dünyevi açıklamalar ile kendi varlıklarını tanımlamaktadır.

B. Tarz-I Meşruiyet:

Meşruiyetin kaynağı yaşanan döneme, bağlı bulunan dine, kültüre, coğrafyaya, tarihsel arka plana vs gibi faktörlere göre farklılık göstermektedir. Her dönem kendine has bir siyasal sistem ve buna bağlı olarak meşruiyet ölçüsü ortaya çıkarmıştır. Tarihte

en fazla görülen meşruiyet ölçütleri temelde ikiye ayrılır: Kaynağını ilahi bir güçten alan ve seküler. Ancak, bu kavramlar hiçbir zaman karşımıza saf halleri ile çıkmamaktadırlar. Bir birine içkin olan ancak asıl rengini hangi kaynaktan aldığına bakarak tasnif yapmak mümkündür. Günümüzde en fazla gönderme yapılan meşruiyet ölçütleri: Din, Egemenlik, Devlet Aklı, Toplumsal Sözleşme ve Hukuk Devletidir...
Vb

B. 1. Teokrasi:

Bir düzenin meşruiyeti ya dünyevi veya ilahi izahatlarla geçerliliğini teminat altına almaktadır. Manevi değerler üzerinden cari sistemine hissi bir bağlılık oluşmakta, bunun yanında değer bilinci ile mutlak geçerliliğine inanılmakta ya da dini inanç nedeniyle (Weber, 2002: 63) bir düzenin geçerli olduğu durumlarda meşruiyet ölçü dünyevi olmaktan çok uhrevi olmaktadır.

Teokratik yol, meşruluğunu ilahi bir güçten alır. Dini, sosyal politik hayatın en eski ve en köklü meşrulaştırma yollarından birisidir (Aydın, 2002: 119). Teokrasi, dine dayalı meşrulaştırma olarak açıklanabilir.

B. 2. Ulusal Egemenlik:

Bodin'e göre egemenlik "mutlak ve sürekli güç"tür (Bodin'den aktaran Döner, 2003: 26). Schmitt'e göre ise Egemenlik sorunu fiili ve hukuki "en üstün güç" arasındaki bağlantı sorunudur (Schmitt, 2002: 25). Egemenlik her şeyden önce kanun yapmak ve kanunları kaldırmak iktidarındır. Egemen güç bu iktidarını kullanırken ne kendisinden üstün ne kendisine eşit ne de başka herhangi bir güce tabi olur. Kendisinden önce konulan veya kendisinin koyduğu kurallarla bağlı değildir. Fakat

“Bodin’e göre egemenlik tamamen sınırsız da değildir. İlk önce ilahi hukukla sınırlıdır.” (Bodin’den aktaran Döner, 2003: 26). Bunun yanında devletler hukukuna tabidir. Egemen güç diğer devletler ile akdettiği antlaşmalarla bağlıdır (Döner, 2003: 26). Uluslararası hukukun varlığı mutlak anlamda egemenlik kavramıyla bağdaşmamaktadır. Egemenlik³, karar alırken, kurallar koyarken ister üst isterse eşit düzeyde olsun hiçbir iradeye bağlı olmadan buyurma gücünü ifade eder. Bu da uluslararası toplumu varlığı karşısında mantıki olarak imkânsızdır. O halde, bu durum karşısında uluslararası hukuk alanında mutlak egemenlikten söz etmek imkânsızdır (Çelik’ten aktaran Döner, 2003: 27).

Egemenlik, iç ve dış egemenlik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır(Kapani’dan aktaran Döner 36) İç egemenlik, devletin kendi ülkesindeki kişi ve topluluklara karşı üstün bir otoriteye sahip olmasını, bunlar üzerinde tek başına yetkili olmasını ve kendi kural ve kurumlarını dilediği gibi düzenleyerek uygulayabilmesini ifade etmektedir (Döner, 2003: 27). Dış egemenlik ise bir devletin bağımsızlığıdır (Gündüz’dan aktaran Döner, 2003: 36). Yani devletin diğer devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini herhangi bir diğer devlet veya uluslararası kuruluşun baskısı, müdahalesi aracılığı olmadan serbestçe yürütebilmesidir. Bu anlamda devlet dilediği gibi diğer devletlerle çeşitli antlaşmalar yapar, uluslararası kuruluşlara katılır veya bunlardan ayrılır (Döner, 2003: 27). Devletlerin egemenliğinin sadece uluslararası hukuk veya kendi rızalarıyla sınırlandırılacağı kabul edilmesi bizi uluslararası hukukun sınırlandırmadığı ve sadece ilgili devletin yetkililerinin söz konusu olduğu yetki alanlarının varlığı sonucuna ulaştırmaktadır. Sadece ilgili devletin yetkili olduğu bu

---

³ Oysa uluslar arası hukukun varlığını kabul etmek (ki bu bir zorunluluktur), devletlerin hareketlerinin bu hukuk düzeni tarafından kurallara bağlanması yani sınırlandırılması demektir. Bu da mutlak egemenlik kavramı ile bağdaşmamaktadır. Bunun tam tersi olarak, her devletin mutlak bir şekilde egemen olduğunu kabul etmemiz ise devletlerin hukukun dışında ve üstünde varlıklar olduğu sonucuna varmamız anlamına gelir. Bu çelişkiyi gören uluslararası hukuk yazarları egemenlik ile uluslar arası hukuku bağdaştıracak çeşitli kurallar ortaya koymuşlardır. Nihayet doktrinin çoğunluğu egemenlik kavramının göreceli bir kavram olduğunu ve bunun devletlerin uluslar arası hukuk kurallarıyla bağlı olmalarını engel teşkil etmediğini kabul etmişlerdir(Döner, 27).

alanı ifade etmek üzere doktrinde milli yetki(Döner, 2003: 305), ulusal yetki, devletlerin saklı alanı (Gündüz'den aktaran Döner, 2003: 20), milli salahiyyet gibi ifadeler kullanılmaktadır (Döner, 2003: 28- 29).

Modern devletin teşekkül etmesi ve demokrasilerin tebarüz etmesi ile milli egemenlik kavramı siyasi ve hukuki olarak formüle edilmiştir. Egemenlik günümüzde siyasi yapıyı belirleyen “kurucu iktidar” yani Anayasayı belirleyen halk tercihi (Aydın, 2002: 122) olarak algılanmaktadır.

Milli egemenlik kavramı demokrasilerde “**iktidarın gerçek kaynağının halk**” varsayımı üzerinden tanımlanmaktadır. “Kurulu iktidar”⁴ ve “kurucu iktidar”⁵in halkın iradesine dayanmasını gerekliliğini ortaya koymaktadır. Her ülkede, biri siyasi iktidarı ve çalışma esaslarını koyan, diğeri de bu esaslara uyarak yönetim görevini yerine getiren iki temel iktidar odağı vardır (Karatepe, 2000: 97). Kurucu iktidar halk iradesine dayanarak tebarüz etmemişse, o ülkede siyasi irade ile halk arasında belirli bir mesafe olması beklenir. Bu mesafeden dolayı halk ile siyasi irade arasında çatışma beklenmelidir.

Türkiye’de mevcut anayasamızın bir darbe sonrası vücuda gelmesi toplumsal konsensüsün eseri bir anayasanın ortaya çıkmasını engellenmiş, onun yerine bir grubun Türkiye tasavvuruna dayanan tek yanlı bir anayasadır. Bu nedenle, Halkın iradesinin yansıdığı yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin saygınlığı ve etkisi sınırlı kalmaktadır. Mevcut durum kurucu iktidar ve kurulu iktidar arasında sürekli bir gerilime neden olmaktadır.

B. 3. Toplumsal Sözleşme:

Rousseau göre insanlar doğal yaşam durumunda kendi korumalarını sağlamada karşılaştıkları engelleri aşmak için güçlerini birleştirerek ve bu gücü bir

---

⁴ Kurulu İktidar: Devleti yöneten iktidar.

⁵ Kurucu iktidar: Devletin temel siyasi yapısını ve ideolojik temellerini üst düzeyde belirleyen güçtür.

elde devreye sokmak yoluyla uyumlu bir şekilde çalıştırmak (Rousseau, 1996: 45) amacıyla toplumsal sözleşme yaparlar. Birey ve hükümdar arasında varsayıma dayalı olarak yapılan sözleşme, toplumsal sözleşme olarak adlandırılır. Bu sözleşme ile halk yönetme hakkını iktidara devreder. Bununla birlikte, iktidardan belirli sorumluluklarını yerine getirmesini ve haklarını korumasını bekler. Bu çerçevede, belirlenen sözleşme tarafların rızasına bağlı olarak sürekli yenilenmektedir.

Hobbes, güvenlik isteğine dayalı sosyal sözleşmeyle, soyut, yapay bir devlet modeli oluşturur. Bu şekilde Hobbes, tabii hukuk ve Tanrı'yla bağlantısı kesmiştir. Hobbes, devleti sözleşmeyle kurulan ulusa dayandırarak dünyevi bir düzlemde meşrulaştırmakta, dolayısıyla da onu bağlayabilecek başka bir meşruiyet kaynağından (Kilise) kurtarmaktadır (Akal, 2003: 18). Locke'ta Hobbes gibi doğa halinden toplumsala geçişte bireylerin rızasına dayalı olarak, bir siyasi yapının kurulduğunu ve bu siyasi yapının bireylerin çoğunluğunun rızasına bağlı olarak sürdüğünü (Locke, 2002: 83) öne sürmektedir. Liberal-sözleşmeci kuramcıların önceliklerine bakıldığında, "bireyi kendi yaşam planını seçme, yargılama, inceleme ve yeniden gözden geçirme" hakkına sahip bir benlik olarak bakmaktadır. Bu görüş çerçevesinde bakıldığında kamu tanımı ve kamu zorlamasından bahsedilemez (Üstel, 1999: 64). Bu nedenle, bireyler istediğinde bu toplumsal sözleşmeyi bozma hakkına sahiptirler.

Locke'un görüşleri günümüze uyarlandığında, seçimler bu birlikteliğin devamlılığı kanıtlayan göstergelerdir. Belirli aralıklarla yapılan seçimler halkın cari siyasi yapının geçerliliği kabulüne dayanarak sandığa gitmektedir. Sandığa gitmek bu anlamda toplumsal sözleşmenin geçerliliğine işaret etmektedir.

B. 4. Devlet Aklı:

Siyasal eylemin hedefini ve meşruluğunu belirlemede “toplum”u değil, “devlet”i esas alır. Bu anlayışa göre, devlet “kendinde bir ahlâki güç” ve “kendi başına bir amaç” olarak görülmektedir. Böyle bir devletin hikmetinden sual olunması ise düşünülemez (Sancar, 2000: 25). ‘Devlet aklı’ kavramı, devlet ve onun faaliyetleri bakımından, vatandaşları ile kurduğu ilişkide ahlâki sınırlamalara uymama hakkının var olduğu şeklindeki bir kabulden hareket eder. Buna göre, devlet, kendi meşruluk temelini kendi içinde taşır. Devletin ardında başka herhangi bir meşrulaştırıcı prensip yer almaz; devlet, devlet olduğu için meşrudur. Onun varlığı ve etkiliği, sorgulanması mümkün olmayan nihai prensiptir. Bu doktrinde, devlet biçimlerinin somut içeriği önem taşımaz; meşruiyet bakımından asıl olan ‘kendinde devletselliktir (Sancar, 2000: 80). Ulusal güvenliği esas alan tüm askeri rejimlerin önemli bir özelliği olan kendine “karşı çıkanları iç düşman ilan etmek” (İba, 1999: 41) kendinden devletsellik durumunda karşı çıkılması mümkün olmayan bir hal ortaya çıkarmaktadır.

Tartışmalı olmakla birlikte “devlet aklı” doktrininin ilk savunucularından birinin, MÖ 4. yüzyılın başlarında Peloponnesos Savaşı Tarihi olarak bilinen kitabı yazmış olan Thukydies(460–399) olduğu söylenir. “ Hak kuvvetlinindir” inancının savunucusu olan Thukydies, adı geçen kitabında, Atinalılar ile Meloslular arasındaki mücadeleyi tasvir ederken, Atinalılar’ın, “insanlar kendi tabiatlarının zorunlu bir sonucu olarak, güç sahibi oldukları takdirde egemen olurlar” gerekçesiyle Meloslular’dan anlaşmayı ihlal etmeyi isteme hakkına sahip oldukları görüşünü savunduklarını aktarır (Sancar, 2000: 80).

“Devlet aklı”nı esas alan anlayış buna paralel olarak ülke içinde ve dışında bir elit gurubun belirlediği düşmanlar ve dostlar olmaktadır. Bu yapı kendisine karşı çıkanları rahatlıkla düşman olarak tanımlayabilmektir. Milli güvenliği tehdit ettiği

düşünülenlere karşı Guantanamo Bay’da olduğu gibi insanları yargılamadan tutabilmektedir.

B. 5. Hukuk Devleti:

Hukuk devleti hukuki bir mesele olmaktan çok, siyasi bir meseledir. Çünkü hukuk devleti kavramı sosyo-politik sistemin hangi esaslara dayanması gerektiğiyle ilgili olan siyasi bir idealdir. Bu bağlamda, hukuk devleti devletin kendisini hukukla sınırladığı ve aynı zamanda kişilere hukuk güvenliği sağlayan devlettir (Erdoğan, 1997: 37- 38).

Modern devlette güç monarklardan ve krallardan alınarak, kamunun ortak malı haline getirilmiştir. Bu çerçevede siyasi iktidar belirli bir gücü kullanırken, kişisel tercihlerine bağlı olarak hareket edemeyeceği varsayılır. Yönetenler, gücü salt belirli ve yasal olarak denetlenen görevlerinden ötürü kullanmaktadır. Kısacası, siyasal ilişkilerinde kişiler birbirlerine değil yasalara boyun eğer (Poggi, 1991: 123). Habermas’a göre, modern toplumlarda yasallık temelinde meşruiyet nasıl mümkün olur sorusu hukuk-ahlâk ayrımı aşılarak yanıtlanmalıdır. Bu bağlamda Habermas, Weber’in ahlâk-nötr(morally-neutral) rasyonalite kavramsallaştırmasını eleştirir ve Weber’in meşruiyet yaklaşımının baştan yanlış yönde olduğunu iddia eder. Çünkü Weber modern toplumlarda meşruiyetin temelini hukukun biçimsel yapısına yerleştirerek bu biçimsel yapının ardındaki ahlâki özü göz ardı eder. Habermas’a göre, yasallık temeli meşruiyet biçimsel ve ahlâk-nötr rasyonaliteden değil, aksine, “ahlâk içeriği olan prosedürel rasyonaliteden” (Habermas, 2006) kaynaklanmaktadır. Ancak, Habermas, Weber’in biçimsel hukuk analizini tamamıyla reddetmez. Hukukun biçimsel özelliklerinin modern hukukun ayırt edici özelliği olduğu konusunda Weber ile hemfikirdirler. Problemlili olan nokta, Weber’in hukukun biçimsel yapısının sadece

belirli toplumsal durumlarda ve sadece ahlâk-pratik anlamda rasyonel olduğu sürece yasallık temelinde meşruiyet sağlayacağını kabul etmemiş olmasıdır (Tombuş, 2003: 76).

Modern toplumlarda hukuksal güvenliğin garanti edilebilmesi için, yasaların biçimsel karakterlerine ek olarak belirli kurumsal sınırlamalara da gerek vardır. Bu sebeple, güçler ayrılığı ilkesi modern hukukun biçimselliğini ve genelliğini tümleyen kısım olarak kabul edilir ve güçler ayrılığı hukuk sisteminin ve hukuk devleti ilkesinin siyasal yapısını teşkil eder (Tombuş, 2003: 71).

Meşruluğu yasallıkla özdeşleştiren, yani yasallığı meşruluğun yeter şartı sayan yaklaşım, “biçimsel hukuk devleti” anlayışına vücut verir. Bu anlayışın Almanya’daki en ünlü temsilcisi sayılan Friedrich Julius Stahl, bu modeli: “Hukuk devleti, hiçbir şekilde devletin hedef ve içeriğini ifade etmez; aksine bunları gerçekleştirmenin tarz ve karakteriyle, yasal düzenlemenin içeriği değil, dokunulmazlığı/mutlaklığı belirlenmiş olur” (Stahl’den aktaran Sancar, 1998a: 36). Anayasa hukukçularından Theodor Maunz da benzer bir tanım yapmaktadır: “Devlet biçimi, siyasal yapı ilkeleri üzerine kurulur; hukuk devleti sıfatı gayri siyasal biçim ilkesidir”. Bu tanımlardan çıkan sonuç, içeriği ne olursa olsun kendi koyduğu yasalara uyan her devletin hukuk devleti sayılacağıdır (Sancar, 1998a: 36)

Hukuk devleti kavramının mümkün hasıran devletsel faaliyetlerin biçimi, ya da dışsal kanuni düzen ile ilgili bir kavram olarak alınamayacağı, yani basit bir “yasa devleti” anlamına gelmediği, aksine belli maddi değerlere bağlanma anlamını da içerdiği ve bu değerlerin insan haklarından meydana geldiği belirtilmektedir. Buna göre, “yasallık ilkesi” hukuk devletinin asgarî anlamıdır; fakat bu ilkenin ve onun gerçekleştirilmesine hizmet eden bütün kurumların derindeki anlamı, bireysel özgürlüğün devletin temeli olarak gözetilmesi ve korunmasıdır. Hukuk devletinin bu içeriği, temel haklarda veya hukuk düzeninin bunlara uygun düşen normatif varlığında

tecessüm eder. Bu durumda, devlet faaliyetlerinin meşruluğu, birbirine bağlı iki aşamalı bir imtihanı başarma şartına bağlı olmak durumundadır. “Bunlardan birincisi, “yasallık” tır.” Hukuk devletinin asgarî içeriği olması dolayısıyla, bu ilkedен hiçbir şekilde taviz verilememesi gerekir; aksi takdirde, hukuk devleti çerçevesinin bütünüyle dışına düşülmüş olur. İkinci şart da, yasanın belli bir içeriğe sahip olması, yani insan haklarına uygunlukla belirlenmesidir. Bu şart da, hukuk devletinin, “yasal despotizm”den farklı olma iddiasının temelini oluşturur (Sancar, 2000: 80).

Biçimsel hukuk devletinde asıl olan devlet memurların kendi iç denetimleridir. Burada memurların birbirlerinin sınırlarını belirlemedir. Hukuk devletinde ise insan haklarını merkeze alan bir yaklaşımla devletin sınırlarının belirlenmesidir

C. Modern Devletin Meşruiyet Kaynağı:

Modern dönemde meşruiyet sorunu, siyasal ve toplumsal yapıda dinin yerini seküler kurumlara bırakmasıyla başlayan bir sorundur. Modern toplum, toplumsal farklılaşma ve çeşitliliği beraberinde getirdi. Çeşitlilik toplumsal ve siyasal birlikteliğin yeni şartlarda oluşmasını gerekli kılmıştır. Daha önce toplumsal ilişkilerin derin ve sınırlı olması nedeniyle toplumsal normların fertler üzerindeki etkisi gözlemlenebilir şekilde fazladır. Ancak, yeni süreçte, toplumsal baskı veya toplumsal olanın etkisi, siyasal olanın etkisinin karşısında alan kaybetmiştir. Bu alan kaybı, yeni değerlerin yükselmesi anlamına gelmektedir. 19. yüz yılının sonlarında başlayan şehirleşme ile birlikte, Halk, mahalli sosyal cemiyetlerinden kopmuş ve coğrafi açıdan dağılmıştı. Bu nedenler, ulus-devlet, vatandaşlarının siyasi seferberliğiyle karşılık vermiştir (Habermas, 2002: 20). Ulus bilinci ile toplumsal entegrasyonun daha soyut bir biçimini siyasi karar alma süreci üzerinde etki yapmaya başlamıştır ve demokratik katılım ile devlet vatandaşlığı statüsü kavramı yasalarca sağlanan dayanışmacılığa

yeni bir bakış kazandırır; aynı zamanda da devleti, meşruluğun laik bir kaynağına götürür (Habermas, 2002: 20). Modern devlette, insan haklarına ve devlet vatandaşlığı haklarına, yani liberal ve siyasi vatandaşlık haklarına dönüşmüştür. Bu haklar hem özel özerklik ile birlikte siyasi özerkliğinde güvencesi haline gelmişlerdir (Habermas, 2002: 20). Bu dönüşüm modern devletin karar alma sürecinde yaşanan demokratikleşme ile hem söylem olarak hem de görünürlük bakımından 20. yüz yıla damgasını vurmuştur.

Eskinin meşruiyet yasaları yeniçağın aydınlanmacı akli karşısında tutunamamıştır. Machiavelli'nin insanı "devletin otoritesi ve disiplini altına alarak, neyin iyi, neyin kötü olduğunu artık devletin belirleyeceği; eğitim, din, insan ve ekonominin kendi başına bir erek olmayıp siyasal iktidarın bir aracı olduğu söylemi, mutlak iktidarı haber vermektedir (Çetin, 2005: 131). Machiavelli ile yeni bir insan, yeni bir toplum anlayışına dayanan yeni bir egemenlik ve meşruiyet geleneği kurulmuştur. Dinin egemenliği parçalayan iktidarı reddedilerek 'tek' bir iktidar ve meşruiyet söylemi ortaya çıkmıştır (Çetin, 2005: 131).

Modern dünya da hüküm süren devletler ideolojik ve karakter bakımından çeşitlilik göstermektedir. Fakat bu devletleri kendinden önceki devletlerden ayırtan özellik devletin varlığını ve kaynağını bir kişi veya aileden değil de bir bütün olarak ulustan almasıdır. Özellikle, imparatorlukların dağılması ve yerine ulus devletlerin kurumsal yapısını daha etkin olarak kurgulaması ile ulus devletin ve devlet elitlerinin temel referansı haline gelmiştir. Yöneticilerin ulusa yaptığı gönderme aynı zamanda kendi konumlarını belirlemektedir. Bütün yönetimler ulusa gönderme yapmakla birlikte yöneticilerin bu referansı ara enstrümanlarla farklı yapıların zuhur etmesine yol açmaktadır. Totaliter, otoriter veya demokratik yönetimlerin hepsinde ulusa gönderme yapılmaktadır. Fakat bu göndermeye karşın, bütün yönetimler halkın yönetime katılımını veya katılmamasını belirli çerçevede belirlemektedir (Aydın,

2002: 70). Bu çerçeve, meşruiyet kaynağı ve meşrulaştırma araçları tarafından belirlenmektedir.

Devlet, Batı'da 16. yüzyılda önemli bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Bu dönüşümün en belirgin özelliği dünyevileşmektir. Yasama alanının dünyevileşmesi, daha önceki devlet yapısı ile kopuşu beraberinde getirmiştir. Bu kopuş, meşruiyet krizini ve arayışını zorunlu kılmıştır. Kaynağını tanrıdan alan yasaların yerine hükümdarın sınırlarını belirlediği ve kaynağını genellikle halkın egemenliği ilkesinden alan dünyevi yasaların alması ile yeni meşruiyet kaynağı ortaya çıkmıştır. Yasa'nın yaratıcısına dönüşecek bir sivil toplum düşüncesi belirirken, ona hakim olan bir kutsal devlet ideolojisi de ortaya çıkmıştır. Krala yasayı söyleyip uygulatan monarşik yapı (kral-devlet) mutlakıyetçi bir gelenek oluşturmuştur. Artık toplumu ondan farklılaşmış ve süreklilik kazanmış bir kurum adına geride bırakan, bütüncü yaklaşım zuhur etmiştir (Akal, 2003: 131). Ancak, öte yandan John Locke'un öncülüğünü yaptığı liberal anglo-sakson geleneği ise devleti ilahi bir varlık olarak değil de insanlar tarafından, tabii hukuktan kaynaklanan insan hak ve özgürlüklerini güvenceye almak için insanların rızası ile kurulan aygıt olarak görür.

Modernler siyaseti dünyevi bir alanda düşünebilmeye başladığı andan itibaren yeni kavramlara ve araçlara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu ihtiyacın hissedildiği alanların başında yasaların insanlar tarafından koyulması olmuştur. Daha önce, tabii hukukun belirleyici olduğu bir düşünsel çerçevede, gücün kullanımı, meşruiyet açısından hayati bir sorun yaratmıyordu. Tabii yasaya uygun olan davranışın ya da ona uyumlu uygulamayı saptayabilmek, sorunu çözüyordu. Ama modern dönemde, Yasa koyucu insanın kimliği meşruiyet sorununu karmaşık bir hale getirmiştir (Akal, 2003: 325). Bu soruna, aydınlanmacı tabii hukuk düşünürleri, toplumsal tabanın devlet aygıtlarını denetleyeceği zemini pozitif hukukun ötesinden alan argümanlara bireyin sahip olması gerektiği ve devlet aygıtının böyle bir referans hakkının olmadığı

görüşünü geliştirerek, insan haklarının devlete öncelik eden haklar olduğunu savunmuşlardır. Buna göre, “devlet, hiçbir gerekçeyle bireylere karşı bu tür kaynaklardan yararlanma hakkına sahip olamaz. İnsan haklarının pozitif hukuk ötesi karaktere sahip olduğu belirlenmesi, mantıken böyle bir çıkarsamayı zorunlu kılıyor. Şu halde, tabii hukuka devletin toplum ve birey üzerindeki tahakkümünü temellendirmek veya bireyi tahakküm ve baskının nesnesi haline getirmek amacıyla başvurulması bu geleneğin özüne aykırıdır” (Sancar, 2000: 112).

Tabii hukukun dışında da modern devletin meşruiyet arayışı vardır. Özellikle, Batı dışı toplumlarda ya da geç uluslaşan toplumlarda, uluslaşma sürecinde etkin rol alan seçkinler, ülke yönetiminde rollerini artırmak ve güçlerini korumayı amaçlamışlardır. Bu çerçevede, ortaya çıkan meşruiyet sorununu “toplumu çağdaşlaştırma” misyonu ile ikame etmişlerdir. Çünkü “mutlak seçkinler, sıradan insanların bilemeyeceği, yapamayacağı çağdaşlaştırma gibi önemli bir görevi yerine getirmektedir” (Sancar, 2000: 112).

Demokratik sistemlerde siyasi iktidar, meşruluğunu halkın iradesinden alır. Belli aralıklarla yapılan seçimler ile iktidar değişikliği yoluna gidilir. Adil ve açık seçim yoluyla iktidara gelen hükümetler kendilerine oy vermeyen vatandaşlarında hükümeti olurlar. Çoğunluk sistemi olarak tanımlanan sisteme göre ise halkın ekseriyetinin oyunu alan hükümet iktidarını istediği gibi kullanabilir. Fakat Çoğunluk sisteme göre bu anlayış kabul edilemezdir. Çoğunculuk anlayışına göre çoğunluk yönetme hakkına sahiptir. Ancak, azınlığında haklarını koruyarak hükümetler iktidarlarını sürdürmek zorundadırlar. Günümüz demokrasi anlayışlarında ortaya çıkan farklılığın bir benzeri de eski demokrasiler ve modern demokrasiler arasında görülmektedir: Birinci tip demokraside, toplum yaratıcısı olmadığını düşündüğü bir Yasa’ya göre kendi kendini yönetir. Modern demokrasideyse toplum yaratıcısı olduğu düşünülen bir Yasa’ya göre kendini yönettirir. Bunun en temel nedeni, ulusun

karşısında da zorlayıcı güce (meşru şiddet tekeli) sahip devlet vardır (Akal, 2003: 42). Bu devlet, sınırlıdır. Bu hem halkın hem de siyasi sistemin korunması için gereklidir. Ancak, sınırlılık halk iradesinin sınırlı hale getirilmesi ve sistemin farklı uzuvlarının halkın iradesini yansıtmayacak şekilde kurgulanması anlamını taşımamaktadır (Akdoğan, 2004: 38). Bunun nedeni devletin kontrol edilmesidir. Siyasi iktidarın yasal çerçeve ile sınırlandırılması belirli alanlara müdahale etmesi engelleme amacı gütmektedir. Bu şekilde, devletin vatandaşını tanımlamasının önüne geçilmiştir.

Modern devlet, meşruiyetini kendisinden değil, yasa koyucudan ya da halktan almaktadır. Devlet, meşruiyetini halkta aramaktadır. Bunu da egemenlik kavramı üzerinden gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla da egemenlik, modern siyasi iktidar tipi olarak devleti (kral-devletten çok ulus-devleti) anlatan kavramdır (Akal, 2003: 327). Egemenliğin birinci işlevi yasa yapmaktır; yasa koyucu olarak sunulan ulusla uygulayıcı aygıt olarak ileri sürülen, devlet arasında, egemenlikle (aynı zamanda laikleşmeyle) tanımlanan yeni bir siyasi iktidar(meşruiyet) ilişkisi vardır(Akal, 2003: 339). Bu ilişki süreklidir. Kişilere ve iktidarlara bağlı değildir. Süreklilik olan bir egemenlik kuramı sayesinde, siyasi iktidar kavramı gücü kullanandan(uygulamadan), ilkeye (Yasa) özgü yanıyla, bağımsızlaşmaktadır. Laik devleti kuran bu süreçtir. Orta Çağ'ın, gerekli meşruiyeti Tanrı'da bulan siyasi güç düşüncesinden modern laik devletin kuruluşuna bu meşruiyet kopuşu götürmüştür (Akal, 2003: 66). Siyasi gücün onu kullananlardan ayırt edilmesi meşruiyetin bir ilkeye dayanma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Meşruiyet bir ilkeye uygunluk çerçevesinde vardır. Ancak, Türk siyasi tarihine bakıldığında, meşruiyetin yalnızca bir ilkeye dayanarak sağlanmadığı, meşruiyetin çok boyutlu bir süreçle elde edilebildiğini görülmektedir: Uluslararası sistemin kabulleri, halkın tasvibi, hukuki çerçeveye uygunluk ve yerleşik devlet geleneğine uygunluk gibi bir dizi şart, meşruiyeti şekillendirmektedir (Akdoğan, 2004: 122).

D. Meşruiyet Kaynağı Olarak İnsan Hakları:

İnsan haklarının pozitif hukuktan önce geldiği ve onun üstünde yer aldığı günümüz dünyasında genel kabul görmektedir. Bu sonuç çerçevesinde bakıldığında insan hakları ve tabii hukuk arasında bir örtüşme olduğu görülmektedir. “İnsan hakları gökyüzünden yeryüzüne indirilmiş tabii hukuktur” sözü bu çerçevede değerlendirmektedir (Sancar, 2000: 113)

İnsan hakları günümüz dünyasında ulusal egemenlik ile birlikte demokratik ülkelerin meşruiyet ölçütü olarak, işlev görmektedir (Coşkun, 2001: 4). İnsan hakları cari sistemden memnun olmayan muhalif grupların kendi durumlarının iyileştirilmesi taleplerinin ana eksenini oluşturmaktadır.

Doğal hak kavramı Batı düşüncesinde, bireyin tarih sahnesine etkin olarak yer almasının önünü açmıştır. Doğal hak kuramı ile birey hükümdarın hükmetme şekline ve içeriğine karşı söz sahibi olmuştur. Daha önce yalnızca Tanrıya karşı sorumlu olan hükümdar bu kuramın ortaya koyduğu nitelik farklılığı da göstermektedir ki artık bireyin doğal haklarına müdahale edemeyen ve bunlara müdahale ettiğinde de karşısında bireyi gören tarihsel bir evreye girilmiştir. Bu bağlamda, siyasi gücü kullanan artık yalnızca Tanrı'nın onayına değil, halkın onayına da ihtiyaç duyacaktır (Akal, 2003: 86).

D.1. İnsan Hakları ve Devletin Sınırlandırılması:

Hukuk devletinin modern kavramsallaştırmasında, sınırlamalar kişisel hakların ve özgürlüklerin korunabilmesi amacıyla devlet otoritesine getirilir (Tombuş, 2003: 69–70). “Rechtsstaat⁶, devlete öncel olan çiğnenemez özgürlükler olarak görülen, prensipte sınırsız ve devlet müdahalesine sadece istisnai durumlarda konu olan özgürlük ve mülkiyeti güvence altına alma özel ve yegâne amacına sahiptir. Bu sistemde devletin zorunlu müdahalesinin aleyhine ve vatandaşın özgürlüğünden yana temel bir önyargı vardır.” (Tombuş, 2003: 70–71)

Modern siyaset düşüncesine meşruiyet kavramını önemli bir yer edinmesini sağlayan Weber’in bakış açısına göre hukuk biçimseldir. Biçimsellik, modern hukukun rasyonelliğinin dolayısıyla da meşruiyetin kaynağıdır. Biçimselliği, devletin sınırlandırılması anlamında hukuk devleti ile ilişkilendirdiğimizde devlet meşruiyetini biçimsel hukuka uymasından elde edecektir (Tombuş, 2003: 72–73).

Devletin sınırlandırılması sorunu en fazla liberal düşünürlerin gündeminde yer almaktadır. Devleti kamu düzeni ve özel mülkiyeti korumakla (Donnelly, 1995: 83) görevli sınırlı bir aygıt olarak tanımlamaktadırlar. Bunun için devletin sınırları çizilmiştir. Bu sınırlar, sivil ve siyasal haklardır.

Modernleşme süreci derebeyliklerin ortadan kalkmasına onun yerine merkezi yönetimin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Merkezileşme, hükümdarların gücünü önemli oranda artırmasına yol açmıştır. İmparatorluklarda toplumsal şartlar gözetilmekteydi ve devletin karışmadığı geniş bir sosyal alan vardır. Bu nedenle, mutlakıyetçi yönetimlerin artan gücü ve hayatın bütün alanlarına nüfuz edebilen kapasiteleri nedeniyle siyasi iktidarın gücü insana kendi isteği dışında yaşam alanı bırakmamaya başlamıştır. Hükümdarın artan gücünün karşısında bir ağırlık

---

⁶ Hukuk Devleti

merkezinin oluşması için insan hakları ve hukuk devleti önemli kalkan görevi görmektedir. Şiddet tekelinin, kanun yapma ve uygulama yetkisinin merkezileşmesi, mutlakıyetçi yönetimlerde doruk noktasına çıktı. Bu yönetimde hükümdarın iradesi, kanun sayılıyordu. Hukuk devleti fikrinin gelişimi, bu formüle bir cevap olarak değerlendirilebilir (Poggi, 1991: 91). Hukuk devleti ile amaçlanan hukukun devlet içinde önceliğe sahip olmasının, egemenin yasaya tabi kılınmasının ve bu yolla özgürlüğün korunmasının sağlanmasıydı (Sancar, 1998b: 79). Yasamanın üstünlüğü ve yürütmenin sınırlandırılması ilkesinin hayatiyet bulması insanın yaşama alanını genişletmesi ve bu alanın korunmasıdır. Locke, yasamayı devletin en üstün gücü olarak tanımlar. Ona göre, Yasama, kanun koyma gücünü başkasına veremez, devredemez. En üstün güç olsa bile, yasama, sınırsız değildir. Tanrı iradesine dayanan doğa kanunları, tüm toplumu olduğu gibi bu üstün gücü de sınırlar. Amacı tebaalarını korumak olan bu güç, kamu yararı ilkesiyle hareket eder, tebaalarını planlı bir biçimde yok etmeye, özgürlüklerini kısıtlamaya ve mülksüzleştirip fakirleştirmeye asla hakkı olamaz (Locke, 2002: 15). Devleti yönetme hakkı ve gücü bir yetkilendirmeye dayanır. Bu güç kanunlarla sınırlıdır. Devleti yönetenler ve sivil toplumdan hiç kimse kanunlardan istisna değildir (Locke, 2002: 14).

İnsanlık; doğa durumun bütün imtiyazlarına rağmen, içinde buldukları kötü şartlar nedeniyle, devletin(hükümetin) kanunları altına girip mülklerini; hayatlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini korumuşlardır (Locke, 2002: 13). Korunmak için sığındıkları devlet gücünün bu hakları ihlal etmesi durumunda kendi varlık nedenine ve insanların onun üstün erkini kabul etme nedenine aykırı davranmış olur. Bu durumda varlık nedeni ortadan kalkmış olur.

On dokuzuncu yüzyılın ilk bölümünde doğmuş ve günümüzde de en önemli iki toplumsal teori olan liberalizm ve Marksizm'in devletin nüfuzunu asgarî düzeye indirme konusunda fikir birliği içindedirler (Giddens, 2001: 41). Ancak, insan

haklarının evrensel düzeyde kabul ve saygı görmesi ‘özel alan ve kamusal alanların ortaya çıktığı /sınırlarının çizildiği, devletin sivil toplumdan ve aileden ayrılarak hukuka tabi olduğu’ modern liberal toplumların ‘yan ürünüdür’ (Brown, 1999: 120). ‘Bu anlamıyla insan hakları söylemi, eski düzenin tasfiye edilip yerine yeni bir düzenin kurulmasının meşrulaştırıcı ahlâki ve siyasi zeminin oluşmasıyla ilişkilidir (Evans, 1998: 4)

Devletler artık, kurallarını tek başlarına kendilerinin belirlemediği uluslararası hukuka göre taahhütler üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Aynı şeyler uluslararası insan hakları hukuku açısından da söz konusu olmaktadır. Gerçekten bugün bir devletin saygınlığı artık demokrasi ve insan hakları kavramlarına vermiş olduğu önemle ölçülür hale gelmiş ve insan hakları egemen iktidarların meşruluk temeli olmuştur. Günümüzde, hiçbir devlet insan hakları sorunlarının kendi iç sorunları olduğunu ciddi bir şekilde ileri süremez hale gelmiştir (Cottier’den aktaran Döner, 2003: 31).

D.2. Koruyucu-Önleyici Bir Mekanizma Olarak İnsan Hakları:

Günümüz toplumlarının önemli bölümünün Anayasalarında lâfzî olarak da olsa insan haklarına vurgu yapılmaktadır. İnsan haklarının anayasal düzeyde tanınmasının modern dünyanın önemli aşamalarından biridir. Ancak, insan haklarının anayasada yer alması devlet düzeninin tamamen insan haklarına uygun olarak işlediği manasına gelmemektedir. Fakat anayasada insan haklarına yapılan atıf devletin meşruiyet ölçütlerinden biri olarak insan haklarının kabul edildiği anlamına gelmektedir. Anayasanın insan haklarına yer vermesi bütün devlet organlarını bağlar. Böylece insan haklarına dayalı meşruluk baskısı, devletin her faaliyetinde gündeme gelecektir. Bu baskının pratik değeri, devletin insan haklarını ihlal eden faaliyetlerine

karşı hukuksal mekanizmaların işletilebilmesi ve insan hakları ihlalleri nedeniyle siyasal ve moral bedelin ağır olmasında yatar (Sancar, 2000: 123).

Gerçekten de devlet-sivil toplum düalizmine dayanan liberal insan hakları yaklaşımında, bu hakların mutlak monarşik devlete ve onun desteklediği toplumsal sisteme karşı yürütülen mücadele ile ortaya çıkmış ve gerçeklik kazanmıştır. Monarşik yapı, devletin dışında özel bir alanın varlığını ve kişisel güvenlik ile mülkiyetin mutlak dokunulmazlığı ilkelerini tanımamaktaydı. Buna karşılık yeni düzenin taşıyıcısı olan burjuvaziye göre, refah ve adalet, özgürlük ve eşitliğe dayalı bir toplumsal düzenin sonuçlarıydı. O zamana kadar geçerli olan ilke tersine dönüyordu: İlke, toplumun özerkliği ve devletin sınırlılığı şeklini almıştı. Bu yapı içinde insan hakları, devlet ile toplum arasındaki sınırı belirleme işlevini üstlenmişti. Bu haklar, eylem/davranış özerkliğine ve eylemleri/davranışları yönlendirme konusunda devletin yadsınmasına ilişkin burjuva çıkarlarının özellikle büyük olduğu ekonomik konularda; bireye, nesnel davranış örneklerinin değil, öznel keyfiliğin belirleyici olduğu özgür bir alan sağlıyor ve güvence altına alıyorlardı (Sancar, 2000: 39).

Türkiye’de ortaya çıkan devlet modern olmakla birlikte, sosyal değil, bir siyasal devlettir, merkezi üniter bir egemenlik sistemidir. Bottomore’un ifadesiyle bu egemenlik katıksız bir halk egemenliği değildir, onun adına seçkinlerin kullandığı bir egemenliktir. Daha önce de söz konusu ettiğimiz gibi sosyal ve siyasal devlet anlayışları ülkelere göre farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Bu çerçevede Türkiye’deki siyasal devlet de kendine özgü bir biçimde gerçekleşmiştir.

Bizdeki siyasal devlet anlayışını genel olarak “bir güvenlik sistemi olarak devlet” olarak algılayabiliriz. Buradaki güvenlik, uygulamada öncelikli olarak ferdin güvenliği değil, devletin kendini güvenceye alması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre fert ve topluma karşı devlet güvenceye alınmaktadır, tedbirler önce devletin kendisi içindir. Hâlbuki çağdaş demokratik teamül zaten bir güç birikimi demek olan

devlete karşı bireyin korunmasıdır. Tabii ki yürürlükte olan anlayış ülkemizdeki pek çok siyasal sorunun da dayanağını oluşturmaktadır(Aydın, 2002: 87). Cari sistemin temsilinde önemli bir yer edinen eski Başbakan Ecevit'in 1999 yılındaki iki beyanı bunun açık örnekleridir. Başbakanın 1999 tarihli bir genelgesinde “Siyasi irade, irtica ile mücadelede tüm devlet kurum ve kamu görevlilerinin arkasındadır” derken devleti arka planda duran bir siyasal iradenin görüntüsü olarak nitelendiriyor. Meclisteki bir yemin merasiminde de çizgi dışı bulunan bir parlamentere “Meclis, devlete meydan okunacak yer değildir” derken de devleti, genelde onu oluşturduğunu kabul ettiğimiz meclis gibi siyasal kurumların ötesinde bir yapı olarak göstermektedir. Yani devlet buna göre kurumsal yapılarından farklıca bir şeydir (Aydın, 2002: 88).

Siyasalin kamusal işgaliyle ortaya çıkan meşruiyet sorununun daha problemlili bir yönü, şüphesiz belli kesimlere endeksleme durumuyla artmaktadır. Yani siyasal alanın yeterli meşruiyeti üretmediği durumlarda alternatif saydığı kesimler için bir “gayr-i meşruluk ideolojisi” belirlemeye çalışmaktadır (Aydın, 2002: 88).

D.3. Ahlâki Bir Gereklilik Olarak İnsan Hakları:

“Siyaset ya değerler ve idealler ya da menfaatler üzerinde döner. Siyaset ilke ve değerler üzerine kurulursa uzlaşa ve hizmet üretir, çıkarlar üzerine kurulursa çatışma ve ayrışma... Bu yüzden değerden azade bir siyaset olmaz. Asıl olan çıkar ve menfaat için de yapılırsa siyasetin belli değerler ve ilkeleri gözetebilmesidir. Çok açıklıkla vurgulamak gerekir ki, siyasetin ahlâki bir amacı olmalıdır. Siyasetin ahlâki amacı ADALET'tir” (Akdoğan, 2004: 134). Hiç bir siyaset ahlâktan ve değerlerden tamamen bağımsız olamaz. Çünkü salt güç ile sorunların aşılması mümkün olmadığı gibi güç sorunların derinleşmesine de neden olabilmektedir.

Hukuk ile ahlâk birbirleri ile güçlü bir ilişki içindedir. Bir yasanın geçerliliği ve meşruiyeti, söz konusu yasanın arkasındaki ahlâk normu ile alakalıdır (Tombuş, 2003: 76). Siyaset ise hukuk ve ahlâkın iç içe geçtiği durumlarda meşru düzenin ipuçlarını görmek mümkündür. Ancak, bu ilişkinin berrak olarak ortaya koymak gerçekçi değildir.

İnsan hakları kendiliklerinden bizim ortak insanlık temelimizde ortaya çıkarlar. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinde yer alan "Ahlâk, insanlık yaptırımlarının temeldir, ancak her bir ülke bu yaptırımlara nasıl uyacağına kendisi karar verecektir" söylemi ülkelerin bağımsızlığına vurgu yaptığı gibi aynı zamanda ülkelerin sorumluluklarına da vurgu yapmaktadır. Bütün devletlerin bu ortak temel etrafında bir devlet-toplum ve birey ilişkisinde gözetilmesi gereken sınırları belirlemesi önemlidir (Tombuş, 2003: 76).

D.4: Meşruiyet Kaynağı: İnsan Hakları:

Yönetim şekli ne olursa olsun bütün devletler önceden ne yapacakları belli olan bazı temel tavırları geliştirirler. Bunun yazılı hale gelmesi ya da gelenek olarak uygulanması tarihsel tecrübeye göre şekillenir. Ancak, günümüz devletlerinde yazılı olmayan ve irticalen söylenmiş direktiflerle yönetilmesi mümkün değildir. Bu nedenle yazılı metinler, devletin işleyişinde önemli yer edinmektedir. Bu durumda, yasama faaliyetine ihtiyaç vardır. Locke'a göre "yasama ya da üstün otorite kendinde doğal olarak keyfi kararlarla yönetme gücü varsayamaz, ilan edilmiş mevcut yasalar⁷ ve bilinen yetkili hakimlerle halkın haklarına karar vermek zorundadır" (Locke, 2002:

---

⁷ İnsan kanunları, hareketlerini yönetmeleri gereken insanlar için önlemlerdir, bununla beraber daha yüksek kanunların ölçüldüğü gibi bunlar da iki kural tarafından- Tanrı kanunu ve Tabiat kanunu- tarafından ölçülmelidir; dolayısıyla insanlar tarafından yapılması gereken kanunlar genel Tabiat kanunlarına göre olmalı ve Kutsal kitabın kanunlarıyla çelişmemeli, yoksa kötü yapılmış olurlar. Hocker, Eccl. Pol. İii. 9.

108). Teoride istenen bu durum her zaman real olarak gerçekleşmese de yazılı metinler kararların anlık eleştirisini evrenselleştirir.

Kavram olarak, İnsan hakları Batının bireysellik anlayışının tarihsel sürecine dayanmaktadır (Hills, 1989: 5). Ancak, bütün toplumlarda adalet, emek, sözleşme ve insan haklarına dayalı bir hak anlayışının mevcut olduğu söylenebilir. Fakat her toplum bu değerlere dayalı anlayışını insan hakları olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda kavram olarak olmasa da kavramın içerik olarak insan hakların bütün toplumların ortak değeri olarak ortaya çıkmıştır. İnsan Haklarının anlamı üzerinde uzlaşa sağlanmasa da, insan hakları ülkeler arası ilişkilerde önemli rol (Hills, 1989: 4) oynamaya devam etmektedir.

Uluslararası alanda insan haklarını ihlal ettiği için eleştirilen ülkeler bile, “genellikle, ya kendi ülkelerinde bu tür ihlallerin olmadığını ya da kendilerinin farklı bir insan hakları anlayışına sahip olduğunu ileri sürmektedirler”. Ama ülkeler genellikle, insan haklarının ahlâki değerini veya siyasi meşruiyet kaynağı olarak önemini reddedememektedirler (Ensaroğlu, 2002: 9).

Evrensellik ve yerellik sorunu II. Dünya savaşı sonrası dönemin tartışma konularından biri olmuştur. Evrensel insan hakları fikri, politik alanda ahlâki temellere dayanma ihtiyacı ile paraleldir. Bu bağlamda, insan hakları evrensel bir ahlâki zemini sunma iddiasındadır.

IV. BİR İKTİDAR SÖYLEMİ OLARAK İNSAN HAKLARI: HELSİNKİ SÜRECİ

A. Giriş

Soğuk savaşın döneminde, Avrupa, Doğu ve Batı olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. Doğu Avrupa Varşova paktı, Batı Avrupa NATO ülkeleri olarak adlandırılmıştır. Varşova Paktı ve NATO ülkeleri arasındaki gerginlik II. Dünya savaşının akabinde tırmanan ve 1963 yılında Küba füze krizi ile nükleer savaşa yol açabilecek bir boyuta yükselmiştir. Bu süreçte artan gerginliğin sona erdirilmesi için 1972 yılında iki blok arasında yapılan görüşmelerin sonucunda 1975 yılında Helsinki Nihai senedi imzalanmıştır. 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasıyla başlayan ve 19- 21 Kasım 1990 tarihlerinde toplanan Paris Zirvesi ile noktalanmış süreç (Helsinki Nihai Senedi, 2006); Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı süreci veya Helsinki Süreci olarak siyasi literatürde yer almaktadır. İki blok arasında, Nihai Senet ile başlayan diyalog “Yeni bir Avrupa İçin Paris Şartı” ile barış ile sona ermiştir.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki sınırları, yani Avrupa'nın bölünmüşlüğü, Batı Avrupa ülkelerine onaylatmak amacıyla (Bazoğlu, Milliyet 16 Kasım 1999) gündeme getirdiği Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), ABD ve NATO'nun Sovyetler Birliği'nin önerisini kabul etmesi ile Arnavutluk dışındaki bütün Avrupa Ülkeleri, ABD ve Kanada'nın katılımı ile 15 Ocak 1973 tarihinde Helsinki'de çalışmalarına başladı. Helsinki'de içinde Türkiye'nin de bulunduğu 35 katılımcı devlet⁸ Ağustos 1975'te Helsinki Nihai Senedi imzalanmıştır.

---

⁸ 3 Temmuz 1973 tarihinde, Helsinki'de açılan ve 18 Eylül 1973'ten 21 Temmuz 1975'e kadar Cenevre'de çalışmalarını sürdüren Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Helsinki'de 1 Ağustos 1975 gününde Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Kıbrıs, Çekoslovakya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Federal Almanya Cumhuriyeti, Yunanistan, Vatikan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Malta, Monako, Hollanda,

Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanması ile birlikte **Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)** bir siyasi süreç olarak varlık kazandı ve Batı ile Doğu arasında bir görüşme ve temas forumu olarak işlev görmeye başladı. Buna rağmen AGİK uluslararası hukuk açısından "yasal bir hükmi şahsiyete" (statüye) kavuşturulamamıştır (Uras, Milliyet 17 Kasım 1999)

AGİK öncelikli olarak güvenlik fikri etrafında değerlendirilen ve bu şekilde de bir barış atmosferinin oluşturulmasını ekseninde yapılanmıştır. İkinci olarak, AGİK "tüm önemli konuların, insan hakları dâhil, katılımcı ülkeler tarafından periyodik olarak tartışıldığı tek Avrupa Forumu" olmuştur. AGİK, üçüncü olarak, kurumsal bir yapı olmaktan ziyade bir "kompleks talimatlar" bütünüdür. AGİK, 1990 yılına kadar kalıcı personel ve binaya sahip olmamıştır (Karaosmanoğlu, 2000: 31).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı(Helsinki) Süreci 1990 yılında sonlandı. Ancak, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı(AGİK) soğuk savaş sonrasında da varlığını devam ettirmiştir. Konferans, 1994 Budapeşte Zirvesi ile kurumsallaştı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na(AGİT) dönüştü. Günümüzde 54 ülkenin üye olduğu bir teşkilat olarak (TBMM Dış İlişkiler, 1996: 1) Avrupa'da güvenlik ve işbirliği için varlığını devam ettirmektedir.

AGİK, ülkelerin "egemen eşitliği", "sınırların değişmezliği" ve "insan haklarına ve temel hak ve özgürlüklere" (Aliefendioğlu, 2006) saygı ilkelerini esas alan Helsinki Nihai Senedi üzerine kuruldu. Bu Süreçte, birçok ülkede üye devletlerin yaptıkları çalışmaları değerlendiren izleme toplantıları yapıldı. Bu çerçevede, 1990 Paris Zirvesine kadar üç İzleme toplantısı yapılmıştır. Bunlar sırasıyla, Belgrat(4

Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, İngiltere, San Marino, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Yugoslavya Yüksek Temsilcilerince sonuçlandırılmıştır. Keza, Konferansın ikinci dönemi toplantıları sırasında, Konferansa katılmayan aşağıdaki Akdeniz Devletleri de gündemin çeşitli maddeleri üzerinde konuşmalarda bulunmuşlar ve görüşlerini açıklamışlardır: Cezayir Demokratik ve Halk Cumhuriyeti, Mısır Arap Cumhuriyeti, Fas Krallığı, Suriye Arap Cumhuriyeti, Tunus.

Ekim 1977- 8 Mart 1978), Madrid (11 Kasım 1980- 9 Eylül 1983) ve Viyana (4 Kasım 1986- 19 Ocak 1989) İzleme toplantılarıdır.

AGİK yalnızca izleme toplantıları yapan bir kurumdur. Bunun dışında herhangi bir organa sahip değildi. Üç yılda bir bütün üye devletlerin katılımı ile yaklaşık olarak üçer yıl süren toplantılardır. Bu toplantılar yoluyla, üye ülkelerin AGİK vaatlerinin uygulaması takip edilmekteydi. Bu konferanslarda, gelecek dönemde yapılması gereken çalışmaların belirlenmesi ve bunların takvimlendirmesi işlevini görüyordu. Kasım 1990 yılında Paris’te bir araya gelen Devlet Başkanları’nın ana gündem maddesi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nı Avrupa’da güvenlik ve işbirliği platformu olacak şekilde yeni bir teşkilata dönüştürmek olmuştur. Bugün kurumsallaşmış yapısıyla varlığını AGİT teşkilatı olarak sürdürmektedir.

AGİK sürecinde alınan kararların, hukuki bir yaptırım gücü yoktur. Bu kararlara hükümetler uymak zorunda değillerdir. Çünkü bu kararlar uluslararası hukukun bir parçası değiller. Devletler, bu siyasi kararlara ülkelerinin saygınlığı (Aliefendioğlu, 2006) ve uluslararası meşruiyetleri için ahlâki ve siyasi nitelikli yükümlülükler olarak üstlenmişlerdir (Döner, 2003: 104).

A.1. Helsinki Belgesi Öncesi

1960’ların ortalarından başlayarak, Helsinki’ye kadarki Doğu-Batı münasebetlerini kısaca özetlersek; BM’nin 20. Genel Kurulu’nun toplandığı 1965 yılında Romanya’nın önyak olmasıyla dokuz Avrupa ülkesinin “ayrı toplumsal ve siyasal sistemlere sahip Avrupalı devletlerarasında iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik bölgesel düzeyde eylemler” önerisi oybirliğiyle kabul edildi (Sender, 2002: 455). 5 Mayıs 1969’da Finlandiya hükümeti, Avrupa ülkeleriyle birlikte ABD ve Kanada’ya, Avrupa Güvenlik Konferansı’na ev sahipliği

yapabileceğini bildirdi. 31 Ekim 1969'da Doğu Bloku ülkeleri dışişleri bakanları bir bildiri yayımlayarak, Finlandiya'nın önerisini olumlu karşıladıklarını bildirdiler. 21–22 Haziran 1970'te Budapeşte'de bir araya gelen Varşova Paktı, dışişleri bakanları, ABD ve Kanada'nın da katılacağı bir Avrupa Konferansı için şu gündem önerisini öteki ülkelere gönderdiler:(i) Avrupa güvenliği için Avrupa ülkeleri arasında kuvvet kullanılmasının ya da tehdide başvurulmasının yasaklanması. (ii) Bilim, kültür, teknoloji, ticaret ve ekonomi alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi. (iii) Avrupa güvenliği ve işbirliği için bir organın kurulması (Sender, 2002: 456).

Batı ülkeleri bu öneriye bazı koşullarının kabul edilmesi durumunda katılacaklarını duyurdular. Bu koşullar: Kanada ve ABD'nin de bütün görüşmelere katılması, Berlin'in statüsü'nün belirlenmesi, Avrupa'da konvansiyonel silahsızlanmanın ve insan hakları konularının gündemleşmesidir (AGİT, Time Line).

Altı ay süren ve Finlandiya başkenti yakınlarındaki Dipoli'de sona eren çok-yanlı görüşmeler, 1973 Haziranında, "Helsinki danışma toplantılarının son tavsiyeleri'nin konuk bakanlarca kabulüyle bitti. Helsinki Konferansının birinci aşaması 3–7 Temmuz 1973 tarihleri arasında yer aldı. Konuk bakanlar, konferansın Cenevre'de yer alacak ikinci aşamasında, nihai senet üzerinde çalışmakla yükümlü temsilcilerin görüşmelerinde temel olacak tavsiyeleri kabul ettiler.

Berlin konusunda sürdürülen dördü görüşmelerin ilerlemesine bağlı olduğunu kaydetmişti. 1971 Haziranındaki Lizbon toplantısında ise Berlin konusundaki görüşmelerin olumlu gittiği ve bu konuda anlaşmaya varıldıktan sonra çok taraflı görüşmelere girişilebileceği açıklandı. Konferans için Batılı devletlerin şart olarak öne sürdüğü Berlin üzerindeki Dördü Anlaşma 3 Eylül 1971'de imzalanınca, konferansın önündeki en büyük engellerden biri kalkmış oldu. Nihayet, ABD Başkanı Nixon'un 1972'de Sovyetler'i ziyareti sırasında, 29 Mayıs günü, Orta Avrupa'da Karşılıklı ve Dengeli Güç İndirimi görüşmelerinin 1973 yılında Viyana'da, Avrupa Güvenlik ve

İşbirliği Konferansı hazırlık çalışmalarının da 1972 Eylülünde Helsinki’de başlatılması kararlaştırıldı. Hazırlık çalışmaları 22 Kasım 1972 günü Arnavutluk dışındaki 35 Avrupa ülkesinin (ABD ve Kanada dahil) büyükelçilerinin Helsinki’de toplanmaları ile başladı ve beş aşamada da tamamlandı. Birkaç ay süren hazırlık toplantılarından sonra 1973 yılında Helsinki’de ilgili devletlerin Dış İşleri Bakanları’nın katılımı ile başlayan görüşmeler 22 ay sürmüş ve bu görüşmeler sonucunda Helsinki Nihai Senedi ortaya çıkmıştır.

A. 2. Helsinki Belgesinin İmzalanmasını Kolaylaştıran Etmenler

Sovyetler Birliği ve Çin arasında 1960’larda yükselen tansiyon Kosigin-Brejnev ekibinin bütün çabalarına rağmen düşürülememiştir. Bu durum Sovyetler Birliğinin Avrupa’da NATO Paktı ve Asya’da Çin Halk Cumhuriyeti arasında kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği, dışarıda karşılaştığı güvenlik probleminin yanında içeride de ekonomik ve teknolojik geri kalmışlık problemleri ile karşı karşıya gelmiştir. Yukarıda aktardığımız sebepler, Sovyetlerin Avrupa’da güvenliğin sağlanması yoluyla ABD’nin Avrupa kıtasında çekilmesi ve Avrupa ülkeleri ile kurulacak olumlu ilişkiler ile teknoloji transferini gerçekleştirmeyi düşünüyordu (Gemuhluoğlu, 1996: 1).

Sovyetlerin olumlu tutumunun yanı sıra Romanya ve Fransa gibi iki karşıt blokta bulunan ülkelerinde bloktan bağımsız politika izleme çabasında önemli bir katkı yapmıştır. 1965 yılından itibaren Fransa, ABD’nin Avrupa’daki siyasi, askeri ve ekonomik egemenliğinden rahatsızlık duymaktaydı (Gemuhluoğlu, 1996: 1–2).

Federal Almanya’nın 1969 yılında dış politikada radikal bir değişikliğe giderek, “ostpolitik” doğuya açılmayı benimsemiştir. Bu politikanın esası Almanya’nın bölünmüşlüğünü kabul ederek, Sovyetler Rusya, Doğu Almanya ve

Polonya ile ilişkilerini normalleştirmektir (Gemuhluoğlu, 1996: 3–4). Bu üç neden belgenin imzalanmasını kolaylaştıran etmenlerin başında gelmektedir.

A. 3. Helsinki Nihai Senedi

Helsinki Nihai Senedi tarihi bir adımdır. Doğu ve Batı Avrupa arasında var olan bölünmüşlüğü ortadan kaldırmasa da bu iki blok arasında asgarî müştereklerde bir diyalog atmosferinin oluşması, insan haklarının gündeme gelmesi açısından önemli bir adımdır. Helsinki Nihai Senedi insan hakları ihlallerini içişleri sorunu olarak kabul edilerek diğer devletlerin müdahale alanının dışında bir husus olarak ele alınamayacak ve Doğu ile Batının meşruiyet ölçütü haline gelmiştir (AGİT, Time Line).

Helsinki Nihai Senedi insan hakları anlaşmaları karşısında yeni bir ilerleme kaydetmemiştir. Sadece bunlara atıf yapmakla yetinmiş, ayrıntılı düzenlemelere gidilmiştir. Fakat bu belge doğrultusunda gerçekleştirilen toplantı ve konferanslarda insan hakları sorunu daima büyük bir rol oynamış ve kamuoyunda büyük ilgi bulmuştur (Döner, 2003: 107).

Helsinki Nihai Senedi üç sepetten oluşmaktadır. Bununla birlikte Nihai Senedin on temel ilkesi bulunmaktadır. Bu ilkeler konferansa katılan bütün ülkelerin uyması gereken ilkelerdir:

1. Devletlerin Egemen Eşitliği ve iç egemenliğinin özünden bulunan haklara saygı;
2. Kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamak ve kuvvet kullanmaktan kaçınmak;
3. Sınırların Dokunulmazlığı;
4. Devletlerin ülke bütünlüğü;

5. Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü;
6. İşlerine müdahalede bulunmama;
7. Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlükleri de dahil olmak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı;
8. Halkların hak eşitliği ve self-determinasyon hakkı;
9. Devletlerarasında işbirliği;
10. Uluslararası hukuk çerçevesinde üstlenilmiş yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi

A. 4. Helsinki Nihai Senedi'nin İçeriği

Bildirgeye göre,

Tüm katılan - Devletlerin eşit hakları ve görevleri vardır;

Bu Devletler, ırk, cinsiyet, dil ve din ayırımı gözetmeksizin, herkes için düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterirler;

Bildirgeyi imzalayan Devletler, insan kişiliğinin özündeki onurdan doğan ve kişinin özgür ve tam gelişmesi için zorunlu bulunan, yurttaşlık hak ve özgürlükleriyle, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve başka hakların ve özgürlüklerin etkin biçimde kullanılmasını geliştirir ve desteklerler;

Katılan - Devletler kendi vicdanının buyruğu uyarınca, tek başına ya da topluca bir din veya inanca inanmak ve onun gereklerini yerine getirmek özgürlüğünü kişiye tanırlar;

Ülkelerinde ulusal azınlıklar bulunan katılan - Devletler, bu azınlıklardan olan kişilere, yasa önünde eşitlik hakkını tanırlar; bu kişilere, insan haklarından ve temel özgürlüklerden etkin olarak tümüyle yararlanma olanağını sağlarlar ve bu biçimde, bu alandaki yasal haklarını korurlar;

İnsan Hakları ve temel özgürlükler alanında katılan - Devletler Birleşmiş Milletler Anlaşması amaçlarına ve ilkelerine ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisine uygun olarak davranırlar. Bağlı

olabilecekleri İnsan Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşmeleri de kapsamak üzere, bu alanda uluslararası bildiriler ve sözleşmelerdeki kayıtlı yükümlülüklerini de yerine getirirler;

Katılan - Devletler, yasalarını ve tüzüklerini saptama hakkını da kapsamak üzere, egemen haklarını kullanırken, Devletler Hukukundaki hukuksal yükümlülüklerine uyarlar; bundan başka, Avrupa'daki Güvenlik ve İşbirliği Konferansının Son Senedindeki hükümleri gereğince göz önünde tutarlar ve bunları uygularlar;

Bunun sonucu olarak, basın, radyonun, televizyonun, sinema ve basın ajansları ile bu alanda uğraşıda bulunan gazetecilerin temel ve etkili rolünü önemle belirterek... Her çeşit enformasyonun daha özgür ve daha geniş biçimde yayımını kolaylaştırmayı, enformasyon alanında işbirliğini ve öteki ülkelerle enformasyon alış-verişini desteklemeyi, bir katılan - Devletin başka bir katılan - Devlette iş gören gazetecilerinin çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaç edinirler (Paris Şartı, 2006)

Yukarıda Helsinki Nihai Senedi'nin metninden alınan bölümler insan hakları açısından önemli adımlardır. Çünkü metinden anlaşılacağı gibi Nihai senette İnsan hakları evrensel Bildirgesine atıf yapılmaktadır. Bu bağlamda Evrensel Bildirge, Nihai Sened ile Devletler arası bir anlaşmanın referans noktası olmaktadır. Yani; Nihai senette zikredilmeyen hakların da savunulmasına imkân tanımıştır. Bununla birlikte; Devletlerin yapacakları yasal düzenlemelerde Nihai Senedi dikkate alması gerekliliği kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt katılan devletlerin diğer katılan ülkelerin yapacağı yasal düzenlemelere yönelik söz sahibi olması sağlanmıştır.

B. Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Konferansının Karar Mekanizması Ve

Yapısı:

AGİK'in karar alma süreci karmaşık ve uzun zaman almaktaydı. Çünkü devletlerin konsensüsle karar alması gerekmektedir. Karar alma şekli ile birlikte, devletlerin hangi devletlerin karar merciinde olacağı ve bunun prosedürleri aşağıda aktarılmıştır.

B.1. AGİK'e Katılım Şekli:

1. **Tam Katılım:** Mavi Kitabın(Tavsiye metninin) 54. paragrafına göre, Arnavutluk dışındaki bütün Avrupa ülkeleri, Kanada ve ABD AGİK'e tam katılan ülkelerdir.

2. **Gözlemci Statüsü:** Tavsiye metninin 54. paragrafında, Arnavutluk ve Avrupa'nın küçük ülkelerinin gözlemci statüsü ile konferansa katılması ön görülmüştür.

3. **Katılımsız İştirak:** Prensipite, Konferansın başlangıcında yer almayan ülkeler, AGİK'e katılamazlardı. Bu ülkeler, sınırlandırılmış bazı toplantılar dışındaki toplantılara katılamazlardı. Katıldıkları toplantılarda ise konuşma hakkına sahip değillerdi. AGİK sürecinin bir bölüme katkı yapan Akdeniz ülkeleri bu gruba girmektedir (Karaosmanoğlu, 2000: 27).

B.2. Karar Alma Şekli:

Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Konferansı(AGİK)'nin temel özelliklerinden biri karar alma sürecinde, bütün katılan ülkelerin görüş birliği şartının aranmasıydı. Bu ilkenin hem avantajları hem de dezavantajları vardı. Avantajlar; İlk olarak, "bazı konular üzerinde görüşmecilerin hayır demekten kaçınmaları daha kolay olabilir. İkinci olarak, güçlü devletler ile görece daha güçsüz devletler arasında eşitliğin sağlanmıştır. Üçüncü olarak, bildiriye katılım gösterilmesi için ülkelerin bir birlerine baskı kurmasına imkân sağlamıştır. Öte taraftan, ortak karar almanın dezavantajları da bulunmaktaydı: İlk olarak, karar alma sürecini yavaşlatmaktaydı. İkinci olarak, bir ülke, tek başına bir kararın alınmasını engelleyebiliyordu (AGİK, Time Line).

Konsensüsle karar alınması, AGİK'in güvenilirliğinin korunmasında önemli rol aldığı ileri sürülmektedir. Konsensüs yöntemi alınan kararların kâğıt üzerinde kalmaması için teorik olarak önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, Katılımcı devletler, kimi durumlarda karar alınma sürecinin tıkanmaması için katılmadıkları kısımlarla ilgili olarak, karara şerh koyma hakkı da bulunmaktaydı (AGİT, Time Line).

B.3. Denetim Mekanizması

Helsinki sürecinin ilk aşamasında izleme toplantıları dışında ilerlemelerin tartışıldığı bir zemin bulunmamaktaydı. Ancak, daha sonra Viyana izleme toplantısı ile İnsani Boyut Mekanizmasının oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu şekilde daha etkin bir değerlendirme ve inceleme imkânı doğmuştur.

B. 3. 1. İnsani Boyut Mekanizması

İnsani Boyut Mekanizması 1989 yılında Viyana İzleme toplantısının sonuç bildirgesi ile kamuoyuna duyurulmuştur. AGİK'in kurumsallaşması noktasındaki önemli adım olan İnsani Boyut Mekanizması Kopenhag(1990) ve Moskova(1991) toplantıları ile genişletilmiştir (AGİT, Time Line).

İnsani Boyut Mekanizmasının birinci aşaması bilgi alış verişini içermektedir. Helsinki Nihai Senedine imza atan ülkelerden birisi, üye ülkelerden birisinin insan haklarını ihlâl ettiğine dair bilgilere sahip ise, bu noktadan insan haklarını ihlâl ettiğini düşündüğü ülkeden konu ile ilgili bilgi talep edebilir. Bilgi istenen ülke on gün içinde yazılı olarak, bilgi vermek zorundadır. Bilgi talep eden ülke eğer bu hususta tatmin

olmazsa, iki taraflı⁹ bir toplantı talebinde bulunabilir. Üçüncü aşama da ise İlgili devletler diplomatik yollarla konuyu bütün AGİK ülkelerinin gündemine taşımaktaydı. Dördüncü, aşamada insan hakları ihlaline dair iddialar, AGİK ülkelerince tartışılırdı. Moskova Sonuç Bildirgesinin(1991) çizdiği çerçeveye uygun olarak, raportörler ve uzman gruplar atanırdı. Uzmanların görüşlerine ortaya çıktıktan sonra ilgili devlet hakkında karar verilirdi (AGİT, Time Line).

Yine iç başvuru yollarını tamamlamak ve katılan devletlerin üstlendikleri uluslararası yükümlülüklerle saygı göstermelerini sağlamak amacıyla, uluslararası merciler önünde bireysel başvuru usullerini öngören, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi veya Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol gibi insan haklarının korunmasıyla ilgili bölgesel veya evrensel nitelikteki bir uluslararası koruma sözleşmesine katılmaları belirtilmektedir (Döner, 2003: 109).

Kopenhag toplantısı sonucunda yayınlanan sonuç bildirgesi beş bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölüm, hukuk, serbest seçimler ve bireysel insan hakları ile ilgilidir. AGİK üyesi ülkeler, çoğulcu demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları, özgürlükler ve diğer insani konuların gelişmesinin önemli olduğunu kabul etmişlerdir. İkinci bölüm, geleneksel sivil ve politik haklar ile ilgilidir: toplantı özgürlüğü, ifade özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü. Üçüncü bölüm değerler ve kurumlar ile ilgilidir: 26. paragrafta bu durum 'demokrasi, demokratik kurumlar kadar demokratik değer ve pratiklerin ulusal hayatına da dayanmaktadır' ilkesi ile belirtilmektedir. Dördüncü bölüm ise azınlık hakları ve azınlıklar ile ilgili konularla alakalıdır. Beşinci bölümde ise, insani boyut konferansının ve İnsani Boyut Mekanizmasının sürekliliğine ve gelişimine vurgu vardı.

---

⁹ İkinci aşama olarak ikili toplantı yapılırdı.

B. 3. 2. İzleme Toplantıları

İzlem toplantıları, Helsinki sürecini dinamik tutan en önemli öğelerdir. Bu toplantılarda devletlerin uygulamaları tartışıldığı gibi insan hakları ve diğer konularda yeni gelişmelerin sağlanmasına imkân sağlandığı toplantılar olmaktadır (AGİK, Time Line ve Karaosmanoğlu, 2000: 37).

B. 3. 2. A) 4 Ekim 1977- 8 Mart 1978 Belgrat İzleme Toplantısı:

Konferansın yapılmasının ana amacı Helsinki Nihai Senedi'ni imzalayan devletleri bir araya getirerek, uygulama hakkında görüş alış verişinde bulunmalarını sağlamaktır. Katılan devletler, karşılıklı ilişkilerin tanımlanması ve Avrupa'da güvenlik konusundaki uygulamaları, işbirliğini ve gelecekte yumuşama yönünde yapılacak çalışmaları tartıştılar. Toplantılar sonunda varılan antlaşmalar sonucunda, Bilimsel Forum ve Akdeniz ile ilgili Uzmanlar toplantısı yapılmasına karar verildi (AGİT, Time Line).

B. 3. 2. B) 11 Kasım 1980- 9 Eylül 1983 Madrid İzleme Toplantısı:

AGİK ikinci önemli **toplantısı** 11 Kasım 1980 yılında Madrid'te başladı. Toplantı 9 Eylül 1983'e kadar sürdü. Toplantının en önemli sonuçlarından biri Avrupa'da güven artırıcı adımlar için silahsızlanma yoluna gidilmesidir. Bu konudaki planlama Ocak 1984 yılında yapılmaya başlanmıştır. Madrid İzleme toplantısında, Batılı ülkeler, Doğu ülkelerini insan hakları alanında, Doğu ülkeleri de Batı'yı yerli ekonomilere zarar vermekle suçlamaktadır. Bu sebeple, Madrid toplantısından kayda değer bir sonuç alınamamıştır. Ancak, yine de bütün devlet Helsinki sürecinin geçerliliğine vurgu yapma ihtiyacı hissetmektedir. Madrid toplantısında, insan haklarına, özellikle din özgürlüğüne vurgu vardır (AGİT, Time Line).

B. 3. 2. C) 4 Kasım 1986 – 19 Ocak 1989 Viyana İzleme Toplantısı: 4

Kasım 1986’da başlayıp 19 Ocak 1989’a kadar süren ve Sonuç Bildirisinde ilkeler katalogunun esaslarının belirlenerek kabul edildiği Viyana İzleme Toplantısı, birçok açıdan ve özellikle de Doğu-Batı ilişkileri ile insan hakları açısından önemli bir adımdır (Döner, 2003: 107). Toplantıda insan hakları alanında aşağıda aktarılacağı gibi yeni gelişmeler sağlanarak, katılan devlet ülkelerinde insan haklarının tam olarak gerçekleştirilmesine yönelik olarak çok ayrıntılı ve somut kararlar alınmıştır. İnsan haklarına ilişkin katılan devletlerin vaatlerini ifade etmek üzere “AGİK’in İnsani Boyutu” tanımlanmıştır (AGİT, Time Line). Katılan devletlerin İnsani Boyut alanına giren vaatlerinin uygulanmasını takip etmek üzere “**İnsani Boyut Mekanizması**” kurulmuştur. BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve bu alandaki diğer uluslararası sözleşmeleri henüz onaylamamış olan devletlerin bu sözleşmelere katılması; Kimseye işkence ve kötü muamele yapılmaması ve devletlerin bu alandaki sözleşmelere katılması(Döner, 2003: 108); ile birlikte iç hukuklarını uluslararası antlaşmalara ve AGİK belgelerine uyumlu hale getirme yi vaat etmişlerdir (Kaboğlu, 1996; 114).

AGİK’in kurumsallaşması açısından en önemli toplantı Viyana İzleme toplantısıdır. Viyana toplantısında, özellikle insan hakları açısından önemli gelişmeler olmuştur. Bu toplantı sonucunda, insan hakları alanında yapılan tüm anlaşmaların AGİK’in insan boyutuna göre toparlanması kararlaştırılmıştır. Öte yandan AGİK insan boyutu üzerinde bir sonraki inceleme toplantısından önce üç toplantı düzenleyen bir konferansının düzenlenmesine karar verilmiştir İnsani Boyut Mekanizması toplantıları olarak adlandırılan; Paris 1989, Kopenhag 1990, Moskova 1991 İnsan Boyutu Toplantıları yapılmıştır.

C. 1990 Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı

Yeni Avrupa için Paris Şartı 21 Aralık 1990 AGİK'e katılan devletlerin devlet ya da hükümet başkanları tarafından oluşturulmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere AGİK'in kurumsallaştırılmaya başladığı Paris Şartı'nın hemen giriş bölümünde; "İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü" başlığı altında insan hakları ve temel özgürlüklerin, tüm insanların doğumlarıyla birlikte elde ettikleri vazgeçilmez hakları olduğu ve bunların kanunla garanti altına alındığı, bunların korunması ve geliştirilmesinin her devletin en temel görevi olduğu vurgulanmıştır (Döner, 2003: 109). Bu belge sadece Kopenhag anlaşmasının hukukun üstünlüğü, çoğulcu demokrasi ve serbest seçimler ile ilgili hükümlerini yeniden kabul etmekle kalmıyor, aynı zamanda bir takım AGİK yapılarının kurulmasını sağlıyordu: Dışişleri Bakanları, kurul şeklinde yılda bir araya gelerek, insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti ilkesi sorunu etrafında ilerlemeleri inceleme kararı alındı. Kıdemli Memurlar Komitesi, Prag'da AGİK Sekreterliği ve Viyana'da "Çekişmeleri Önleme Merkezi" ve "Serbest Seçimler Bürosu" kurulmuştur (Kaboğlu, 1996: 114–115).

Bu toplantı ile Soğuk savaş resmen sona ermiştir. Helsinki sürecinde ikinci kez bir araya gelen devlet ve hükümet başkanları, Paris Şartı'nda "Avrupa'nın bölünmüşlüğüne ve çatışmanın sona erdiği" deklare edilmiştir (Kaboğlu, 1996: 109).

D. Doğunun İnsan Haklarına Bakışının Değişmesi

Sovyetler Birliği 1948 Evrensel İnsan Hakları Beyannamesinin hükümlerinin yarısına kapitalist dünyanın değerleri olduğu gerekçesi ile çekince koymuştur (Berzeg, 2000: 40). 1968 yılında insan hakları ihlallerine karşı başlayan protestolar, Prag Baharı, Varşova'da öğrenci eylemleri ve Sovyetler Birliğinde insan hakları

hareketlerinin doğması Doğuda insan hakları ile yoğun olarak gündeme gelmesini beraberinde getirdi. Bu Doğuda insan haklarının gündemleşmesinin birinci aşamasını oluşturmuştur. Komünist rejimlerin 1970'lerin ilk dönemlerinde insan haklarını burjuva değerleri olarak kabul ederek, dışlamaları ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada ise iç ve dış nedenlerden dolayı Komünist rejimler 1970'lerin ortalarından 1980'lerin sonlarına kadar insan haklarını taktik gereği geçerli değerler olarak benimsemeye başlamışlardır. İnsan haklarını kabul geçerli değerler olarak benimsemeleri komünist ülkelerin içerden değişmesine neden olmaya başlamıştır. “Komünist rejimleri arasında oluşan öncelikli taktik imtiyazlar şeklindeki boşluğu(4. aşama) ve bu rejimlerin kabul ettiği kazanılmış geçerli insan hakları normlarını(5.aşama), 1970'lerin ortalarından 1980'lere kadar çok farklı tarihi gelişmeler” (Thomas, 1999: 208)olarak ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği ve müttefikleri Helsinki sureciyle insan hakları gerekçesiyle Batılı ülkelerin üzerlerinde kurduğu baskıya karşı rahatsızlıklarını göstermeye başlamışlardır. 24 Şubat 1976'da Leonid Brezhnev'in SSCB kongresine sunduğu raporda Helsinki senedini imzaladıkları son yedi aydan beri Kapitalist Batı ile olan ilişkilerde bazı zorluklarla karşılaştıklarını dile getirdi(Thomas, 1999: 214–215). Bu dönemde, Sovyetler sık sık insan haklarına karşı Helsinki Nihai Senedi'nin içişlerine karışmama ilkesini gündeme getirdiler.

Doğu Avrupalı ülke vatandaşlarının karşılaştığı en önemli kısıtlamaların başında seyahat etme haklarının kullanımında karşılaştıkları kısıtlamalardır. Sovyet vatandaşların ülkeye giriş ve çıkış hakları ciddi bir şekilde kontrol altına alınmış Sovyet seyahat düzenlenmesi tarafından ve hükümetin önerge dosyalarında yer almıştır. 1989 yılında Doğudan Batıya artarak devam eden göç sonucunda, Doğu ülkelerinin liderlerinin güçlerinin kırılmasına önemli bir etkide bulunmuştur. Göç sadece Kremlin'in imajına zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda Batıya Doğu ile

ilgili bilgi sahibi görgü tanıkları sunmuştur(Eliot, 1989: 104). Göç doğu hükümetlerinin insan haklarına karşı tutumlarını yansıtmak açısından Batılı ülkelere dikkatlice takip edilmiştir.

New York Özgürlük Mücadelesi Merkezi çalışanlarından Ludmilla Thorn tarafından yapılan bir araştırmaya göre 1983 yılında Sovyet Birliğinde, 835 siyasi suçlu vardı ve bunlardan 165 kişi de psikiyatri hastanelerinde hapsedilmişti. Yasalara karşı gelen suçlulara ait pek çok suçları ve suçlu sayılarını şöyleydi: 77 insan hakları faaliyetleri, rejimi eleştiren yazılar yazmak ve dağıtmak, 22 aşırı dinci, Sovyetler birliğinden kaçmaya çalışan 33 kişi, Sovyet milli azınlıklarını savunan 18 kişi ve vize alma girişimlerinde bulunan 20 kişi. Buna karşın yine aynı dönemde Sovyet yönetimince (Eliot, 1989: 98) yapılan açıklamalara bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin Helsinki Nihai Senedinin manasına uygun olarak hareket ettiği iddia edilmektedir: "Biz insani işbirliğini kullanmaya çalıştığımız, siyasal baskı ve psikolojik baskı oluşturduğumuz iddialarını kesinlikle kabul etmiyoruz" sözleriyle ifade ediyordu (Eliot, 1989: 102).

Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloğu ülkelerinin Helsinki Nihai Senedi sonucunda ülkelerinde yaşadıkları en önemli dönüşüm, Sovyet ve Doğu bloğu ülkelerinin insan hakları hususunda Helsinki kriterlerine uyumunu garantilemeleridir. Bununla birlikte, bu dönem, Sovyetlerde ve Doğu bloğu ülkelerindeki insan hakları hareketlerinin vücuda gelmesinin temenni oluşturmaktadır. Ancak, Helsinki Nihai Senedi dolayısıyla, Sovyetler Birliği ve Doğu bloğu ülkeleri yasalarında ve pratikte çok fazla değişiklik yapmamışlardır. Fakat Toplumda, 1980'lerin ikinci yarısında başlayan sosyal değişimde çok önemli bir role sahiptir. Bu dönemde sivil yapılanmaların dönemidir (Mullerson, 1989: 107).

E. ABD'nin Helsinki Sürecine Bakışı

ABD yönetimi, 1970'lerin ilk dönemlerinde Doğu Bloğu ülkelerindeki insan hakları ihlalleri ile aktif olarak ilgilenmiyordu. ABD'de bu dönemlerde Doğudaki insan hakları ihlalleri ile doğrudan ilgilenenler bu ülkelerden göç etmiş olan göçmenlerdi (Thomas,1999: 28). Ancak, Helsinki sürecinin ilk dönemlerinde bu etnik temelli sivil gruplar Amerika yönetimine Helsinki Zirvesine katılmaması için yoğun baskı yaptılar. Fakat Helsinki sürecinin pozitif etkileri görülmeye başlayınca, Amerikadaki etnik lobi grupları daha önce Helsinki Nihai Senedine karşı olan tavırlarını gözden geçirmeye başladılar. Polonyalı, Hırvat ve Çek göçmen organizasyonları, Baltık- Amerikan Komitesi ve Sovyet Yahudileri Ulusal Konferansı Helsinki Sürecine karşı tavrını değiştiren gruplardan bir kaçıdır (Thomas,1999: 30).

Amerikan Kongresi, Vietnam ve Watergate skandalları dolayısıyla prestij kaybeden Amerika'nın değerlere dayalı bir dış politika üretmesi üzerinde daha fazla durmaya başladılar. Hatta bazı kongre üyeleri Beyaz Saray'dan bağımsız ve insan haklarına dayalı bir Amerikan dış politikasının oluşturulmasını Amerikan dış politikasının yeniden meşrulaştırılması için gerekli görmeye başladılar (Thomas,1999: 43). Bu görüş Akademik çevrelerde etkisi görülmeye başladı. Zbigniew Brezezinski Carter döneminin ulusal güvenlik danışmanı olmadan önce yazdığı bir makalede (Brzezinski, 1976: 69) "insan hakları Amerikan iç ve dış politikasının yeniden meşrulaştırılmasına yardımcı olabileceği" görüşünü savunmuştur. Brezezinski'nin de içinde yer aldığı Carter'ın başkanlığı döneminde, ABD yönetiminin politikasının bu yönde değiştiği görülmektedir. Ancak, bu değişim, Carter'ın seçilmesinden önce de görülmeye başlanmıştır. Çünkü Carter,'ın seçilmesinde, insan hakları söylemi etkili olmuştu. Amerika'da Ford döneminin değerden yoksun dış politikası bütün dünya da meşruiyetini kaybetmişti (Thomas, 2002: 43).

3 Temmuz 1976'da Amerikan AGİK Komisyonun kurulması ile Amerikan kongresinin dış politikada insan haklarına vurgu yapılması için araçlar oluşmuştur. Komisyonun ve sivil toplum örgütlerinin baskıları sonucunda Carter döneminde Amerikan yönetimi uluslararası Helsinki izleme grupları yönetim üzerinde etkili olmaya başlamışlardı.

1978 yılında Amerika'da Helsinki sürecinin ikinci önemli kurumu ABD Helsinki İzleme Komitesinin kurulması olmuştur. Helsinki İzlem Komitesi doğu Avrupa ülkelerindeki insan hakları ihlalleri ile ilgili doğrudan bilgilere ulaşılması hususunda Amerika'da etkili olmuştur. Bu kurum, özellikle 1980'lerin başında Regan Hükümetinin Helsinki sürecinin başarısının hususundaki tereddütlerin giderilmesi hususunda etkili oldu (Thomas, 2002: 41-42).

1977'nin başlarında ABD yönetiminin Helsinki Sürecine bakışında radikal bir değişim yaşanmaya başladı. William Korey'e göre bu dönüşümün dört ana nedeni bulunmaktadır: Birinci neden, Helsinki Nihai Senedinin sürece görüş netliği ortaya koyması; İkinci neden, Helsinki Nihai Senedinin Doğu Avrupa insanları üzerindeki etkisi; üçüncü neden, ABD'de kurulan Amerika'nın AGİK Komisyonu gibi kurumların sürece etkisi ve dördüncü ve son neden ise insan haklarının Carter yönetimince benimsenen önemli bir unsur olmasıdır (Korey, ? : 26).

Amerikanın dış politikasında insan haklarının önemsenmeye başlaması iki şekilde açıklanmaktadır. Birinci görüşe göre Amerika insan haklarını jeo-stratejik hesapları için kullanmıştır. İkinci görüşe göre ise Amerika jeo-stratejik çıkarları nedeniyle değil de, sivil toplum kuruluşlarının ve kongrenin baskısı nedeniyle gündemleştirmiştir (Thomas, 2002: 42). Her iki görüşünde tam olarak, olanı açıkladığı söylemez. Çünkü bu dönemde hem içeride hem dışarıda Amerikan yönetimin yaşadığı meşruiyet krizini insan hakları gibi bir değerle ikame ederek, dış

politikada elini güçlendirdiği gibi sivil toplum kuruluşlarının baskısını bu şekilde hafifleterek de içerde manevra alanını genişlettiği görülmektedir.

İnsan haklarına Batı ülkelerinin Doğu ile kurduğu ilişkide önemli dönüşümün yaşanmasına da katkı sağlamıştır. Bu değişimin gözle görülür olmasının zaman aldığı kabul edilmelidir. Bununla birlikte, Doğuda yaşanan değişimin kaynağının Batının politikaları olduğu kabul edilmemektedir (Mullerson, 1989: 108).

F. Helsinki Sürecinde Sosyal Hareketler, Sivil Toplum Kuruluşları ve Kilise'nin Etkisi

Helsinki Nihai Senedine katılımcı ülkeler arası ilişkileri belirleyen deklarasyonu'nun 9. maddesine göre; hükümetler, kurumlar, organizasyonlar ve kişiler bu ilkelere, hedeflere ulaşmada pozitif role sahiptir. Bu madde, Vatandaşları'nda Helsinki Nihai Senedinin işleyişinde rol almasını ön görmekteydi. Bu çerçevede, vatandaşlar Helsinki Sürecine katkı yapmak için Helsinki Gözlem Grupları kurulmuştur: Charter 77 Çekoslovakya'da, Helsinki İzleme Komitesi Washington'da, Helsinki İnceleme Komitesi Birleşik Krallıkta, Rusya'da Moskova Helsinki İzleme Grubu (Karaosmanoğlu,2000: 31) vs gibi

Doğu Avrupalı vatandaşlar, Helsinki Nihai Senedinin gerçek mahiyetinin Batılı radyolar, gizli (samizdat) yayımlar ve dilden dile öğrendiler (Thomas, 1999: 209). Helsinki Nihai Senedinin bir imkân olarak algılanmaya başlaması ile birlikte insan hakları aktivistlerinin etkin olarak bu bildirgeye vurgu yapmaya başlamışlardır. Daha Helsinki Nihai Senedi imzalanmasının ilk günlerinden itibaren doğu Avrupalı insan hakları aktivistleri ülkelerindeki insan hakları ihlallerine uluslararası camianın dikkatini çekmek için çeşitli yollara başvurmaya başlamışlardır. Helsinki Zirvesinin başladığı 31 Temmuzda Sovyetler Birliği'nin Perm İşçi Kampında (Perm Labor Camp

36) bulunan mahkûmlar bir günlük açlık grevi yaparak ülkelerindeki insan hakları durumuna uluslararası dikkati çektiler (Thomas, 1999: 210).

Kiliseler Helsinki Nihai Senedinin imzalanmasının akabinde insan hakları mücadelesine aktif destek vermeye başladılar. Helsinki Nihai Senedinin imzalandığı yılın Ekim ayında Doğu Berlin'de toplanan “Avrupa Kiliseler Konferansı” Helsinki'nin uygulanmasını tartıştı. Bu konferansta özellikle Protestan Kilisesinin mensubu din adamları doğu Avrupa'daki insan hakları ihlallerini eleştirdiler. Konferansta en sert eleştirileri dile getiren kişi ise Evangelik Kiliseler Federasyonundan Başpiskopos Albercht Schonherr oldu. Başpiskopos, komünist rejimleri açık bir şekilde statükoyu korumak için otoriter yöntemlere başvurmakla eleştirdi (Thomas, 1999: 210).

Doğu Avrupa ülkelerindeki insan hakları aktivistlerinin ülkelerinde vuku bulan insan hakları ihlallerine dikkati çekme çabasına Batılı medya da destek verdi. Bu destek aracılığı ile Batı ülkelerinde doğu Avrupa'da yaşanan insan haklarına karşı duyarlılık oluştu. Bu duyarlılık Batı Ülkelerinde yaşayan ve bu ülkelerde örgütlenen göçmenlerin baskısı ile karar alıcıların üzerinde baskı oluşturulmaya başlandı. Bu bağlamda hem doğu Avrupa ülkelerindeki sivil toplum örgütleri hem de Batılı sivil toplum örgütleri Helsinki'nin uygulanması için kamuoyunun oluşmasında önemli roller ifa ettiler. Doğulu sivil toplum örgütleri ülkelerindeki insan hakları ihlallerini Batılı medya aracılığı ile dünyaya duyururken, Batılı sivil toplum örgütleri bu haberler üzerinden kendi ülkelerindeki karar alıcıların kararlarını etkilemeye başlamışlardır. Medyanın Helsinki Nihai Senedinin uygulanması hususundaki hassasiyeti ve bu yönde taraf olması (Thomas, 1999: 210–211). Doğulu İnsan hakları aktivistlerinin kendini ifade edebileceği alanlar açmıştır.

Basının, STK'ların, Kiliselerin ve Hükümetlerin baskıları zamanla doğu bloğu'nun kendini savunma argümanlarında değişikliklerin ortaya çıkmasına neden

olmuştur. Daha önce insan haklarını burjuva değerleri olarak gören ve bu nedenle de uluslararası insan haklarının geçerliliğini reddeden ve insan hakları normlarını belirli bir içerikte anlayan tavrını değiştirtti¹⁰. Bu durum, ülkelerin uluslararası ve yerel baskıların sonucunda kendi yasalarında kısmi değişikliklere gidildi. Daha önce onaylamadıkları uluslararası anlaşmaları kabul etmeye başladılar. Bunlardan en önemli örnek, 11 Kasım 1975'te Çekoslovakya Federal Meclisinin iki uluslararası anlaşmaya şerh koyarak onaylamasıdır. Çekoslovakya ve diğer komünist ülkeler yalnızca Helsinki Nihai Senedini imzalamakla kalmadılar onunla birlikte uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılığının altına da girdiler. Yukarıda tartışıldığı gibi, Varşova entelektüelleri ve Roma Katolik kilisesi piskoposu 1975'in son döneminde Polonya anayasasındaki reformlar hakkında Helsinki normlarını tartışmaya açtı. Bunu takip eden bahar ayında, Moskova Helsinki Grubu, Berlin'in Helsinki normları hakkındaki taahhütleri ve Birleşik devletlerin Helsinki normlarına uyulması konundaki çıkarları farklı Muhafız Polonyalıları ikna etti. Birçok entelektüel grup 1976 Haziran ayında Ursus ve Radom'da açlık grevindeki işçilerin salıverilmesi için yasal ve materyal yardımlarda bulundu (Thomas, 1999: 216).

Bunun en önemli nedenlerinden biri Helsinki ile başlayan yeni sürecin getirdiği baskılardan kendilerini korumak için doğu bloğu hükümetleri insan haklarını benimsediklerini daha sık deklare etmeye başlamışlardır. Ancak, söylemlerindeki bu değişiklikler toplumdaki ve dışarıdan gelen baskı onları savunmaya daha açık ve zayıf bir hale getirdi (Thomas, 1999: 211). İnsan haklarının muhalefet dili olarak güç kazanması doğu bloğu ülkelerindeki devlet-toplum ilişkilerini etkilemeye başlamıştır.

Doğu bloğu ülkeleri insan haklarına yapılan vurguyu sınırlarının kesinleşmesi amacıyla kabul etseler de zamanla insan hakları üzerinden ortaya çıkan muhalefeti bastırmakta bu dili benimsemeye doğru bir seyir izlemeye başlamıştır. İnsan hakları

---

¹⁰ Sovyetler Birliği Evrensel Bildirgenin bir çok maddesine karşı çıkmıştı.

yalnızca Batılı burjuva değerleri olmadığı ancak insan haklarının yalnızca birinci kuşak haklar olarak algılanmasına karşı çıktılar. Sosyal haklara vurgu yapan Doğu Bloğu ülkeleri bu bağlamda asıl insan hakları ihlalcisi olan ülkelerin Batılı kapitalist ülkeler olduğu söylemini geliştirdiler. Ancak, bu söylem içinde insan hakları üzerinden devlet toplum ilişkilerinin yeniden organize edilmesi hususunda yükselen sesleri bastıramamış yalnızca diplomatların ülkelerinin politikalarını savunmak ve diğer ülkelerin saldırılarına saldırı ile karşılık vermesine imkân tanımıştır (Thomas, 1999: 211). Ancak, Doğu Bloğu üzerinde artarak devam eden uluslararası baskı toplum devlet ilişkisinde insan hakları ekseninde yeniden yapılanmasına katkı sağlamıştır.

G. Derneklerin Kuruluşu

12 Mayıs 1976 yılında Moskova Helsinki İzleme Komitesi'nin kurulması ile başlayan ve 1982 yılında Helsinki Nihai Senedi'nin uygulanmasını izlemek amacıyla kurulan derneklerin oluşturduğu çatı bir örgüt olarak İnsan Hakları için Uluslararası Helsinki Federasyonun kurulması ile yeni bir döneme girilmiştir. Bu gün Federasyonun AGİK üyesi ülkelerde kurulmuş olan 41 dernek üyedir. 1970 ve 1980'li yıllarda özellikle Batı ülkelerinde insan hakları merkezli dernekler kurulurken, Doğu Avrupa'da insan hakları merkezli derneklerin kuruluşu 1980'lerin sonlarına ve 1990'ların başlarında görölmeye başlanmıştır (IHF, 2006)

G. 1. Polonya

Mart 1977’de muhalif bir grup aktivist Polonya’da İnsan ve Vatandaşlık Haklarını Savunma Hareketini(*Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela*, ROPCÍO) kurdu. ROPCÍO’nun çalışma alanı Helsinki fonksiyonlarını gözlemlemek olarak belirlendi. Ayrıca hak ihlalleri konusunda basın açıklamaları ve insan hakları ve muhalif konularda yayınlar yaptı (Thomas, 1999: 216). Komünist Parti dışındaki ilk organizasyon olarak ortaya çıkan ROPCÍO 1980 yılının Ağustos ayında ortaya çıkan Gdansk and Szczecin grevlerini organize eden lider kadroyu kendi bünyesinden çıkarmıştır. Bu grevlerin sonucunda Polonya hükümeti bağımsız bir ticaret ve yardımlaşma birliğinin kurulmasına izin verdi. Birliğin kuruluşundan kısa bir zaman sonra birliğe Polonya’nın o günkü ülke nüfusunun üçte birini oluşturan yaklaşık 10 milyon endüstri ve tarım işçisi birliğe katıldı (Thomas, 1999: 219). Polonya bu bağlamda Komünist Parti yapısı dışındaki en güçlü örgütlenmeyi içinden çıkarmıştır. Leach Walesa, Helsinki sonrasında insan hakları hareketlerinin oluşumunda önemli bir simge haline gelmiştir. Walensa’nın işçiler, entelektüelleri ve kiliseleri insan hakları mücadelesi bünyesinde bir araya getirmesi diğer ülkelerdeki insan hakları örgütlenmelerinin oluşumunu da etkilemiştir (Thomas, 1999: 220). Walense’nın önderliğini yaptığı bu oluşum bu bağlamda bütün muhalifleri insan hakları dili üzerinden ulusal ittifak kurmasının önünü açmıştır.

G. 2. Çekoslovakya

1976 yılında bir *rock* grubunun üyelerinin tutuklanması protesto etmek için din adamları, sanatçılar, hukukçular ve eski komünistlerden oluşan bir *rock* grubu kuruldu. Bu grubun hiçbir üyesi müzikle ilgilenmiyordu (Thomas, 1999: 222). Ancak,

Çekoslovakyalı entelektüeller sivil itaatsizlik yoluyla hak ihlalleri ile mücadele etmeyi seçmişlerdi. Sivil itaatsizlik ve açıktan muhalefet etmek bu dönemde yalnızca Çekoslovakya has değildi. Varşova Paktı ülkelerinin çoğunda olduğu gibi Polonya’da entelektüeller ve insan hakları aktivistleri çeşitli yollarla insan hakları ihlallerini protesto ediyorlardı.

Çekoslovakya’da bireysel protestolar zamanla daha da örgütlü bir hale gelmeye başladı. Bu örgütlerden ilki olan The Charter 77 hareketi Ocak 1977’de 242 kişinin imzası ile kuruldu. Çekoslovakya’daki insan hakları ihlallerine karşı çıkan grup hükümet ile insan haklarının nasıl korunacağı hususunda diyalog atmosferi oluşturmayı hedeflemiştir. Farklı görüş, inanç ve meslekten insanların oluşturduğu topluluk kendini “özgür gayri resmi bir topluluk” olarak tanımlamıştır. Grup varlık sebebini “temel insan haklarının korunması, sosyal ve dini ifade özgürlüğünün yanında, savaşa karşı ve hak ihlallerini koruyan uluslararası sözleşmeleri benimseyen ve BM Evrensel Beyannamesinin korunması” açıklamıştır (Thomas, 1999: 223–224). Çekoslovakya hükümeti Charter 77’nin varlığını kabul etmedi. Ancak, ABD Dış İşleri Bakanlığı, Avusturya, İngiliz, İsveç dışişleri bakanlığı; İngiliz İşçi Partisi, İtalya Sosyalist ve İtalya komünist partisi tarafından Çekoslovakya hükümetinin tavrının insan haklarına aykırı olduğu hususundaki eleştiriler ve politik baskılarının sonucu olarak Çekoslovak hükümeti Charter 77’yi kabul etmek durumunda kaldı (Thomas, 1999: 225). Elbette Çekoslovakya hükümetinin Charter 77’yi tanımada yalnızca dış baskının sonucu olarak kabul edilemez. Çünkü bütün iç baskılara rağmen Charter’in imzacı sayısı kısa zamanda bin kişiyi bulmuştur. Olasıdır ki özgür bir atmosferde bu sayı (Thomas, 1999: 225)¹¹ çok daha fazla olabilirdi.

Charter 77 kitlesel bir hareket olamadı. Ancak, Çekoslovakya’da insan hakları dili üzerinden gelişen muhalefetin önemli bir adımı oldu. Grup Çekoslovakya

---

¹¹ Çekoslovakya içişleri bakanlığının tahminlerine göre eğer özgür bir ortam sağlanırsa 2 milyon kişinin imzalaması bekleniyordu.

hükümetine yönelik içerde ve dışarıda ahlâki ve hukuki temelde yapılan eleştirileri canlı tutulması hususunda önemli bir görevi yerine getirdi (Thomas, 1999: 227). Bununla birlikte, Charter 77, VONS(illegal idi) ile birlikte Çekoslovakya’da vuku bulan insan hakları ihlalleri ile ilgili belgeleri Batı ülkelerinde bulunan Helsinki İzleme Grubu, ABD Helsinki Komisyonu ve AGİK gibi kurumlara ulaştırdılar. Bu şekilde Batı ülkelerinde hükümetlerinin aleyhinde kamuoyunun oluşmasını sağladılar.

G. 3. İtalya

İtalya’da 1987 yılında Roma merkezli olarak İtalya Helsinki Komitesi kuruldu. İtalya Helsinki Komitesi, İnsan Hakları için Uluslararası Helsinki Federasyonu’nun da üyesidir. Derneğin web sayfasında derneğin amacı Helsinki Nihai Senedi’nin uygulanmasını ve hem İtalya’da hem de diğer ülkelerdeki insan hakları ihlallerini gözetlemektir.

G. 4. Rusya

Moskova Helsinki Grubu 1976 yılında Helsinki Nihai Senedi’nin izlenmesi amacıyla Yuri Orlov öncülüğünde kuruldu. Yuri Orlov ve Grubun kuruluşunda yer alanlar, Sovyet yönetimince cezalandırıldı ve ülkeyi terk etmeye zorlandırıldılar. Grup 1989 yılında yeniden faaliyetlerine resmi olarak başlamıştır (Moskova Helsinki Grubu, 2006)

G. 5. ABD

1978 yılında Helsinki İzleme komitesi ABD’de kuruldu. Kuruluş amacı Avrupa, Kanada ve Doğu Avrupa’daki insan hakları ihlallerini izlemek olarak

belirleyen komite daha sonra İnsan Hakları İzleme olarak ismini değiştirmiştir (HRW, 2006).

G. 6. İsvet

İnsan Hakları İçin İsvet Helsinki Komitesi 1982 yılında kuruldu. Derneğin web sayfasında derneğin amacı Helsinki Nihai Senedine imza atan ũlkelerdeki insan hakları durumunun iyileştirilmesi ve demokratikleşmeyi desteklemek olarak belirtilmiştir (İnsan Hakları İçin İsvet Helsinki Komitesi, 2006).

G. 7. İsviçre

İsviçre Helsinki İzleme Komitesi 1978 yılında kuruldu. Helsinki Nihai Senedi'nin ũncü Sepetinde yer alan konuları izlemek amacıyla kuruldu (İsviçre Helsinki İzleme Komitesi, 2006).

H. Sivil Toplum Hareketlerinin İşlevi

İnsan hakları ihlallerine karşı çıkan muhalif gruplar farklı kesimden insanları STK'lar aracılığı ile bir araya topladı. Bu durum, aynı zamanda top yekũn değişim ve muhalefet yerine parçalı değişim ve olay tabanlı muhalefetin gelişmesinin ũnũnũn açtı. Bir anlamda da modern sũylemin yerinin adım adım post-modern sũyleme bıraktığı sũylenebilir. Bu bağlamda, Helsinki Nihai senedinin insan hakları normları Doğu Avrupa'daki devlet-toplum ilişkilerinde bir kolaylaştırıcı rol ũstelendi (Thomas, 1999: 228). Aynı zamanda, muhalif hareketler, içerde komũnist yũnetimlerin ũzgũvenlerinin

sarsılmasına (Thomas, 1999: 229) ve Komünist partilerin meşruiyetini tartışmaya açmıştır.

Charter 77 üyeleri insan hakları normlarını rejimin içinde siyasi reformlar yapmak amacıyla kullanma girişiminde bulunmuşlardır. Polonyalı aktivisler de bu normları sivil toplumu dini, sosyalist, milliyetçi entelektüel ve işçiyi güçlendirmek ve bir araya getirmek için insan haklarını bir araç olarak kullandı (Thomas, 1999: 233).

1980’li yılların başlarında Polonya ve Çekoslovakya da kurulan insan hakları örgütleri ve muhalif gruplar, Komünist Parti rejimlerinin düşürülmesi ve siyasi hegemonyanın kırılmasını başaramasalar da Doğu’da muhalif ses olarak ortaya çıkmaları iç dinamiklerin değişim talebini dillendirmeleri yönüyle de başarılı oldular. Bu örgütlerin siyasi olarak Komünist partilerin karşısında başarılı olamamasının en önemli sebebi Sovyetlerin Doğu Avrupa’da süren siyasi ve askeri Sovyet hegemonyasının etkisidir (Thomas, 1999: 228). Bunun tarihsel arka planına bakıldığında Sovyetlerin 1956 Macaristan işgali ve 1968 Çekoslovakya’ya müdahalesi muhalif grupları yalnızca iç dengelere göre hareket etmemesini ve Sovyet etkisini göz ardı etmesini imkânsız hale getirmekteydi.

Helsinki networkü içinde yer alan sivil organizasyonlar, 1976 yılını ortalarında hazırladıkları insan hakları ihlallerini raporlarını Amerika ve Batılı Dışişleri Bakanları’na ulaştırmaya başlamışlardır. Doğulu sivil toplum örgütleri bu şekilde Batılı yönetimler üzerinde baskı oluşturarak, Doğudaki insan hakları ihlallerine duyarlı olmaları için çaba göstermişlerdir. Bu tavır, Amerikan yönetimi üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Thomas, 2002: 32). Sivil Toplum örgütleri yalnızca Batılı yönetimlerle ilişki geliştirmediler aynı zamanda Batılı sivil toplum örgütleri ile de ilişki kurarak, bu kurumların kendi hükümetleri üzerinde baskı oluşturması için çaba gösterdiler. Bunun sonucu olarak, “Doğudan gelen ihlal haberleri Batıdaki aktörlerin

Doğu rejimleri üzerinde baskı oluşturmaya neden oluyordu” (Thomas, 2002: 40)¹². 1976 yılındaki komünist partilerin toplantısında İtalyan ve İspanyol komünist partileri de Doğu bloğu ülkelerine baskı yapan grupların arasına katılmıştır. İki parti, Doğu bloğu ülkelerinin Helsinki'nin insan hakları normlarına uyulması hususunda lobcilik yaptılar. Batıdaki Kiliselerde, Doğulu sivil toplum örgütlerinin seslerine karşılık vererek, 1976 yılının yazında, Batıdaki Katolik rahipler Çekoslovakya hükümetinin Helsinki ilkelerine uymasını ve siyasi mahkûmları serbest bırakmasını ve din özgürlüğünün korunmasını talep ettiler. Protestolara dünya Kiliseler Konseyi de katılarak (Thomas, 2002: 28) Doğuda insan haklarının korunmasını istediler.

Sivil Toplum örgütleri eylemlerini yurt dışına da taşıdılar. Avrupa basınında sık sık Sovyetler Birliğindeki durumu anlatan pek çok haber ve yazı çıkmaya¹³ başladı. Batı radyo istasyonlarında da bu durum hakkında daha fazla yayınlar yapıldı. İnsan hakları eylemleri hakkındaki bilgiler Sovyet vatandaşları arasında yayıldı ve pek çok insan bu olu bitenlerden oldukça etkilendi (Eliot, 1989: 102-103). Bu durum, Sovyetler ve uyduları üzerindeki Batı baskısını artırdı. Uluslararası Af Örgütü, Helsinki Watch ve benzerleri STK'larda çalışan aktivistleri de baskılarını artırdı. Bunun sonucu olarak, Doğu'da Andrei Sakhavrov, Sergei Kavaljov, Larissa Bogarad, Vaclav Havel, Pavel Bratinka, Arpad Goncz, Bronislaw Geremek, Yuri Orlav, Vladimir Bukovski, Hristo Zhelev ve birçok diğer önemli şahsiyetin varlıklarının korunması mümkün olmuştur (Eliot, 1989: 102).

---

12 Sivil insan hakları grupları amerikan hükümetine baskı uygulayarak, doğudaki insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesi için çaba gösterilmesine gayret etmişlerdir. Bunlardan biri olan - International Freedom to Publish Committee of the Association of American Publishers (AAP), 1977 yılının Aralık ayında yaptığı açıklamada Amerikan hükümetinin doğudaki insan hakları ihlalleri devam ettiği sürece yayıncılık alanında ticari antlaşma yapmasını istedi.

13 Özellikle Radio Liberty, Free Europe, the BBC and Voice of Amerika(Eliot 103)

J. Helsinki Sürecinin Farklılığı

Helsinki Nihai Senedini Avrupa barışının Magna Charta'sı(Alman Sosyalist Cumhuriyeti, 1977: 64- 65) olarak tanımlanan ve Doğu ile Batı arasında soğuk savaş döneminde yumuşama yaşanmasına imkân tanıyan bildirgedir. İki pakt arasında, yumuşama Avrupa'da barışın tesis edilmesinin önünü açmıştır.

Helsinki Nihai senesinde, uluslararası ilişkiler tarihinde ilk defa, devletler arası ilişkilerin düzenlenmesinde insan haklarına atıf yapılmaktadır (Korey, ?: 16- 17). Yine ilk kez bu süreçte, üye devletlerin AGİT belgelerine aykırı davranışlar tespit edildiği takdirde, üye devletlerin uluslararası hukukça meşru sayılan önlemlere ve zorlama yollarına başvurulmaları “içişlerine karışma olarak nitelenemeyeceği” de belirtilmiştir (Dağı, 1998: 124). Bu şekilde, insan haklarının uluslararasılaşması ve “ortak sorun” haline getirmiştir (Gülmez, 2006: 87)¹⁴.

Helsinki süreciyle birlikte Doğu Avrupa ve Batı Avrupa arasındaki derin ideolojik çatışmaya rağmen, Bauman'ın ifade ettiği gibi “öteki ile karşı karşıya gelmek, her şeyden önce kendini tanımak” (Bauman, 1996: 15) açısından Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinin kendilerini ve birlerinin kimliklerine dair önemli bir tartışma zemini açtığı gibi bu iki blok arasındaki ortak paydaların tespit edilmesine de olanak sağladı.

Bu ilkelerle birlikte AGİK yapısal olarak da farklılık göstermektedir. AGİK kurumsal bir yapıya sahip olmamakla birlikte usuller bütünü olarak varlığını sürdürmüştür. Bu çerçevede, AGİK'in en önemli usulleri İnsani Boyutu Mekanizmasında görülmektedir. İnsani Boyut Mekanizması iki usul ön görmüştür: Devletlerarası diyalog-işbirliği usulü ve uzman-raportör misyonları usulü. Usulün

---

¹⁴ Uluslararasılaşma, insan haklarının, devletlerin yalnızca kendisi ile yurttaşı olan bireyler arasında bir “iç sorunu” sayılmaması, aynı zamanda tümünü ilgilendiren, tümü için sorumluluk ve yükümlülükler getiren bir “ortak sorun” olarak görülmesidir.

işletilebilmesi, gerek ihlal durumlarını (situations) gerekse özel olayların (cases) her ikisini de kapsamaktadır. Özel olaylarla kastedilen bireysel hakların özel ihlalleridir. İhlal durumları ifadesiyle de AGİK taahhütlerine göre yoğun olmasa da devletin siyasi veya hukuki sisteminden kaynaklanan, devletin idari ya da yasama uygulamalarıyla ortaya çıkan ihlal modelleri kastedilmektedir (Gündüz'den aktaran Döner, 2003: 111). Bu Mekanizma komünizmin yıkılışına kadar Batılı devletlerin elinde Doğulu devletlere karşı, onları insan hakları konusunda zorlayacak ve sıkıştıracak bir silah görevi gördü. Öyle ki, 1989–1990 arasında bir yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede yaklaşık 100 defa kullanıldı. Bu AİHS gibi diğer insan hakları mekanizmalarıyla karşılaştırıldığında rekor düzeyde bir rakamdır (Döner, 2003: 112).

Helsinki Nihai Senedinin üçüncü sepeti Doğu ve Batı arasındaki münasebetlerin şekillenmesinde en önemli öğelerinden biri olarak bu tarihten itibaren yer almaya başlamıştır. İnsan hakları, 1975 Helsinki Nihai Senedi ve ardından gelen 'izleme toplantıları'nda Doğu-Batı ilişkilerinin önemli ideolojik çatışma alanlarından birisi olmuştur. Bu dönemde, ABD yönetimin izlediği politikalar açısından bakıldığında, insan hakları dış politikanın enstrümanı olmuştur.

ABD yönetimi, 1970'li yıllarda insan hakları gerekçesiyle, özellikle Latin Amerika ülkelerinde yoğunlaştırdığı diplomatik ve ekonomik baskı, siyasallaşan insan hakları söyleminin otoriter rejimlere yönelik eksenini oluşturmuştu (Dağı, 2000: 12). Helsinki Nihai Senedi karşılıklı rızaya dayalı olarak devlet başkanlarınca imzalanmasına rağmen takip eden yıllarda, Batı basını Doğudaki insan hakları ihlalleri gündeme taşıdı. Helsinki sürecinde, Batı kendi bulunduğu seviyeyi baz (Alman Sosyalist Cumhuriyeti, 1977: 59) alarak, Doğunun Nihai Senede uymasını beklemiştir. Batı ülkeleri, Helsinki Nihai Senedinin 3. sepetini sosyalist ülkeleri ideolojik alanda yıpratmak için bir fırsat olarak (Alman Sosyalist Cumhuriyeti, 1977: 20) değerlendirdiler. Doğu ülkeleri, Nihai Senedin entelektüel, kültürel ve insani

konulardaki 3. Sepetin uygulanması hususunda, Batı devletlerinin müdahalelerine devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmaması prensibinin tam olarak uygulanması talep etmişlerdir (Alman Sosyalist Cumhuriyeti, 1977: 64). Ancak, Helsinki Nihai Senedinin 3. sepeti insan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek bir başka ülkenin iç mücadelesine dair tavır alma meşruiyeti vermektedir.

1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi birçok ülke tarafından imzalanmış olmasına rağmen ülkeler insan haklarını uluslararası ilişkilerin bir ögesi olarak görmediler. Bu nedenle de diplomatik ilişkilerde evrensel beyannameye çok fazla atıf yapılmamıştır (Thomas, 1999: 207). Helsinki Nihai senedi, iki pakt arasında görüş ayrılıklarına rağmen ortak zeminin oluşturan insani değerler olarak insan haklarının ortaya çıkması globalleşme ve bir devletlerin veya paktın tek başına yaşayamayacağı bir dünya konjonktürün ortaya çıkması ile yakından alakalıdır. Bunun sonucu olarak insan hakları, devletlerin uluslararası arenada ve ülke içinde hükümetlerin meşruiyetinin ölçüsü konumuna gelmiştir. 1991 Moskova İnsani Boyut Konferansı Belgesinin (Döner, 2003: 110) girişinde ilk defa olarak, insan haklarına, temel özgürlüklere, demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne ilişkin sorunların sadece bir devletin iç işleri sorunu olmadığı, bunların uluslararası yönünün olduğu, çünkü bunlara saygı göstermenin uluslararası düzenin temellerinden birini teşkil ettiği açıkça vurgulanmıştır. Bu vurgu, tek kutuplu dünyanın ortaya çıkmasının verdiği rahatlığın etkisi ile bir belgede açıkça söz edilmiştir. Daha önceki dönemlerde insan hakları hukuki yaptırım koyma imkânını uluslararası kurumlara vermese de ülkelerin bir biriyle olan ilişkilerinde önemli bir öge haline gelmiştir. Bir devlet içinde mevcut insan hakları ihlallerine diğer devlet veya devlet gruplarının müdahalesini uluslararası hukuk bakımından meşru hale getirmez (Döner, 2003: 71–72). Fakat insan hakları bir ülkenin dünya kamuoyu nezdinde itibarlı olması için insan hakları ihlalcisi olmaması

önem arz etmektedir. İnsan hakları ihlalcisi bir devlet uluslararası arenada meşruiyeti sorgulanan bir olacaktır.

Helsinki Nihai Senedi, pragmatik insan hakları politikalarının Doğu Avrupa Ülkelerinin içerde dönüşümüne neden oldu. Tabii ki Helsinki Nihai Senedi tek başına komünizmin çökmesine sebep değildir. (coersive) güç olarak ve Doğu bloğu ülkelerinin izolasyonuna neden olabileceği için insan hakları önemli rol aldı (Thomas, 1999: 232)

Doğu Avrupalı devletlerin öncelikleri ne olursa olsun, var olan hegamonik bloğun üstesinden gelmek için toplumsal meydan okumayı oluşturabilecek ve onların özgürlüklerini sağlayabilecek bazı imtiyazlar gerekiyordu. Ve Çekoslovakya ve Polonya da Helsinki surecine gösterilen siyasi tepkiler de sürpriz değildi. Gerçekte stratejik olarak bakıldığında Helsinki surecinin devlet-toplum ilişkilerine ve diplomatik pratiğe nasıl bir katkıda bulunduğu bakılmalıdır ve aynı zamanda Komünist yönetimlerin iktidardan indirilmesindeki katkısı da önemlidir. Olaylara bakıldığında uluslararası İnsan Hakları normları kâğıt üzerindeki gelişmelerden daha fazla bir değer taşımaktadır (Thomas, 1999: 233).

Helsinki Nihai Senedi ile başlayan süreçle birlikte Batılı ülkelerin Doğu Avrupa ülkeleriyle yaşanan insan hakları ihlallerini gündemleştirmelerinin önünü açtı. Nihai Sened, “yapılan görüşmelerde insan hakları uygulamalarının gündemleşmesi ve bu ülkelerdeki insan hakları ihlallerinin konuşulması zeminini meşrulaştırdı” (Thomas, 2002: 27) .

V. SONUÇ: İNSAN HAKLARINI SAVUNMAK

Modern devlet kuramlarında iktidar “Mutlak İktidar” ve “Sınırlı İktidar” geleneği ekseninde iki ana mecrada tartışılmıştır (Çetin, 2005: 129)¹⁵. Ancak, son elli yılda ise birey ve siyasi iktidarın sözleşmesinin üzerinde devletlerin sözleşmeler yoluyla kendilerinden üstün bir yapı inşa etmeye başladığı bir süreci görmekteyiz (Çetin, 2005: 129). Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Avrupa’da devletlerin bir birlerine üstünlük sağlayamadığı/sağlamayacağını göstermiştir. Savaşın galip çıkarmadığı bir coğrafya da devletlerin birlikte yaşama yoluna gitmesi ve bunun asgarî şartlarını ortaya koymasını zorunluluk olarak ortaya koymuştur. Bu zorunluluk hali devletleri kendi egemenliklerinden feragat ederek, uluslararası yapılar-Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi- inşa etmelerine yol açmıştır. Bu durum doğal olarak, insan hakları ve ülkelerin iç işlerinde bağımsız olma hakkı arasında bir tansiyonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, uluslararası hukuk ve iç işlerine karışmama ilkeleri arasında oluşan denge sivil toplum örgütlerin siyasal alanda etkin rol almaya başlaması, ekonomik ilişkiler, medyanın etkin rolü nedeniyle insan hakları dış politikanın önemli bir argümanı haline gelmiştir. Bu nedenle insan hakları yalnızca içerde birey devlet ilişkisinin meşruiyet ölçütü olmakla kalmamakta bununla birlikte uluslararası ilişkilerde devletlerin uluslararası hukuka bağlılığı hasebiyle de bir meşruiyet ölçütü haline gelmektedir. **İnsan haklarını biricik kılan özellik onun hem içerde hem de dışarıda meşruiyet kaynağı olmasıdır.**

“Devletlerin egemenlik hakları ile uluslararası hukuk özelde de insan hakları arasında içkin bir çatışma vardır” (Saral, 2005: 88). İnsan hakları, uluslararası

---

¹⁵ Birinci Geleneğin Simge İsimleri Machiavelli Ve Hobbestur. İkinci Geleneğin İse Locke’tur .

hukukunda önemli bir parçasıdır. Bu nedenle de, devletler arası ilişkilerin (Saral, 2005: 288) konusudur. İkinci Dünya savaşı sonrasında, ortaya çıkan uluslararası kurumlar insan hakları ve ulusal egemenlik çatışmanın ana eksenini oluşturmaktadır¹⁶. Çünkü ulus devletler üzerine kurulu uluslararası sistem, “tarihsel formasyonu itibariyle ulusal egemenlik ve bu egemenliğin diğer ülkelere yüklediği içişlerine karışmama ilkesinin benimsenmesiyle gerçeklik kazanabilmiştir“ (Dağı, 1998: 117).

Birleşmiş Milletler sistemi içinde egemenlik anlayışında 1945’den bu yana bir dönüşüm geçirmektedir (Dağı, 1998: 121). Bu dönüşümde insan hakları haklı olarak önemli bir yer teşkil etmektedir. İnsan hakları ihlallerini **içişleri gerekçe** gösterilerek, dünyanın gündeminden düşürülemeyecek bir konu olmaya başlamıştır.

İnsan hakları ile geleneksel dış politika anlayışının temel unsuru olan Ulusal çıkar ve güvenlik kaygılarına dayalı sistem arasında her zaman örtüşme olamamaktadır. Bu uyuşmama hali insan haklarının dış politikada etkin bir enstrüman olmasını sağlamakla birlikte onun uluslararası meşruiyetini zedelemektedir (Dağı, 2000: 205). Özellikle, ABD’nin Irak işgali bu tezdı en açık şekilde ortaya koyan bir olay olmuştur. Doğu Avrupa ile girilen mücadelede insan hakları ne kadar öncü rol almışsa Irak işgali ile birlikte işgal ve insan hakları arasında kurulan terkipte insan hakları kazandığı değeri yitiren bir ahlâki norm olmaktadır.

1970 yıllarda Doğu ve Batı arasında zorunlu münasebetlerdeki artışın belirli bir anlaşma çerçevesinde yürümesi ve iki bloğun varlıklarını korurken, bir birleri ile kuracakları ilişkinin asgarî zemini Helsinki Nihai Senedi oluşturmaktadır. Senedin üçüncü sepetinde yer alan insan hakları iki blok arasında bir ortak değer haline dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda Batının kendi “öz değeri” olarak

---

16 Bir devletin içindeki insan hakları ihlallerine diğer devletlerin müdahalede bulunmasının iki yolu bulunmaktadır: Birinci yol ilgili devletin rızası göstermesidir. İkinci yol ise BM Güvenlik Konseyinin, 39. maddesi gereğince müdahale etme hakkı doğmaktadır (Önder 72). Bu iki yol dışında, bir ülkenin iç işlerine doğrudan müdahale etme hakkı bulunmamaktadır.

gördüğü insan hakları üzerinden Doğunun devlet birey ilişkisinin dönüşmesine katkı sağlamıştır.

İnsan hakları, aynı zamanda Avrupa kültüründe, ikonografik bir konum kazanmıştır (Weiller, 2005: 73). Batılı ülkeler bu değerler üzerinden bütün dünya ile ilişkilerinde kendi üstünlüklerinin bir ölçüsü olarak kendi ülkelerindeki insan hakları durumu ile öteki dünyanın insan hakları durumunu karşılaştırarak insanlığın gelmesi gereken son aşama olarak kendi halleri olduğu izlenimini sürekli pekiştirmektedirler. Çünkü insan hakları ihlalleri batını geçmişi öteki dünyanın şimdiki halinin tasvir edilmesinde özdeşlik kurulmasına imkân tanımaktadır.

Batılı ülkeler Doğu bloğu ülkeleri ile kurdukları ilişki de insan hakları genellikle söylem olarak batılı ülkelerin ideoloji üstünlüğünü hizmet etmiştir. İnsan hakları kamuoyunun oluşması ve dışarıdan Sovyetlere müdahalenin Batılı kamuoylarında meşrulaşmasına imkân tanıyabildiği gibi Sovyetler karşısında Batılı ülkelerin kapitalist sosyalist ayrımı ekseninde tartışmasının önüne gecilerek insan hakları gibi daha görece tarafsız bir kavram üzerinden ideolojik mevzi kazanmaya çalışmıştı. Bu nedenle de ekonomik yardımları ve ticari ilişkilerinin kurulmasının şartlarından biri olarak ortaya konulan insan hakları Doğulu ülkeleri kendi vatandaşları ile kuracağı ilişki de batılı standartlara uygun hareket etmeye zorlamışlardır. Bu zorlama batılı ülkelere Doğu karşısında ahlâki bir üstünlük sağladığı söylenebilir (Mullerson, 1989: 107). Bu en azında kendi kamuoyları nezdinde böyledir. Bununla birlikte, Doğulu ve batılı STK'lar arasında gelişen ilişkilere bağlı olarak, STK'lar kendi ülkelerinin dış politikalarının insan haklarını bir dış politika parametresi olarak ele alması için baskı oluşturmaya sebep oldu. Bu hususta ABD Helsinki İzleme Komisyonunda insan haklarının dış politikanın parametresi olması yönünde önemli adımlar attığı söylenebilir. Onlar Doğuya yapılacak yardımların insan hakları alanında yapılacak iyileştirmelerle paralel olması

gerektiğini savundular (Thomas,1999: 229). Bu yaklaşım zamanla Amerikan dış politikasında söylem bazında çokça yer almaya başladı. Ekonomik destekler ile insan hakları arasında kurulan bağ zamanla Sovyet rejimi tarafından da benimsenmeye başlamıştır.

Doğu Avrupa ülkelerindeki insan hakları ihlalleri ile ilgili raporlar çıktıkça Batılı Sosyalist ve Komünist partiler buna yönelik politikalarını netleştirmek zorunda kaldılar. Bu partiler, Doğudaki insan hakları ihlallerine karşı sert tutum almaya başladılar. Özellikle, 1976'da Doğu Berlin'de düzenlenen yüksek profildeki isimlerin ve 29 komünist ve işçi partisinin katıldığı konferansta İtalyan ve İspanyol Komünist Partiler Helsinki sürecinin olumlu yanlarını gösterdiler ve bütün partileri Nihai Senedin ve uluslararası insan hakları sözleşmelerin uygulanması için gerekli uygulamaların yapılmasına destek vermeye çağırıldılar (Thomas, 1999: 214). Bu çağrıya olumlu tepki aldılar.

Yerel ve uluslararası devlet dışı aktörlerin katkısı ile insan hakları bu dönem iki blok arasındaki önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir. Doğu Avrupa'daki Sivil toplum örgütleri, ülkelerindeki insan hakları ihlallerini raporlaştırarak, bu ihlallerin AGİK müzakerelerinde gündem olmasını sağladılar (Thomas, 2002: 36). Aynı zamanda Sivil toplum örgütlerinin batılı hükümetlere yaptıkları baskı sonucu olarak, bu ülkelerin AGİK Sürecinde aktif rol almasını katkı sağladılar.

Nihai Sened ile başlayan Helsinki Sürecinde Batılı Devletler ve Doğulu muhalifler arasında bir söylem birliği oluşmaya (Aral, 2006: 100) başlaması açısından da önemlidir. Muhalifler ve Batılı Devletler arasında insan hakları ihlalleri konusu üzerinden bir geliştirilen dil bir yandan muhalefetin dili olarak yükselirken öte taraftan batılı devletlerin Doğu üzerindeki değişim baskısının dili haline gelmiştir.

AGİK sürecinde, yapılan üç izleme toplantısı ve ara toplantılar ve konferanslar sonucunda AGİK'in insani boyutunda büyük gelişmeler sağlandı. Viyana İzleme Toplantısı sonunda kabul edilen Sonuç Bildirisinin öngörmüş olduğu İnsani Boyut Konferanslarından ikisi, Viyana İzleme Toplantısının ardından, ilki Paris (30 Mayıs–23 Haziran 1989) ikincisi de Kopenhag'da (5 Haziran–29 Temmuz 1990) olmak üzere arka arkaya yapıldı. Kopenhag İnsani Boyut Konferansı sonunda demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve azınlık hakları dahil insan hakları ve temel özgürlükler alanında büyük ilerlemeler sağlandı. Doğu ve batı arasındaki bu yakınlaşma, Batı Avrupa'da 16. yüzyılda siyasetin ilahi köklerinden sıyrılarak, dünyevileşmesi ile başlayan ve daha sonra iki seküler dünya görüşü olarak varlıklarını sürdüren; Kapitalist batı ve Komünist Doğunun kendi aralarındaki uçurumu Helsinki Süreci ile insan hakları üzerinden daralttığı görülmektedir. **İki bloğun vatandaşları insan hakları, demokrasi gibi değerler üzerinden yeniden bütünleşmeye doğru adımlar atmışlardır.**

Sovyet Birliği ve diğer ülkelerdeki dindarları, milliyetçileri ve diğer muhaliflerin insan hakları etrafında toplanması Yury Orlov'a göre Helsinki Nihai Senedinin önemli bir katkısı bulunmaktadır (AGİT, Time Line). Doğu Bloğunun Marksist Leninist ideolojisi ile Batının liberal dünya görüşünün insan haklarını uzlaşma kavramı olarak kabul etmesi Avrupa'nın bütünleşmesi hususunda önemli bir adım olmuştur. Ancak, söylemdeki yakınlaşmaya karşı pratikte özellikle Doğu blok ülkelerinin bürokrasisi insan hakları hususundaki duyarsızlığına devam ettirmiştir.

Dış politika ve insan hakları arasındaki çatışma bu dönemde hissedilir düzeye çıkmıştır. Çünkü insan hakları içeri ve dışarı arasındaki ayrımı ortadan kaldırırken, öte taraftan klasik diplomasinin ulusal egemenlik ve karışmazlık ilkelerinin varlığı arasında bir çatışma süre gelmiştir (Dağı, 1999: 75). İnsan hakları gerekçesi ile Westfalya ile ortaya çıkan uluslararası sistemin temel ilkeleri göz artı edilmeye

başlanmıştır. Bu bağlamda, insan hakları yeni dünya sisteminin oluşmasının önemli kavramlarından biri olmaktadır.

1980’li yıllarda uluslararası değerlerin ve normların devletler üzerindeki etkisi hususunda iki görüş hakim olmuştur. Birinci görüşe göre, uluslararası normlar devletlerin davranışlarını koordine edecekti. İkinci görüşe göre ise uluslararası normlar güçlü devletlerin çıkarlarına kullanılacaktı (Thomas, 2002: 25). Hangi görüşün doğruyu temsil ettiğinden ziyade bu görüşler çerçevesinde bu dönemin değerlendirilmesi yapıldığında ortaya çıkan sonuç yeni bir düzenin kurulmaya başladığıdır. Bu düzenin tamamen güçlü devletlerin lehine olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Ancak, oluşan bu yeni sistemin güçlü devletlerin aleyhine olmadığını söylemek gerekir.

Toplumsal barışın ve uzlaşmanın temeli insan haklarına dayalı bir siyasal düzenin geçerli olmasıdır. Bu nedenle, günümüzde genellikle mağdurların(veya işgalcilerin) dili haline gelen insan hakları; salt mağdurların bir talebi olmaktan çıkıp, sağlıklı bir devlet/toplum, toplum/birey ilişkisi isteyen bütün vatandaşların ortak bir talebine dönüşmesi (Dağı, 2000: 202) bir zarurettir. İnsan hakları yalnızca iç işlerinde bir dengenin ve uzlaşmanın sağlanmasında rol yüklenilecek bir kavram değildir. Günümüz dünyasında bir bölgedeki huzursuzluğun çok kısa zamanda dünyanın diğer bölgelerine sirayet ettiği de göz önüne getirildiğine insan haklarını savunmak yalnızca ahlâki kaygılar ile ikame edilen bir politikanın sonucu olamaz. İnsan hakları aynı zamanda barış içinde yaşayan bir dünyanın oluşmasının asgarî şartlarından biri olmaktadır (Dağı, 2000: 202). Uluslararası güvenlik adalet ve insan hakları göz ardı edilerek sağlanamayacağı yakın dönemde yaşanan tarihi gerçekler göstermiştir.

İnsan hakları bir ideolojik söylemin veya ideolojik görüşün eseri ve onların uygulamaya koyabildiği değerler olarak görülemez. İnsan hakları her devletin ideolojisinden bağımsız olarak kabul edilmesi gereken asgarî bir zemin olmaktadır.

Ancak, insan haklarını bir ideolojik söylemin aracı haline getirmeye çalışmak; insan haklarını, kültürel emperyalizm olarak karşı çıkılan bir değere dönüştürür. Öte yandan, toplumun ekseriyetinin karşı çıktığı ancak marjinal grupların gündeme getirdiği bir değer olarak da insan hakları sıkça gündeme gelmektedir. Bu her iki durumda da insan haklarını bir uzlaşma merkezi olmaktan uzaklaşmaktadır.

İnsan hakları toplumsal yaşamda çözümlenmesi gereken ‘reel’ bir sorunun çözümüne katkı sağlar. “İdealist, bu haliyle yaşananlardan kopuk bir talepler dizini gibi görülen insan hakları, gerçekte, son derece pratik ve yaşamsal sorunların çözümünü öngören ‘pragmatik’ bir kavramdır” (Dağı, 2000: 211–212).

Devletlerin varlık sebebine tekabül eden vatandaşının güvenliğini sağlama (Dağı, 2000: 213) sorunu toplumun içinden gelen şiddet veya huzursuzluk nedeniyle sağlanması mümkün olmayan atmosfer oluşturduğu gibi uluslararası nedenlerle de devlet vatandaşlarının güvenliğini sağlayamayabilir. Her iki durumda da devlet iktidarı zafiyet içinde olduğu bu nedenle de güçsüz olduğu için yapması gerekenden geri durduğu bu nedenle de mazur görülebilir. Ancak, devletin kendi varlık nedenine aykırı olarak insan haklarını ihlal ederek, vatandaşlarının güvenliğini tehlikeye atması güvenlik zafiyetinin en üst halidir. Bu durumda, İster geleneksel meşruluk, isterse karizmatik veya devrimci meşruiyet prensiplerini takip eden düzenler yahut ister temelde dini meşruiyete başvuran toplumlar, isterse temelde din-dışı meşruiyete sahip olan yönetimler, izledikleri söz konusu meşruiyet prensiplerini ihlal ettiklerinde, meşruiyetlerini kaybeder, meşrulaştırdıkları başka bir otorite veya yönetimi getirme çabasına düşerler (Okumuş, 2003: 46). Cari sistemin işlemez duruma düşmesi ve toplum ile iktidar arasında görüş farklılıklarının derinleşmesi ve siyasal iktidarın toplumun bütün fertlerini temsil edemeyecek durumu gelmesi insan hakları ihlallerini artırıcı bir sebep olduğu gibi istikrarsızlık aynı zamanda insan haklarının derinlemesine topluma nüfuz etmesini engelleyici bir nedendir.

Schmitt, olağanüstü dönemleri hukukun mevcut olmadığı (ortadan kalktığı) başlangıç zamanlarına benzetir ve bu dönemlerde devlet otoritesinin “hukuku yaratmak” (yeniden tesis etmek) için hukuka ihtiyacı olmadığını söyler. Schmitt’e göre, “olağanüstü hal, devlet otoritesinin özünü en açık şekilde ortaya koyar. Burada karar, hukuk normundan ayrılır ve (paradoksal olarak formüle etmek gerekirse) otorite, hukuku üretmek için haklı olmak gerekmediğini kanıtlar” (2002: 20). Hukuka ihtiyaç olmadığı anlarda devlet otoritesinin meşruiyetinin yitirdiği anlardır. Ancak, bu anlarda bile devletin dayandığı temel ahlâki olması gerekir ki yeniden düzen tesisi mümkün olabilsin.

Poggi’ye göre, Carl Schmitt’in “modern devletin yasallığı vurgulaması, yani devletin kararlarının oluşması ve uygulanmasında belirli usul kurallarına uymayı öngörmesi, ‘yasal-ulusal meşruiyet’ fikrini içermekten çok, bizzat meşruiyet kavramını dışlamak ve aşmak içindir”(1991: 128) düşüncesini aşmak ve İnsan hakları biçimsel olmaktan çıkarma teşebbüsünde bulunmak için kadim kültürler ve modernite arasındaki farkın irdelenmesi gerekir. “Kadim kültürlerin hepsinde, önce varoluş problematiki çözülür; ona bağlı bir epistemoloji problematiki çözülür; aksiyoloji epistemolojiye bağlıdır; ekonomi siyasete bağlıdır. Ekonomi, bir insan için kaçınılmaz olarak gerekli olan, ancak belirleyici olmayan bir unsurdur”. Modernitenin bu silsileyi tersine çevirdiği (Davutoğlu, 2002: 38–39) dikkate alındığında insan haklarının temellendirilmesinde zafiyetin ortadan kaldırılması mümkün görünmemektedir.

İnsan haklarına dayalı bir dünya düzeninin inşa edilmesi için yalnızca devletlerin tutumunun değişmesi ve ahlâki bir zeminde siyaset yapılması ile mümkün değildir. Hak ve insan tanımının hangi çerçevede tanımladığı ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü kuvvet, çoğunluk, menfaat ve imtiyaza dayalı hak anlayışı bu güne kadar zulüm üretmiştir.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

Alman Sosyalist Cumhuriyeti. (1977) *Helsinki ve Sonrası*, İstanbul, Konuk Yayınlar.

Akal, Cemal Bali. (2003) *İktidarın Üç Yüzü*. (2. Baskı), Ankara, Dost.

----- (2003) "Hukuka Karşı Haklar Spinoza'da Yerellik/ Evrensellik Sorunu". *Doğu-Batı*, 21, 31-40.

Ardoğan, Recep. (2006) "İnsan Haklarının Kavramsal Çerçevesi". *İnsan Hakları Araştırmaları*, 5, 9-43.

Akdoğan, Yalçın. (2004) *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, İstanbul, Alfa.

Aral, Berdal. (2006) "Uluslararası İlişkiler ve İnsan Hakları: Kazançlar ve Kayıplar", *Sivil Toplum*, 13-14, 97- 106.

Aydın, Mustafa. (2002) *Siyasetin Sosyolojisi*, İstanbul, Açılım Kitap.

Bazoğlu, Duygu-Sezer. "İstanbul Zirvesi Kafkasya Gölgesinde", *Milliyet*, 16.11.1999.

Berzeg, Kazım. (2000) *Liberalizm, Demokrasi, Kapıkulu Geleneği*, Ankara, Liberte.

----- (1997) "Demokrasi Sempozyumu Konuşması", *13-14 Aralık 1997 Demokrasi Sempozyumu*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 40-43

Badiou, Alain. (2003) *Etik*, İstanbul, Metis.

Bauman, Zygmunt. (1996) *Yasa koyucular ile yorumcular*, İstanbul, Metis.

Brown, Chris. (1999) "Universal Human Rights: a critique", Tim Dunne, Nicholar J. Wheeler(yayına haz.) *Human Rights in Global Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 103-127.

Brzezinski, Zbigniew. (1976) "America In A Hostile World". *Foreign Policy*, 23, 65-96.

Can, Nevzat. (2005) *Siyaset Felsefesi Problemleri*, Ankara, Elis.

- Cangızbay, Kadir.** (2001) “İnsan Hakkı Değil, insan Olma Hakkı”, *Birikim*, 150, 106–112.
- Cevizci, Ahmet.** (2000) *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma.
- Coşkun, A.Vahap.** (2001) “İnsan Hakları ve Liberalizm”, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Diyarbakır, Dicle Üniversitesi.
- Çavalieri, Paola.** (2005) “Genişletilmiş Bir İnsan Hakları Kuramı İçin”, Çeviren: Saliha Nilüfer, *Birikim*, 195, 37–40
- Çetin, Halis.** (2005) “Toplum Sözleşmesinden “Devlet Sözleşmesi”ne Geçişte İki Farklı Yol/Siyaset: ABD ve AB”, *Demokrasi Platformu*, 2, 129–153.
- Dağı, İhsan D.** (1998) “İnsan Hakları, İnsani Yardım Ve Dış Politika”, *Liberal Düşünce*, 9, 116-121.
- (1999) “The Politics of Promoting Human Rights: Turkey and Western Diplomacy”, *Liberal Düşünce*, 13, 75–86
- (2000) *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul, Boyut Kitapları.
- Dağı, Zeynep.** (1998) “Uluslararası Hukuk Bağlamında İnsan Hakları ve AGİK Süreci”, *Liberal Düşünce*, 9, 122–125
- Davutoğlu, Ahmet.** (2002) *Küresel Bunalım*, İstanbul, Küre Yayınları.
- Donnelly, Jack.** (1995) *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Döner, Ayhan.** (2003) *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması Ve Avrupa Sistemi*, Ankara, Seçkin.
- Eliot, Iain.** (1989) *The Helsinki Process And Human Rights In The Soviet Union*, Hill M.Dilys(yay. haz.) Human Rights and Foreign Policy, Newyork, St. Martin’s Pres, 91-115

- Ensaroğlu, Yılmaz.** (2002) *Tamamlanmamış Bir değer İnsan Hakları*, İstanbul, Őehir Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa.** (1997) *Rejim Sorunu*, Ankara, Vadi.
- Evans, Tony.** (1998) “Introduction: Power, Hegemony and the Universalization of Human Rights”, Tony Evans(yayına haz.)*Human Rights Fifty Years On: a reappraisal*, Manchester, Manchester University Pres, 1-23.
- Gemuhluoğlu, Hũlya.** (1996) AGİK (Yayınlanmamış Rapor), Ankara, TBMM.
- Giddens, Antony.** (2001) *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, İstanbul, Metis.
- Gũlmez, Mesut.** (2006) “İnsan Haklarında, Uluslararasılıktan Ulusalüstũlũge Geçiş Süreci ve Tũrkiye’de Durum”, *Sivil Toplum*, 13–14, 83–96.
- Gũrbũz, Ahmet.** (1998) *Hukuk ve Meşruluk*, İstanbul, Beta.
- Guriz, Adnan.** (1999) *Hukuk Felsefesi*, Ankara, Siyasal Kitapevi.
- Habermas, Jũrgen.** (2002) “Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak, Avrupa Ulus-Devleti-Egemenliğin Ve Devlet Vatandaşlığının Geçmişi Ve Geleceği”, İstanbul, YKY.
- Hall, John A. ve John Ikenberry.** (2000) *Devlet*, Ankara, Doruk.
- Hills, Dilys M.** (1989) “Human Rights and Foreign Policy: Theoretical Foundation”, Hill M.Dilys(yay. haz.) *Human Rights and Foreign Policy*, Newyork: st. Martin’s Pres, 3-21
- Hobbes, Thomas.** (2004) *Leviathan*, Çeviren: Semih Lim, İstanbul, YKY.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.** (1996) *Özgũrlükler Hukuku*, İstanbul, Afa.
- Karaosmanoğlu, Fatih.** (2000) “Human Rights, The OSCE Process, Law And Foreign Policy The Case Of Turkey”, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Karatepe, Őũkrũ.** (2000) *İdeolojik Devlet Krizi*, İstanbul, Birey.
- Korey, William.** (?) *Human Rights and The Helsinki Accord*, ?, Foreign Policy Association.

- Locke, John.** (2002) *Uygar Yönetim Üzerine İkinci Deneme Sivil Toplumda Devlet*, İstanbul, Metropol Yayınları.
- İba, Şaban.** (1999) *Milli Güvenlik Devlet*, İstanbul, Çivi Yazıları.
- Mullerson, Rein.** (1989) *Human Rights Diplomacy*, Newyork, St. Martin's Pres.
- Okumuş, Ejder.** (2003) *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*, İstanbul, Pınar Yayınları.
- O'Sullivan, Declan.** (2004) "İnsan Haklarını Anlamada Arap, Avrupa, Amerika ve Afrika Perspektifleri: Evrensellik ve Kültürel Görecelik Yaklaşımları Arasında Bir Tartışma", *İnsan Hakları Araştırmaları*, 2, 21- 48
- Platon.** (1975) *Devlet*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Poggi, Gianfranco.** (1991) *Çağdaş Devletin Gelişimi- Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Çev. Şule Kut-Binnaz Toprak, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Rasmussen, Douglas B.** (2004) "Haklar, Hukuk ve Ahlâk", *Liberal Düşünce*, 36, 285–288.
- Rousseau, J:J.** (1996) *Toplum Sözleşmesi*, Ankara, Öteki Yayınevi.
- Sancar, Mithat.** (2000) "Devlet Akli" *Kıskacında Hukuk Devleti*, İstanbul, İletişim.
- (1998a) "Yasallık İle Meşruluk Geriliminde Hukuk Devleti", *Birikim*, 116, 36–44.
- (1998b) "Hukuk Devleti: Cumhuriyetin Temel Niteliklerinden Biri(Mi?)", *Birikim*, 115, 40–47
- Saral, Emre.** (2005): "Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri Ve İnsan Hakları", *Hukuk Gündemi*, 3, 88–94
- Sarıbay, Ali Yaşar.** (2000) *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul, Alfa.
- Sender, Oral.** (2002) *Siyasi Tarihi 1918–1994*, İstanbul, İmge.
- Schmitt, Carl.** (2002) *Siyasi İlahiyat*, Ankara, Dost.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dış ilişkiler ve Protokol Müdürlüğü. (1996) *AGİT Parlamento Asamblesi*, Ankara, TBMM.

Thomas, Daniel C. (2002) “Boomerangs And Superpowers: International Norms, Transnational Networks And Us Foreign Policy”. *Cambridge Review*, volume 15, Number 1, 25–44.

----- (1999) “The Helsinki Accords And Political Change İn Eastern Europe”, *The Power of Human Rights; International Norms and Domestic Change*, Cambridge Review, 205–233.

Tombuş, Ertuğ.(2003)“Demokratik Meşruiyet İlkesi Olarak Hukuk Devleti”. *Doğu-Batı*, 21, 69–101

Turan, Müzeyyen. (2002) “İnsan hakları ve Hukuk Devleti Kavramları Işığında 1982 Anayasası”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Diyarbakır, Dicle üniversitesi.

Uras, Güngör. “AGİT”, *Milliyet*, 17.11.1999.

Üstel, Füsun. (1999) *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost

Yalçın, Şehabettin. (2004) “İnsan Haklarına Deontolojik Bir Temel”. *Liberal Düşünce*, 34, 155–162

Yürüşen, Melih. (1997) “Politik Meşruiyet, Liberal Tarafsızlık Ve Türkiye”, *Liberal Düşünce*, 7, 19–34

Weber, Max. (2002) *Sosyoloji'nin Temel Kavramları*, İstanbul, Bakış Yayınları.

Weiler, J.H.H. (2005)“İnsan Hakları, Anayasalcılık Ve Entegrasyon: İkonografi Ve Fetişizm”, *Birikim*, Aralık, 73–79

WEB SAYFALARI:

ABD Helsinki İzleme Resmi Web Sayfası. “20 Years HRW”. 1998. 08.06.2006

<<http://www.hrw.org/annual-report/1998/20years.html>>.

AGİT Resmi Web Sayfası. “OSCE/CSCE Time Line”. 1995. 08 Haziran 2006

<<http://www.osce.org/item/15659.html>>.

Aliefendioğlu, Yılmaz. “İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri”. 10 Aralık 1999.

ABCHukuk. 22 Mayıs 2006 <<http://www.abchukuk.com/makale/makale25.html>>.

Arslan, Esat. “Devlet Kavramı ve Devlette Egemenlik”. Ekim 2003. Dış Politika

Enstitüsü. 04 Haziran 2005

<<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/ekim03/index.htm>>.

Coşkun, Vahap. “İnsan Hakları ve Devletin Sorumluluğu”. Ekim 2003. Dış

Politika Enstitüsü. 04 Haziran 2005

<<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/ekim03/index.htm>> .

Habermas, Jürgen. “Law And Morality: The Tanner Lectures On Human Values”,

?, Taner Humanities Center. 08 Haziran 2006

<<http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/habermas88.pdf>>.

Helsinki Nihai Senedi. 16 Ekim 2000. BELGEnet. 08 Haziran 2006

<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/hns1975_01.html> .

İnsan Hakları için Uluslararası Helsinki Federasyonu Resmi Web Sayfası.

“Member Committees”, 2006. 08 Haziran 2006 <http://www.ihf-hr.org/members/?sec_id=2>.

İsveç Helsinki İzleme Resmi Web Sayfası. “History”. 2006. 08.06.2006

<<http://shc.mediaonweb.org/en/1/10/3/>>.

İsviçre Helsinki İzleme Resmi Web Sayfası. “Memeber Committees”. 2006. 05

Haziran 2006 <http://www.ihf-hr.org/members/com_details.php?sec_id=2&com_id=45>.

İtalya Helsinki İzleme Resmi Web Sayfası. “Who We Are”. 12 Temmuz 2006. 08 Haziran 2006 <<http://italianhelsinkicommittee.blog.kataweb.it/>>.

Paris Şartı. 4 Temmuz 2000. BELGEnet. 08 Haziran 2006 <<http://www.belgenet.com/arsiv/parissarti.html>>.

Rusya Helsinki İzleme Resmi Web Sayfası. “History”. 2006. 01.06.2006 <<http://www.mhg.ru/english/18E4796>>.

Yayla, Atilla. “Prof. Dr. Atilla Yayla İle Yapılan Röportaj”. Temmuz 2003. Dış Politika Enstitüsü. 01 Haziran 2006 <<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/temmuz03/tr/aykonu.htm>>.